ABDULLAH BEDER

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÛ ABDİLLAH EL-KALHÂTÎ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

ABDULLAH BEDER

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÛ ABDİLLAH EL-KALHÂTÎ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ABDULLAH BEDER

DANIŞMAN
DOÇ. DR. METİN YILDIZ

VAN 2024

KABUL VE ONAY

Abdullah BEDER tarafından hazırlanan "Ebû Abdillah El-Kalhâtî'nin Kelamî Görüşleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	**İmza**
Başkan (Danışman): Doç. Dr. Metin YILDIZ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	...……
Üye : Doç. Dr. Ahmet BARDAK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zekerya SARIBULAK Hakkâri Üniversitesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Tez Savunma Tarihi:	10/06/2024
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. …….……. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (05/07/2024)

(İmza)

Abdullah BEDER

Yüksek Lisans Tezi

Abdullah BEDER

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAZİRAN, 2024

EBÛ ABDİLLAH EL-KALHÂTÎ'NİN KELÂMİ GÖRÜŞLERİ

ÖZET

İslam düşünce tarihinde, inanç ve itikat konuları sürekli olarak açıklanmış ve bu konuların mahiyeti üzerine tartışılmıştır. Dört halife dönemindeki fetihlerin ardından İslam devletinin sınırları genişlemiş ve farklı dinden insanlar İslam devleti çatısı altında yaşamaya başlamıştır. Bu süreçten sonra Müslümanlar arasında sık sık tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar, İslam inanç esaslarının kaidelerinin belirlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Mezheplerin birbirinden farklı görüşleri ile beraber ortaya çıkan düşünce farklılıkları daha ilk zamandan amel iman ikileminde ortaya çıkmıştır. Haricîlerin büyük günah işleyeni tekfir etmesi, Mu'tezile'nin kader konusunda anlayışının farklı olması ve bunlar gibi düşüncelerin çoğalması ile beraber Müslümanlar için inanılacak genel geçer itikat esaslarının belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Tüm bu tartışmaların içinde Kelâm ilmi ortaya çıkmıştır. Kelâm ilmi, inanç esaslarını ele alır. Kelâmın ana konuları ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyyattır. İlahiyat konusu Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'ın sıfatları, iman-amel ilişkisi ve Allah'ın fiillerini kapsar. Nübüvvet konusu peygamberleri, peygamberliğin mahiyetini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ele alır. Sem'iyyat ise ahiret, kıyamet günü ve ahiret durumları açıklanır. Bu çalışmada, Kalhâtî'nin özelinde İbâziyye'nin kelâm ile ilgili görüşlerini incelemeyi amaçladık. Çalışmamızda, bu ana konuları ele alarak Kalhâtî'nin hayatını özetledik ve ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyyat konuları altında açıklamaya çalıştık. Ebû Abdillah el-Kalhâtî'nin *"el Keşf ve'l Beyan*" adlı eseri, onun Kelâmi görüşlerini yansıtan önemli bir kaynak olarak kullanıldı. İbâziyye'nin kelâm ile ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde araştırdık ve İbâziyye için önemli bir alim olan Kalhâtî'nin bazı görüşlerinin daha detaylı bir şekilde incelenmeye değer olduğu sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler: kelâm, tevhid, nübüvvet, İbâziyye, Kalhâtî.

Sayfa Sayısı: x+93

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Metin YILDIZ

M.Sc. Thesis

Abdullah BEDER

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2024

THE THEOLOGİCAL VİEWS OF EBU ABDİLLAH EL-KALHÂTİ

ABSTRACT

Throughout the history of Islamic thought, matters of belief and creed have been continuously elucidated and debated. Following the conquests during the era of the four caliphs, the borders of the Islamic state expanded, and people of different religions began to live under the umbrella of the Islamic state. This process led to frequent discussions among Muslims. These discussions highlighted the need to establish the principles of Islamic belief. The differing views of various sects and the resulting theological diversity first emerged in the dichotomy of actions and faith. The Kharijites' practice of excommunicating those who committed major sins, the Mu'tazila's unique understanding of predestination, and the proliferation of such views created a need for Muslims to determine universally accepted principles of faith.Amid these discussions, the science of Kalam emerged. Kalam deals with the principles of belief. The main topics of Kalam are theology, prophethood, and eschatology. Theology covers the existence and oneness of Allah, His attributes, the relationship between faith and actions, and the acts of Allah. The subject of prophethood addresses the prophets, the nature of prophethood, and the prophethood of Muhammad. Eschatology explains the afterlife, the Day of Judgment, and the states of the afterlife.In this study, we aimed to examine the views of Ibadiyya on Kalam, specifically through the works of Kalhati. We summarized Kalhati's life by addressing these main topics and attempted to explain his views under the headings of theology, prophethood, and eschatology. Abu Abdillah al-Kalhati's work "al-Kashf wa'l-Bayan" was used as a significant source reflecting his theological views. We conducted a detailed investigation of Ibadiyya's views on Kalam and concluded that some of Kalhati's views, as an important scholar for Ibadiyya, deserve further detailed examination.

Keywords: kalam, tawhid, prophethood, Ibadiyya, Kalhati.

Quantity of Page: x+93

Supervisor: Assoc. Prof. Metin YILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İİİ**
ABSTRACT ..... **İV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **İX**
ÖN SÖZ ..... **X**
GİRİŞ **1**
1. HÂRİCÎLİK **4**
1. 2. Ebû Abdillah el-Kalhâtî'nin Hayatı 7
2. İLAHİYAT **8**
2. 1. Allah'a İman 8
2. 2. İman Amel İlişkisi 10
2. 3. Allah'ın Sıfatları 12
2. 3. 1. Zati Sıfatlar 14
2. 3. 2. Haberi Sıfatlar 16
2. 4. Halku'l Kur'an 19
2. 5. Kader 21
2. 6. Kulların Fiilleri 23
2. 6. 1. İstitaat 26
2. 6. 2. Kesb 28
2. 7. Büyük Günah (Mürtekib-i Kebire) 30
2. 7. 1. el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn 32
2. 7. 2. Lâ Menzile Beyne'l Menzileteyn 33
2. 7. 3. el-Esmâ ve'l-Ahkâm 33
2. 7. 4. Velâyet ve Berâet 34
3. NÜBÜVVET **37**
3. 1. Peygamberler ve Sıfatları 38
3. 2. Ulu'l-Azm Peygamberler 42
3. 3. Mu'cize 49
3. 4. Kutsal Kitaplar 50
3. 4. 1 Kur'an-ı Kerim 52
3. 4. 2. Diğer Kutsal Kitaplar 54
3. 5. İmamet 58
3. 5. 1. Şîa'nın İmamet Anlayışı 58
3. 5. 2. İbâziyye'nin İmamet Anlayışı 60
3. 5. 3. İmamette Dört Halife 62
4. SEM'İYYAT **67**
4. 1. Kıyamet ve Ahiret 67
4. 1. 1. Hesap, Sırat ve Mizan 69
4. 1. 2. Va'd ve Vaîd 74

4. 1. 3. Kabir Azabı 77
4. 1. 4. Ru'yetullah 79
4. 1. 5. Şefaat 81
4. 1. 6. Cennet ve Cehennem 82
SONUÇ 86
KAYNAKÇA 90
ÖZGEÇMİŞ
TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

Kısaltmalar	Açıklamalar
b.	Bin, ibn
çev.	Çeviren
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
thk.	Tahkik
tsh.	Tashih
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

ÖN SÖZ

Din, ilk insan Hz. Adem'den başlayıp son peygamber Hz. Muhammed'e kadar devam eden ve birbirini tamamlayan halkalar zinciri gibidir. Bu halkaların sonuncusu İslam dini ve Hz. Muhammed'dir. İslam dini, bütün insanlığa hitap ettiği için yayılması kaçınılmaz bir gerçektir. Bu din, insanların ortak paydası haline geldikten sonra inanç esasları da tüm Müslümanlar için bağlayıcı bir konu haline gelmiştir. İslam'ın erken döneminde meydana gelen mezhepsel savaşlar ve fikir ayrılıkları gibi sebepler müstakil ilimlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu ilimlerden biri de Kelâm ilmidir. Bu ilmin önemli şahsiyetlerinden biri, İbâzi alim Ebû Abdillah el-Kalhâtî'dir. Kalhâtî, İbâzi düşüncesini öğrenmemiz açısından önemli bir noktada bulunmaktadır. Araştırmamız bir giriş, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda girişte Kalhâtî, Hâricîlik ve İbâziyye, birinci bölümde ilahiyat, ikinci bölümde nübüvvet, üçüncü bölüm 'de de semiyyat konusunu inceledik. Sonuç kısmında da araştırmamızın genel değerlendirmesini yaptık.

Bu çalışmanın hazırlanmasında başından beri bana destek olan, yol gösteren ve her konuda desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Metin YILDIZ'a, çalışmanın ortaya çıkması hususunda büyük emek veren sevgili arkadaşım Abdulkerim BEYTEKİN'ne minnettarım. Ayrıca varlıklarıyla bana huzur veren annem ve babama, meşakkatli zamanlarımda bana güç veren eşim Gülistan BEDER'e teşekkürlerimi sunarım.

../../2024

Abdullah BEDER

GİRİŞ

İslam'ın erken dönemlerinde Müslümanlar çoğunlukla Arap toplumundan oluşuyordu. Ancak dört halife dönemiyle birlikte fetihler başladı ve Müslüman nüfus hızla arttı. Farklı coğrafyalardan ve kimliklerden gelen Müslümanlar arasındaki çeşitlilik, görüş ayrılıklarına neden oldu. Bu iç gelişmelerin yanı sıra, farklı kültür, inanç ve felsefi ilimlerle karşılaşılması, Müslümanların yeni görüşler öne sürmeleri ve kendilerini savunmaları için bir mekanizma geliştirmelerini gerektirdi. Bu durum inanç alanında kendini gösterince, birbirinden bağımsız fırkalar ortaya çıktı. Her fırka kendisini hak mezhep olarak gördü. Bu gibi faktörler, bağımsız bir ilim olarak Kelâm ilminin doğuşuna yol açtı. Kelâm kelimesi Arapça'da "söz, konuşma" anlamına gelmekle birlikte, İslami literatürde daha çok "teolojik tartışma ve savunma" anlamında kullanılmıştır. Kelâm ilmi, İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutan, Allah'ın varlığı ve sıfatları, peygamberlik, ahiret, kader, insanın özgür iradesi gibi temel inanç konularını akıl ve mantık yoluyla ele alan bir disiplindir.[1] Zamanla Kelâmın kapsamı genişlemiş, ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyyat olan konulara daha geniş kapsamlı konular eklenmiştir.

İbâziyye'nin itikadi görüşleri, diğer Haricî fırkalardan farklılıklar gösterir ve daha ılımlı bir yaklaşımı benimser. Bu mezhep, günümüze kadar varlığını sürdürmekte ve İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İbâziyye'nin İslam'ın temel doktrinlerine ve akaid konularına yaklaşımı, Kalhâtî gibi bilginlerin eserlerinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızda, Haricîliğin günümüze ulaşan tek kolu olan İbâziyye mezhebinin itikadi görüşlerini, İbâzi âlim Kalhâtî özelinde ele alacağız. Kalhâtî, İslam ilimlerinde derin bilgi sahibi önemli bir şahsiyettir. Bağlı bulunduğu fırkanın düşüncelerini yansıtan Kalhâtî, iman ve amel ilişkisinin en güzel örneklerinden birini sunmuştur. Siyasi bir hareket olarak ortaya çıkan Haricilik mezhebinin bir fırkası olmalarına rağmen, birçok konuda Haricilikten farklı düşüncelere sahiptirler. Ehl-i sünnete en yakın fırka olmaları, onların görüşlerinin daha ılımlı bir çizgide olduğunun göstergesidir. Bu da günümüze kadar varlıklarını devam

[1] Rağıb el-İsfahânî, Müfredat (Kuran Kavramları Sözlüğü), çev. Abdulbaki Güneş- Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 931.

ettirmelerini sağlamıştır. Kalhâtî, İslam peygamberi Hz. Muhammed ile başlayan İslam dinini itikadi açıdan ele almış ve bunu kapsamlı bir şekilde detaylandırmıştır.

Bu çalışma, Ebu Abdillah el Kalhâtî'nin[2] kelâmi konulara dair görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kalhâtî'nin *el Keşf ve'l Beyan* adlı eserinden hareketle kelâmi konuları nasıl değerlendirdiğinin cevabı aranacaktır. Konulara yaklaşımında izlediği yöntem ve mevzuya bakış açısı değerlendirilecektir. Kalhâtî'nin Kelâm ile ilgili görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma ile Kelâmi konulara yeni bir bakış açısı kazandırmak hedeflenmiştir. Kalhâtî'nin kelâm ile ilgili görüşleri diğer fırkaların görüşleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınarak hangi görüşe yakın olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Kalhâtî ile ilgili ülkemizde yeterli çalışmanın olmayışı bu çalışmayı daha da önemli bir hale getirip bizi de Kalhâtî'nin görüşlerini çalışmaya yöneltmiştir.

Ele aldığımız çalışmada öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yaptık. Literatür taraması yaparken dikkat ettiğimiz nokta konu hakkında doğru verilere sahip olmayı hedeflememizdir. Böylelikle çalışmamıza kaynaklık edecek eserleri listeleyeceğiz. Kalhâtî'nin çalışmamızın konusuyla ilgi temel eseri olan el Keşf ve'l Beyan adlı eseri tezimizin temel kaynağı olacaktır. Kalhâtî'nin elimize ulaşan başka eserinin olmaması bu açıdan bizim için bir dezavantajdır. Kelâm ilmine ait klasik eserlerden ve konumuzla ilgili çağdaş eserlerden yararlanmaya çalıştık. Çalışmamız daha çok Kalhâtî'nin *el Keşf ve'l Beyan* adlı eseri çerçevesinde oluşacaktır. Diğer kaynaklar yardımcı kaynak olarak kullanılacaktır. Kalhâtî'nin yaşamı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız için eserinden hareketle onun düşünce dünyasını ve ilmi şahsiyetini deskriptif ve mukayese yöntemi ile ele alacağız.

Tezimizin temel amacı Kalhâtî'nin Kelâmi görüşlerini araştırıp İncelemektir. Bu yüzden Kalhâtîyle ilgili her türlü bilgi çalışma alanımız kapsamındadır. Kalhâtî'nin ilmi kişiliğini ve hayatını anlatan her türlü kaynak bu çalışma dahilindedir. Fakat

[2] Kalhâtî, Ürdün'ün eski sahil şehri olan Kalhat'ta doğmuş ve Irak'ın Necef şehrinde vefat etmiştir. Döneminde öne çıkan bir bilim adamı olup, fıkıh, usul, şiir ve tarih alanlarında ün kazanmıştır. İbâzi mezhebine ve tarihî ve inançsal duruşlarına dair *"el-Keşf ve'l-Beyan"* adlı eseri bulunmaktadır.

eserleri ve hayatına dair sınırlı bilgiye sahip olmamız bu konuda sınırlı bir çalışma yapmamıza neden olmaktadır.

1. HÂRİCÎLİK

Hâricî, "çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek" anlamındaki hurûc kökünden türeyen ve ayrılan manasında hâric kelimesine ek getirilerek meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için Haricîyye ve Havâric kullanılır.[3] İslam'ın erken dönemlerinde, Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf yaşandığında başvurulan kaynak Hz. Peygamber'in kendisiydi. Vahye muhatap olan Hz. Muhammed (s.a.v), sahabeler için bir başvuru kaynağıydı. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) halife ilan edilerek Allah Resulünün halifesi olarak kabul edildi. Hz. Ebûbekir'den sonra gelen Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde de herhangi bir ihtilaf yaşanmadı. İslam tarihi açısından, ihtilafların başladığı zaman dilimi Hz. Osman'ın (ö.35/656) hilafetiyle başlamıştır. Asr-ı saâdet ve Hz. Osman'dan önce gelen iki halife dönemine şahit olan Müslümanlar, o dönemde ki huzur ve güven ortamını aramışlardı.[4] Ancak Hz. Osman döneminde başlayan Emevi baskınlığı, o dönemde yaşayan Müslümanlar arasında tepkilere neden oldu. Ashabın Hz. Osman'a yönelik eleştirileri, İslam toplumunda eleştirilerin artmasına yol açtı. Hz. Osman'ın uygulamaları da bu eleştirilerin artmasına neden oldu. Bu eleştirilerin hızla artması, İslam toplumunda yaşanan ilk fitneyi meydana getirdi ve Hz. Osman, evinde 656 yılında öldürüldü.[5]

Hz. Osman'ın ölümü üzerine Müslümanlar Medine'de Hz. Ali'yi (ö. 40/661) halife olarak ilan ettiler.[6] Hz. Ali'nin halife olduktan sonra halife katillerine karşı bir adım atmamış olması ve onları cezalandırmaması bazı sahabelerin Hz. Ali'yi tanımaktan kaçınmasına neden olmuştur. Suriye de Hz. Osman'ın valisi olan Muâviye, (ö. 60/680) Halifeye biat etmeyi reddetti ve Sıffîn savaşında karşı karşıya geldiler. Savaş esnasında Muâviye taraftarlarının Kur'an'ın ucuna mızrak takarak Hz. Ali taraftarlarına karşı çıkması Kur'an'a dayalı bir çözüm olarak anlaşıldı. Hz. Ali, her ne kadar kabul etmek istemese de dindar kişilerin baskısıyla hakem olayı kabul edildi. Bu olay Hz. Ali taraftarları arasında anlaşmazlıklara yol açtı. İçlerinden bir grup "Hüküm

[3] Ethem Ruhi Fığlalı, "*Hâricîler"*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997),16/173.
[4] Fığlalı, *Hâricîler*,173.
[5] W. Montgomery Watt, *"İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri",* çev. Ethem Ruhi Fığlalı (İstanbul: Birleşik Yayınları,1988),11.
[6] Watt, *"İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri",*14.

ancak Allah'ındır." Diyerek tahkime katılmanın suç olduğunu ileri sürdüler.[7] Bütün bu olaylar Haricîlik adıyla anılan bir fırka meydana getirdi.

Haricîler, amel iman ekseninde bir düşünce yapısına sahip olmuşlardır. Hz. Ali ile Muâviye arasında yaşanan siyasi çatışmalar, Sıffîn savaşıyla beraber yaşanan bu çatışmaların hakem olayına neden olması, onların bu düşünceye yönelmesine neden olmuştur.[8] İman anlayışı olarak farklı bir görüşü benimseyip bu görüşte olmayanlara karşı katı bir tutum içinde olmuşlardır. Allah'ın insana vermiş olduğu özgür irade bu esasa dikkat çekmektedir. Haricîlere göre kişinin durumunu belirleyen kıstas ameldir. Kur'an'da yer alan emir ve yasakları çiğneyen kişi küfre girer ayetini esas alarak hareket ederler. Amel de imandan bir parça olduğu için ameli inkâr eden kâfir olur.[9] Haricîler, "Allah'tan başka hüküm koyucu yoktur" dedikleri için genel çerçevede savundukları düşünceyi ayetler ile açıklamaya çalışmışlardır. Hz. Ali'nin savaşa devam etmesi gerektiğini şu ayetle ispat etmeye çalışmışlardır. "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever."[10] Haricîlere göre Allah'ın hükmü açıktır. Allah'ın hükmü açık olduğuna göre yapılması gereken onu gerçekleştirmektir.[11] Bu yüzden tahkim olayına katılan tarafların Allah'ın ayetine karşı çıktıkları görüşünde olmuşlardır.

Harici fırkalarının en mutedili ve günümüze ulaşan tek kolu olan İbâziyye, Abdullah b. İbâz'ın taraftarlarından oluşan bir fırkadır. Abdullah b. İbâz, fırkayı etrafında toplayan kişidir. Emevîlerin aşırı zulüm ve baskısı karşısında olan Abdullah bin Zübeyir'e yardım eden topluluk içinde yer almıştır. Ondan sonra Abdülmelik bin Mervan'a mektup yazmış Allah'ın kitabına uyması gerektiğini hatırlatmıştır. Basra'dan çıkan Haricî topluluklarına katılmamış, isyan hareketine karışmaksızın

[7] Watt, *"İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri",*15.
[8] İsmail Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009),37/107.
[9] Fığlalı, *Hâricîler*,173.
[10] *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Hucurat 49/9.
[11] Watt, *"İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri",*18.

Basra'da kendi halinde sakin bir hayat yaşamıştır.[12] İbâziyye'nin gelişiminde önemli bir rol oynayan şahsiyetlerden biri Câbir bin Zeyd'dir.(ö.93/711-712) O, sahâbîler arasında yer alan Abdullah b. Abbas (ö.68/687-688), Abdullah b. Zübeyr(ö.72/692), Abdullah b. Ömer(ö.73/693) gibi önemli isimlerden hadis rivayet etmiştir. Abdullah b. Ömer, Câbir bin Zeyd'e nasihatte bulunarak, Kur'an ve Sünnet dışında fetva vermemesi gerektiği konusunda onu uyarmıştır.[13]

İbâziyye, Basra'da Haricîliğin bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnete en yakın fırkadır. Varlıkları günümüze kadar devam etmektedir. Zengibar'ın resmi mezhebi İbâziyye'dir. Kur'an'a dayalı bir devlet kurma hedefleri vardır fakat bu devletin başkanı Kureyş'ten olmak zorunda değildir. Seçimle devlet başkanı seçilebilir.[14] Günümüzde daha çok Umman sultanlığı, Kuzey Afrika, Madagaskar ve Zengibar'da yaşarlar.[15] Haricîlerin bir fırkası olmalarına rağmen onlar kadar sert ve katı bir anlayış içinde olmamışlardır. Abdullah bin İbâz da Emevîlere karşı isyan etme düşüncesi taşımamıştır. Bu ılımlı düşünce yapısı onların görüşlerine de yansımıştır. İman amel ilişkisinde Haricîler ile aralarında bir fark görmekteyiz. Haricîlerin büyük günah konusunda ki görüşleri tekfir kavramı üzerinedir. İbâziyye ise Hariciler gibi sert düşünmemiştir. Haricîler ameli imandan bir parça olarak gördükleri için büyük günah işleyenlerin kâfir olduklarını savunurlar.[16] İbâziyye mezhebi büyük günah işleyenleri tamamen kâfir olarak ele almazlar. Onlara göre büyük günah işleyen kişi muvahhittir fakat nimet küfrü içindedir bu yüzden ölmeden önce tövbe etmesi gerekir. [17] Nimet küfrü içinde olan kişi Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük eden kişidir. Burada kast edilen düşünce Allah'ın nimetlerini inkâr etmektir. Bu yüzden bu kişiler nimet küfrü içindedir ve tövbe kapısına yönelecek davranışlarda bulunması gerekir.

---

[12] Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah bin İbâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988),1/109.
[13] İsmail Lütfi Çakan, "Câbir bin Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992),6/537-538.
[14] İlyas Çelebi*, İlk Kelâm Tartışmaları Ve İnanç Grupları (*Ankara: Grafiker Yayınları, 2018),7/49.
[15] Ahmet Saim Kılavuz, *Ana hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları,2012) 18/455.
[16] Ethem Ruhi Fığlalı, *Hâricîler*,173.
[17] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/142.

1. 2. Ebû Abdillah el-Kalhâtî'nin Hayatı

Kalhâtî, Umman'ın Kalhat şehrinde dünyaya gelmiştir. En önemli eseri *el-Keşf ve'l beyandır*. Bu eser İbâzilerin görüşlerini anlatan önemli bir eser olma özelliği taşır.[18] Eser, elli bölüm ve iki ana ciltten oluşmaktadır. İlk cilt, ihtilaflı itikadi meseleleri ele alan bir kelami eser niteliğindedir. İkinci cilt ise tarih formatında olup, diğer dinleri ve İslam fırkalarını anlatmaktadır.[19] Kalhâtî, Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis ilmi gibi ilimlerde, yetkin bir ilme sahiptir. Ayrıca Arap dili ve edebiyatı alanlarında da bilgi sahibidir.[20] Hangi dönemde yaşadığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. *el-Keşf'*in tahkikini yapan Seyyide İsmail Kâşif, Kalhâtî'nin *el-Keşf'*in ikinci cildinin 37. Babında imam Sa'id b. Abdillah (ö. 368/978-79) ile müşriklerin ve münafıkların çocuğu meselesi hakkında tartıştığını söylemesi onun ne zaman yaşadığı hakkında bilgi vermektedir. Seyyide İsmail Kâşif, bu tartışmadan hareketle Kalhâtî'nin yaşadığı dönemin tespit edildiğini söyler. Adı geçen bu kişinin ölüm tarihi h. 328 olduğuna göre yaşadığı dönemde o yıllara tekabül eder. Bu bilgiden hareketle Kalhâtî'nin 10.yüzyılda yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.[21] Seyyide İsmail Kâşif'in bu düşüncesine rağmen, hicrî üçüncü asır ile yedinci asır arasında yaşadığına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yaygın kabul gören görüş, onun hicrî altıncı yüzyılın sonu ile yedinci yüzyılın başında yaşadığıdır.[22] Kitabında İslam'ın ortaya çıkışından sonra oluşan inançlar ve İslami mezheplerle birlikte, İslam öncesi inançlarla da ilgilenmiştir. Ayrıca Yahudi ve Hristiyan filozofların görüşlerini de ele almıştır.[23] Eserinden hareketle Arap dilini iyi bildiği, Kelâm, hadis ve tefsir gibi ilimlerde yetkin bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

---

[18] Harun Yıldız, "Kalhâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019),Ek 2/7.
[19] Kadir Gömbeyaz, "İbâdi Fırak Literatüründe Şehristani Etkisi-Kalhâtî Örneği- ", İslami İlimler Dergisi 10/1 (2015),151-152.
[20] Kalhâtî. Ebu Abdillah Muhammed bin Sa'id El-Ezdi. el keşf ve'l Beyan. thk. Seyyide İsmail Kâşif. (C. I-II. Maskat 1980.),1/9.
[21] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/8.
[22] Gömbeyaz, "İbâdi Fırak Literatüründe Şehristani Etkisi-Kalhâtî Örneği- ",152-154.
[23] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/9.

2. İLAHİYAT

2. 1. Allah'a İman

İman, Allah'ı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ederek O'nun şeriatına giren herkes şeklinde tanımlanır.[24] İman ve İslam birbirini tamamlayan yapı taşları gibidir. Bir kimsenin kalbinde inancın bulunması onun mü'min olarak nitelenmesidir. Bu mü'min vasıflarını taşıyan kişiye Müslüman denilir. Müslüman olan kişi önce Allah'a iman eder. İman altı şart üzere kuruludur. Bu altı şart bölünmez bir bütündür. Bir kimsenin imanı anca bu altı şarta eksiksiz bir şekilde inandığı zaman geçerli olur.[25] Kalhâtî'ye göre Allah, eşi ve benzeri olmayan, tek olan, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, kendisinden başka ilah olmayan, zamanların eşlik etmediği meskenlerin kapsamadığı, mekânların içermediği her şeyden münezzeh olandır.[26] İbâzi alim Cenâvunî'ye göre din, iman ve İslam Allah'a itaat olan tek bir şeyin farklı isimleridir.[27] Allah'a iman etmek onun varlığını ve birliğini kabul etmektir. Çünkü Allah cinleri ve insanları kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır. Kula tevhit farz kılınmışsa buluğ başlangıcından beri yaratıcısını bilmesi farzdır. Çünkü Allah, Cinleri ve İnsanları kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır.[28] İmanın şartlarından birincisi olan ve iman etmenini ön koşulu olan Allah'a iman etmek tevhit inancının ilk şartıdır. Tevhit inancı yüceler yücesi olan, benzeri ve zıddı olmayan ve her şeyi bilen Allah'ı tarif eder. Allah'ı açıklarken zaman ve mekân kavramından münezzeh olduğunu, sınırlı olmadığını, gözle görülmediğini, her şeyin onun bilgisi dahilinde meydana geldiğini söyler.[29] Ehl-i sünnet alimleri de aynı düşünceye sahiptir. Ehl-i sünnet geleneğinin önemli mezheplerinden olan Matûridî mezhebine göre iman: Allah'ı, peygamberini ve onun getirdiklerini tasdik etmektir.[30] Gazâlî'ye göre Allah yoktan var eden var ettiğini halden hale sokan ve her işi kendi istek ve iradesiyle yapandır. Onun

[24] İsfahânî, Müfredat (Kuran Kavramları Sözlüğü),100.
[25] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)", çev. Ahmed İyibildiren-Mustafa Öztürk (İstanbul:Guraba Yayınları,2011),71.
[26] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/57.
[27] Ebû Zekeriya Yahya ibnu'l-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvunî," *Kitâbu'l-Vad' muhtasarun fi'l-usûl ve'l-fikh*, thk. Ahmed b. Sâlih eş-Şeyh Ahmed Bekîr b. Muhammed b. Îsâ Fehhâr (Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015),64.
[28] Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad*,48-49.
[29] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/57.
[30] Ebu Mansur El Matûridî, *Kitabu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İsam yayınları, 2002),495.

istemediği hiçbir şey olmaz. [31] Eş'arî alim Cüveynî(ö.478)ise Allah'ın birliğinin önemine dikkat çekmiştir. Allah sayıca birdir. Hiçbir ortağı bulunmamaktadır. Eşi ve benzeri yoktur.[32] Kur'an-ı Kerim'de de Allah'ın her şeyi bildiği açıkça belirtilir. "Sözünüzü gizleyin yahut onu açığa vurun; Şüphesiz Allah, kalplerde olanı hakkıyla bilir. Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır."[33] Müslüman olmak için tevhit inancına sahip olmak gerekir. Tevhit inancının temelinde Allah'a iman gelir. Allah'ı hakkıyla bilmek ve onu tanıdıktan sonra ona iman etmek tevhit inancının temel unsurudur. Kalhâtî 'ye göre Allah şu özelliklere sahiptir:

- Allah birdir, doğmamıştır ve kimse ona denk değildir.
- Cisim değildir, sınırlı değildir, etrafı bölgelerle çevrili değildir.
- Kendisinden başka ilah yoktur, Görüleni de görülmeyeni de bilir.
- Mekânlarla kuşatılmaz, zamanla değiştirilmez, bağışlayıcıdır.
- Varlığının başlangıcı ve sonu yoktur.
- Merhamet eden, güç sahibi ve bağışlayıcı olandır.[34]

Yüzyıllar önce yaşamış olan Kalhâtî'nin Allah'ı açık ve net bir şekilde tanıtması onun Kur'an ve Hadis bilgisini ortaya çıkarmaktadır. Kur'an'a dayalı bir devlet kurma anlayışı içinde olan İbâziyye mezhebine bağlı olan birinin, Kur'an'ı temel olarak ele alması onun Kur'an eksenli bir düşüncede olduğunu gösterir niteliktedir. Allah'a iman etmek her mezhepte olduğu gibi İbâziyye mezhebi içinde inanmanın ilk koşuludur. Allah her şeyden münezzeh olduğu için cisim kavramından uzak durmuşlardır. İnsanlar gibi cisimleştirmek Allah'ın sınırlı olmasını gerektirecek bir durum olduğu için bunu kabul etmemişlerdir.

İman konusunun bir diğer boyutu da kendilerine vahiy ulaşmayanlardır. Çünkü dünyada kendilerine vahiy ulaşmayan insanlar mevcuttur. Bu insanların iman durumu ise tartılmıştır. Bu konuda Ebû Hanife'nin görüşü mevcuttur. Ebû Hanife'ye göre kişi

[31] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, "*Tevhid Akidesinin Esasları*", çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: Hikmet ve Neşriyat yayınları, 2004),14.
[32] Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî," eş-Şâmil fî uṣûli'd-dîn", nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr (İskenderiye: Münşeetü'l Maârif, 1969),107.
[33] el-Mülk 67/13-14.
[34] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/57.

iman ve küfrün ne olduğunu bilmese bile Allah'ın var olduğuna inanıp, ondan gelenin hak olduğuna inanırsa kafir olmayacaktır.[35] Ebû Hanife'nin bu görüşü Kur'an'daki Hz. İbrahim kıssasıyla paralel bir düşüncedir. Hz. İbrahim kıssasında Kur'an'da şöyle bahsedilmektedir:" Güneş'i doğarken görünce: Rabbim budur, bu hepsinden büyük." dedi. O da batınca dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim."[36] Ayetten anlaşılacağı üzere kişi kendi aklıyla Allah'ı bulabilir. Önemli olan Allah'ı inkâr etmemesidir. Allah'ı inkâr eden kişi cehenneme gidecektir. Çünkü Ebû Hanife'ye göre bugünün münafıklığı ilk devrin münafıklığı, bugünün küfrü de ilk devrin küfrüdür. Bugünün İslam'ı da ilk devrin Müslümanlığıdır.[37] Allah katında din zaman ve mekâna göre değişmez. Allah'ın birliği ve eşsizliği, cismani özelliklerden ve sınırlamalardan arınmış olması, her şeyi bilmesi, mekândan ve zamandan bağımsız olması, başlangıcı ve sonu olmaması, merhameti, gücü ve bağışlayıcılığı, O'nun mutlak ilah olduğunu ve hiçbir varlığın O'na denk olmadığını ortaya koyar.

2. 2. İman Amel İlişkisi

İnsan fıtratı gereği inanma ihtiyacı olan bir varlıktır. Yüce Allah insanı inanma içgüdüsüyle yaratmıştır. Bu inanç insanın dünyasını anlamlandıran ve ahlaki bir çerçevede yaşamasını sağlayan bir inançtır. Müslüman bir kişinin inanması iman olarak nitelendirilir. İman ve İslam birbirini tamamlayan yapı taşları gibidir. Amel, ceza veya mükâfat konusu olan her türlü iş ve davranışı ifade eden bir terimdir.[38] İman ile amel birbirinden farklı kavramlar olarak görülse de birbirine bağlı iki kavramdır. Kur'an-ı Kerim'de hem iman hem de amel ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bakara Suresi 82. ayette şöyle buyrulmaktadır: "İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar cennet ashabıdırlar, onlar da orada ebedî kalacaklardır".[39] Başka bir ayette şöyle

[35] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1992),29.
[36] el- En'âm 6/78-79.
[37] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,21.
[38] Süleyman Uludağ, "Amel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),13.
[39] el-Bakara 2/82.

buyrulmaktadır.” İman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılıp zekâtı verenler yok mu, işte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir”.[40] Bu ayetler hem imanın hem amelin önemini ortaya koymaktadır. İman amel ilişkisi ortaya çıkan ilk problemlerden biri olmuştur.

Hz. Ali zamanında yaşanan siyasi olaylar sonucunda Haricîler adında bir fırka ortaya çıkmıştır. Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında meydana gelen Sıffîn savaşıyla beraber yaşanan bu çatışmalar hakem olayına neden olmuştur.[41] Bütün bunların yaşandığı, Müslümanların kesin çizgide ihtilafa düştükleri bu olaylardan sonra sadece siyasi olarak ayrışmalar yaşanmamıştır. Bu dönemde Müslümanlar farklı düşünce yapısını benimsemeye başlamışlardır.

Mâtürîdî’ye (ö.333/944) göre günahkâr kişi ile kâfir kişiye aynı vasfı yüklemek çok ağır bir vasıflandırma olacaktır. İkisinin de ebedi cehennemde kalması adalet anlayışına sığmayan bir düşüncedir.[42] Haricîler, amelin imandan bir parça olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre iman ile amel arasındaki ilişki, birbirini tamamlayıcı bir ilişkidir.[43] İbâziyye’nin iman anlayışı diğer Haricî fırkalarının anlayışına benzerlik gösterir.[44] Fakat kesin bir şekilde tekfir kavramını kullanmazlar. Bir insan büyük günah işlediği zaman kâfir olmaz. Allah’ın vermiş olduğu nimetlere nankörlük eder. Bu yüzden tövbe etmesi gerekir.[45] Kalhâtî de ameli imandan bir cüz olarak görmüş fakat ameli terk edip büyük günah işleyeni kesin bir biçimde tekfir etmemiştir. Kalhâtî, ameli terk edenlerin hemen kâfir sayılmayacağını belirterek küfrü ikiye ayırır. Bunlar nimet küfrü ve şirk küfrüdür. İnandığı halde amelini terk edip, günah işleyen nimet küfrü içindedir. Ancak, günah işledikten sonra tövbe etmeyip iman etmeyen kişinin durumu, nimet küfründen şirk küfrüne dönüşür.[46] Bu düşüncelerin yanında dikkat çekilen nokta tövbe konusudur. Kalhâtî tövbe kapısının her zaman açık olduğunu söyleyerek şöyle belirtir: “Kişi sayısızca günah işleyip tekrar tövbe ederse bile Allah

[40] el-Bakara 2/277.
[41] Yiğit, “Sıffîn Savaşı”.
[42] Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd* ,511-512.
[43] Fığlalı, *Hâricîler*,173.
[44] Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *"el-Milel ve'n-Nihal"* çev. Muharrem TAN (İzmir: Akademi Yayınları,2006),123.
[45] Kalhâtî, *el-Keşf ve’l- beyan*,1/177.
[46] Kalhâtî, *el-Keşf ve’l- beyan*,1/137.

onun günahlarını bağışlar".[47] İbâziyye'nin yukarda anlattığımız görüşlerine baktığımız zaman şöyle bir sonuç ortaya çıkar: Tıpkı genel Hâricî itikadında olduğu gibi iman, ikrar ve amel üçlüsünü bir arada olmasını savunurlar. Amel imandan bir cüzdür. Kişi amel konusunda hassas olmak zorundadır.

2. 3. Allah'ın Sıfatları

İbâziyye'nin Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşü; Allah'ın sıfatlarının zatının aynısı olduğu gayrısı olmadığı yönündedir.[48] Çünkü gayrısı olduğunu düşündüğümüz zaman yaratılmış olan yani eksiklik meydana gelir. Allah'ta bundan münezzehtir. Allah'ın sıfatları konusunda teşbih kavramını kabul etmezler. Allah'ın yarattıklarının vasfını alması Allah'ı anlamamak demektir.[49] Allah'ı tam anlamıyla idrak eden biri Allah'a bu tür benzetmeler yapmamaktadır. Sıfatları müstakil olarak ele almazlar. Allah'ın sıfatlarının ondan bağımsız bir şekilde olmadığını savunurlar. Kalhâtî, Kur'an'ın yaratılmadığını, Allah'ın zatına ait olan sıfatlardan olduğunu ve Allah'ın kelâmı olduğunu savunur.[50] Allah'a sıfat atfeden fırkaların iddialarına karşı çıkar. Allah yarattıklarına benzemez. Cisimler yüzden anlaşıldığına göre yüce Allah'ın bir yüze sahip olması caiz değildir. Cenâb-ı hak bir cisim değildir ve onun cisim olarak anılması caiz değildir.[51]

Aynı şekilde Allah'a insanın ya da bir varlığın görmesi gibi bir sıfat yüklenemez. Her hareket eden kuvvet sınırlıdır. Göz de bir organ olduğu için sınırlıdır. Bu yüzden böyle bir tasvir düşünülemez.[52] Sıfatlar konusunda teşbihten kaçan bir yaklaşım benimsemişlerdir. Allah her şeyin yaratıcısı olduğu için görmesi, duyması ve her yerde hazır ve nazır olması gayet doğal bir durumdur fakat insanlar gibi göz ile görmesi, kulak ile duyması gibi benzetme yapılmasını kabul etmemişlerdir. Allah'ın sıfatları zatıyla aynı olan sıfatlardır. Ondan gayrı düşünülemez. Bu yüzden dolayı Allah'ın

[47] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/152.
[48] Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020),171.
[49] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/158-159.
[50] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/307.
[51] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/136.
[52] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.

cisimleştirilmesine karşı çıkarlar. Allah'ı cisim olarak gören müşebbiheyi eleştirirler.[53] Kalhâtî, bu durumu şöyle açıklar: "Allah'ın her yerde olması, O'nun ilim, muhafaza ve idari olarak her yerde bulunması demektir. Bu, Allah'ın her yerde olduğu anlamına gelir. Cenâb-ı Hak her şeyi bilen, idare eden, gözetleyen ve koruyandır. Allah cisim değildir, sınırlı değildir ve yerler O'nu barındırmaz. Allah bunlardan münezzehtir." [54] Allah'ın her yerde olmasını, mekân olarak ya da cisim olarak tasvir etmenin yanlış olduğunu savunurlar. Böyle bir tasvir Allah'ı yarattıklarına benzetir fakat Allah'a mevcut denilmesinde bir sakınca görmezler. Mevcutta yaratılmışlık özelliği yoktur.[55] Mevcut olan varlığından bahsedilebilen şeydir. Bu yüzden dolayı mevcut olmayanın var olması da imkansızdır. Bütün bu görüşlerden anladığımız kadarıyla İbâziler, Allah'ın sıfatlarının varlığını kabul ederler fakat sıfatların müstakil olmadığı zatıyla aynı olduğu görüşündedirler.

Mu'tezile'nin görüşü de İbâziyye'nin görüşüyle aynıdır. Mu'tezile sıfatları zâttan ayrı birer gerçeklik olarak tercih etmez ve tevhidi ispat eder. Mu'tezile'nin bu konudaki yaklaşımı tevhit ilkesinin bir yansımasıdır.[56] Ebû Hanife, Allah'ın yaratılmışlara ait sıfatlarla anılamayacağını söyleyerek keyfiyeti bilinen her şeyden O'nu tenzih etmeye çalışmıştır. Allah'ın sıfatları yaratılmışlara benzeyen sıfatlar değildir. Allah, ancak kendisini tarif ettiği şekilde bilinebilir[57] Kalhâtî, insanların anlayacağı biçimde Allah'a hiçbir nitelendirmenin mümkün olmayacağını savunmuştur. Allah, koklamak ve tatmakla nitelendirilemez. Çünkü koklamak, koku almak ağızda ve burunda bunu elde etmek anlamına gelir. Allah sabırlı olarak nitelendirilemez. Çünkü sabırlı olan kişi bir durumda ısrar eden kişidir. Allah'a sıkıntı ve zarar gelmediği için bu yüzden Allah'ın sabırlı olduğunu söylemek uygun değildir. Gerçek anlamda pişmanlık hissi Allah'a atfedilemez. Çünkü pişmanlık bir şeyin kaçırılmasıdır ve ona üzülmektir. Allah'ın bir şeyi kaçırması veya ona üzülmesi

[53] Yıldız. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları,171.
[54] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/185.
[55] Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları",171.
[56] Emre Köksal, "İlk Dönem Mu'tezile Kelamında Zat Sıfat İlişkisi*"*, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2018/1),239.
[57] Celal Büyük, "Ebû Hanife'nin İlahi Sıfatlar Problemine Yaklaşımı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018),941.

mümkün değildir. Allah'a korku veya endişe isnat edilemez. Cesaretli veya dikkatli olduğunun söylenmesi mümkün değildir.

Allah'ın yardımcı veya destekçi olarak tanımlamak doğru değildir. Çünkü bu terimler birinin bir diğerine desteği yardım etmesi anlamına gelir.[58] Allah'ın gerçekte güçlü olduğu ve her şeyin bilincinde olduğu söylenebilir. Çünkü bilgili olmak bir şeyin bilincinde olmayı gerektirir. Allah'ın varlıklar üzerinde hâkim olduğu kabul edilirse, onun bilinçli olduğu kabul edilir. Bu yüzden Allah'ın bilen olduğu ve bilgili olduğu söylenebilir.[59] İbâziyye, sıfatların var olduğunu zatıyla aynı olduğunu müstakil olarak olmayacağını söylemiştir. Allah'ın sıfatları ve eylemleri insan kavramlarına indirgenemez veya insan standartlarıyla ölçülemez. Allah'ı tanımlarken insan kavramlarından ve deneyimlerinden bağımsız, özel bir dil kullanmak gerekir.[60] Kalhâtî'nin görüşü, Allah'ın sıfatlarının zatıyla aynı olduğu ve O'ndan gayrı bir şeyin olmadığı yönündedir. Bu anlayış, Allah'ı eksiksiz ve sınırsız olarak kabul ederken, O'nu yaratıklarla karşılaştırmaktan kaçınır. Bu bakış açısı, Allah'ın eşsizliği ve yüceliği üzerine vurgu yapar, O'nu insan sınırları içinde sınıflandırmaktan uzak durur.

2. 3. 1. Zati Sıfatlar

Zati sıfatlar, Allah'ın varlık, birlik ve özellikleri hakkında bilgi veren özel niteliklerdir. İslam inancına göre, Allah'ın zati sıfatları, O'nun varoluşunu ve benzersizliğini ifade eder. Bu sıfatlar, Allah'ın kendisine özgü olan nitelikleridir ve O'nun varlığının temel unsurlarını oluşturur. Zati sıfatlar, Allah'ın özelliklerini ve niteliklerini tanımlar ve O'nun eşsizliğini vurgular. Allah'ın zat isimleri ve sıfat isimleri vardır. Zat isimleri şunlardır: Rahman, Rahim, Kayyum, Malik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Muhaymin, Azîz, Cebbar, Mütekebbir. Allah'ın sıfatları da şunlardır: Vahid, Samed, Kahhar, Kadîr, Ali, Kerim, Latif, Habîr, Rauf, Kadir, Ehad, Sabur, Dârr ve Rab.[61] Bunlar ve buna benzer isimler ve sıfatlar vardır. Bu sıfatların anlamları tam olarak ifade edilmez, sırları açıklanmaz. Zatî sıfatlar ezelidir ve Allah'ın zatının bir parçasıdır. Örneğin "Rahman ve Rahim" Allah'ın rahmet ve şefkatini ifade eder.

[58] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/215.
[59] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/190.
[60] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/216.
[61] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/77.

Sadece Allah'ın zatına ait olan, kimsenin kullanamayacağı özel bir sıfattır. Çünkü dünya ve ahirette rahmet ve şefkatin tek sahibi Allah'tır.[62] Bu nedenle, zati sıfatlar mukadderdir ve başka bir şeyle değiştirilemez veya ona benzetilemez. Zatına ait olan yani ezelden var olan her şey onunla beraber var olmuştur. Fakat Allah'ın sıfatlarını ifade eden söz, yaratılmıştır ve değiştirilmiştir. Ancak bu, Allah değildir. Çünkü sıfatlandırılan, değişmeden önce var olmuştur ve sıfatı taşıyan kişi, Allah'tır.[63]

Kalhâtî'ye göre, Allah'ı ne tanımlayabilir ne de sınırlayabiliriz. Allah'ın yaratıklarla hiçbir benzerliği yoktur. O'nun sınırlarını veya özelliklerini tanımlamanın imkânsız olduğuna inanılır. İnsanlar ve diğer yaratıklar ile Allah arasında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır. Allah, ebedidir ve hiçbir başlangıcı yoktur, bu yüzden O'na benzeyen veya O'nu sınırlayan hiçbir şey yoktur. Allah, türlerden değildir; aksine, türleri yaratan O'dur. O'nun nitelikleri insan anlayışını aşan bir niteliktedir. Allah sınırlı bir şekilde tanımlanabilecek veya adlandırılabilecek bir varlık değildir. Allah'ın gücü her şeyi düzenleyen ve koruyan bir eylemdir. Ancak, Allah'ın varlığının nedeni ve nasıl olduğu gibi konular insan aklının kavrayışının ötesindedir.[64] Kalhâtî, Allah'ın zatına ait olan özelliklerin değişmediğini ve bu özelliklerin insanın zihninde algıladığı gibi olmadığını savunur. Çünkü bu algılayış cismani bir algılayıştır. Eğer O bir cisim olsaydı, boyutları olan, sınırları olan ve artışı ve azalışı olan bir varlık olurdu. Ayrıca, bir cismin tek bir durumda birden fazla eylem gerçekleştiremeyeceği bilinmektedir. Allah ise birçok farklı eylem gerçekleştirir, bu da O'nun cisim olmadığını gösterir. Ayrıca, hareket, bir yer ve bir konum gerektirir. Allah ise yer ve konumdan bağımsızdır, çünkü O, mekân ve yerden bağımsızdır. Bu nedenle, Allah cisim değildir, çünkü sınırları olmayan, her şeyi işiten ve gören, her şeye güç yetiren ve her şeyin ötesinde olan Allah'tır.[65]

Kalhâtî, zati sıfatları ele alırken Allah'ın yüceliği esasına göre hareket eder. Zati sıfatları teker teker sıralamaz. Bazı isimleri açıkladıktan sonra bunların sadece Allah'a ait isimler olduğunu söyler. Zati sıfatların Allah'ın zatının bir parçası olduğunu

[62] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/82.
[63] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/77.
[64] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/78.
[65] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/79-80.

belirtir.[66] Bu sıfatlar, Allah'ın bir cisim olmadığını ve O'nun herhangi bir maddi varlık gibi boyutları, sınırları veya değişkenlikleri olmadığını vurgular. Allah, kâinatı yaratmış olan ve onun ötesinde olan, mekân ve zamandan bağımsız bir varlıktır. Zati sıfatlar, insan zihninin kavrayamayacağı kadar yüce ve kapsamlıdır, çünkü Allah'ın özü, insanın algılayabileceği herhangi bir varlıkla karşılaştırılamaz. Bu sıfatlar, Allah'ın birlik ve eşsizliğini vurgular, çünkü O'nun benzersizliği ve yüceliği her şeyin ötesindedir. Allah'ın zati sıfatları, O'nun kudret, ilim, irade, yaşam, işitme, görme gibi özelliklerini içerir ve bu özellikler O'nun eşsizliğini ve yaratıcılığını yansıtır. Bu nedenle, zati sıfatlar, Allah'ın varlığını ve özelliklerini anlamak için önemli bir kavramsal çerçeve sağlar ve insanın O'nu daha derinlemesine anlamasına yardımcı olur.

2. 3. 2. Haberi Sıfatlar

Haberi sıfatlar, Kur'an-ı Kerim'de geçen el, yüz, göz gibi atfedilen ifadelerin genel adıdır. Bu ifadeler zahiri olarak düşünüldüğü zaman Allah'ın yarattıklarına olan benzerliği varmış gibi görünebilir. Kelâm ilmi ise bunların anlaşılması konusunu ele almıştır. Haberi sıfatlar, fırkalar arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Ehl-i sünnet Müşebbihe'yi bu konuda eleştirmiştir. Müşebbihe, bazı ayetleri temel alarak Allah'ın insanın vechi gibi yüzü bulunduğunu iddia eder.[67] Bu görüşün tutarsız olduğunu düşünen Ehl-i sünnet, Mücessime ve Müşebbihe Allah'ın cisim yönünden bir yüzünün olduğu görüşüne karşı çıkmışlardır. Allah'ın vechi ile kastedilen maddi bir organ değildir. Böyle düşünmek Allah'ın cisimleştirilmesidir.[68] Fakat Ehl-i sünnetin içinde yer alan selef düşüncesine göre bu sıfatlar zahiri manasıyla kabul edilir. Bu sıfatlar için tevil gerekmemektedir.[69] Kalhâtî de Ehl-i sünnete yakın bir görüş belirterek bu görüşü reddeder. Daha önce belirttiğimiz gibi cisim ve teşbih kavramlarından Allah'ın münezzeh olduğunu söylemiştir. Örneğin istiva konusunda maddi olarak düşünmenin yanlış olduğunu savunur. Allah gerçekten oraya oturdu

[66] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/77.
[67] Şeyhmus Cankurt, "Ehl-î Sünnet'in Haberî Sıfatlar Konusunda Şiâ, Müşebbihe, Mücessime ve Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler", *The Journal of Academic Social Science Studies* 16/95 (2016),340.
[68] Şeyhmus Cankurt, "Ehl-î Sünnet'in Haberî Sıfatlar Konusunda Şiâ, Müşebbihe, Mücessime ve Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler",341.
[69] Kılavuz, *Ana hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş,*138-139.

deyip bunu bedensel olduğunu düşünürsek Allah'ı yarattıkları gibi tasvir etmiş oluruz. Bedensel ya da cisimleştirerek değil kudreti bağlamında olayı anlamak gerekir.[70]

Allah, insanları yaratırken belli bir ölçüye göre yaratmıştır. Bu ölçünün en güzel örneği ise yaratılan her şeyin bedensel görünüşü ve organlarıdır. Bu organlar mükemmel bir işleyişe sahiptir. Bu organların en önemlisi yaratılanların suretidir. Herkes kendi suretiyle tanınmaktadır. Kelâm ilmi ise yüce Allah'ın bazı ayetlerde geçen yüz ifadesini incelemektedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kudretini anlatan şöyle bir ayet bulunmaktadır: "Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun vechinden başka her şey helak olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz." [71] Burada geçen vech kelimesi Arapçada yüz anlamına gelmektedir. Kalhâtî ise bu ifadenin zahiri manasıyla anlamamak gerektiğini söylemektedir. Ayette geçen vech kelimesi Allah'a yönelmek demektir. Allah'ın nesnelere atfedilen özelliklerin biriyle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Ayette geçen ifadeler Allah'ın sonsuzluğunu ve yüceliğini ifade eder.[72] Kanaatimizce buradaki husus çok iyi ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerimin genel muhtevasına baktığımız zaman Allah'ın kudretine vurgu yapan sayısız ayet görürüz. Buradaki kullanım ise aynı manayı ifade etmektedir. Kullanılan ifade ise mecaz yoluyla kullanılmıştır. Allah, yüksek edebiyata sahip olan bir topluma Kur'an'ı indirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen el, göz, istiva gibi ifadeleri açıklamaya çalışacağız. Kalhâtî'ye göre el kelimesi Arapçada farklı manalara gelir. Güç, kudret ve lütuf gibi çeşitli anlamları bulunur. Ayeti kerimede geçen "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."[73] İfadesini fiziki olarak düşünmenin yanlış olduğunu, organ olan elin kastedilmediğini söylemektedir. [74] Allah'a böyle bir nitelendirme yapılamaz. Burada kast edilen mana Allah'ın kudretidir. Allah'ın kudreti daima Müslümanların üstünde olacaktır. Örneğin, bir kişi bir kazadan kurtulursa, insanlar "Allah'ın eli sayesinde kurtuldu" diyebilirler. Bu ifade, kazadan kurtulmanın tesadüfi olmadığını, ancak

[70] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/177.
[71] el- Kassas 28/88.
[72] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/136.
[73] el-Fetih 48/10.
[74] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/136.

Allah'ın bir lütfu veya koruması olduğunu ima eder. Allah'ın insanlara yardım etmesi Allah'ın yüceliğinin ve merhametinin göstergesidir. Bu yüzden ayette geçen ifadeyi zahiri olarak anlamak yerine Allah'ın kudreti ve lütfu olarak anlamak daha isabetli olacaktır.

Göz, insanlar arasındaki etkileşimde önemli bir rol oynayan ve görme yeteneğini sağlayan bir organdır. İnsanların ve hayvanların hayatta kalması için gereken en kritik organlardan biridir. Bu organ, insanların çevrelerini görmelerini, gözetmelerini ve farkındalık kazanmalarını sağlar. İnsanlar için bu kadar önemli olan bir organın, Allah için kullanılması aynı manada kullanıldığı düşüncesini akla getirebilir. İnsanlar arasında kullanılan "Allah'ın gözü" ifadesi genellikle, Allah'ın her şeyi gören, bilen ve denetleyen bir varlık olarak nitelendirilmesi için kullanılır. İslam ve diğer tek tanrılı inanç sistemlerinde, Tanrı'nın her şeyi gözlemlediği ve her şeyi bildiği düşünülür. Bu bağlamda, "Allah'ın gözü" ifadesi, Allah'ın evreni ve içindeki her şeyi kapsayan bir bilinçle gözlemlediği anlamına gelir. Kalhâtî, bu düşünceye benzer bir ifade kullanmaktadır. Ona göre Allah'ın yarattıklarını gözetim altında tutması, Allah'ın göz organına sahip olduğu manasını çıkarmaz. Bu ifade Allah'ın insanları sürekli takip ettiği ve gözetim altına alarak koruduğu manasını çıkarır.[75] Bu ifade aynı zamanda insanların eylemlerinin ve düşüncelerinin sürekli olarak Tanrı tarafından gözlemlendiğini ve değerlendirildiğini vurgular. Bu nedenle, insanlar Allah'ın gözü altında olduklarını ve yaptıkları her şeyin Tanrı tarafından bilindiğini hissedebilirler. Genel olarak, bu ifade, Allah'ın her şeyi gören, bilen ve denetleyen bir varlık olarak algılanmasını vurgular, aynı zamanda insanların eylemlerinin ve düşüncelerinin sürekli olarak değerlendirildiği fikrini ön plana çıkarır.

Sözlükte "doğru ve düzgün olmak" anlamındaki svy kökünden türeyen istivâ "mutedil, düzgün ve eşit olmak; karar kılmak, oturup yerleşmek; yönelmek, yukarı çıkmak; hâkim olmak, tahta oturmak" gibi mânalara gelir.[76] İslam geleneğinde, "istivâ" terimi, Allah'ın tahtında yüce ve kusursuz bir şekilde hüküm sürdüğünü ifade etmek için kullanılır. Kur'an'da geçen "Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı

[75] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/184.
[76] Yusuf Şevki Yavuz, "İstivâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001),23/402.

günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden (ona hükmeden) Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor."[77] ayeti Allah'ın gökleri yarattıktan sonra arşa istiva ettiğini belirtmektedir. Kelâm alimleri, Allah'ın arş üzerine yükselmesini, nasıl olduğu bilinmeyen ancak göklerin üstünde bulunarak egemenlik kurması şeklinde yorumlamak istemişlerdir. Ancak, Allah'ı hiçbir yaratığa benzemeyen ve kesin delillerle sabit olan yüce yaratıcıyı, yaratılmış varlıklara benzetip onu hacimli varlıkların kategorisine sokmayı reddetmişlerdir. Bu görüşü savunanlara yönelik, hatta tekfire kadar varan şiddetli eleştiriler getirmişlerdir.[78] Kalhâtî ise bu düşünceye yakın bir görüş benimsemiştir. Ona göre Allah'ın arşı üzerine istiva etmesi zahiren oturmak anlamına gelmemektedir. Örneğin Allah Mekke'yi evi kılmıştır. Eğer Mekke onun evi ise ve orada oturmuyorsa diğer bir yerde de oturduğu düşünülemez.[79] Selefi düşünce, Keramiyye ve Müşebbihe hariç tutulursa İslam alimlerinin çoğunluğu istivâyı tahta oturmak gibi algılamanın yanlış olduğu görüşündedirler.[80] Genel olarak, "istivâ" terimi Allah'ın egemenlik ve yönetiminin kusursuzluğunu ifade eden bir kavramdır. Bu kavram Allah'ın evrene olan hakimiyetinin göstergesidir. Allah'ın kudreti her şeye kadirdir.

2. 4. Halku'l Kur'an

Allah'ın en önemli sıfatlarından bir tanesi de kelâm sıfatıdır. Allah, bu sıfatı ile peygamberlere vahyetmiştir. Hz. Musa ile de konuşmuştur. Allah'ın kelâm sıfatının ne olduğunun yüce Allah'ın kendisi bilir. Bunun hakkında yorum yapmak yaratılanlar için imkânsız bir durumdur. Kelâmi ekoller arasında tartışılan konu Halku'l Kur'an meselesidir. Kur'an-ı Kerimin ezelden beri var olduğu veya sonradan yaratıldığı tartışmaları Halku'l Kur'an meselesini ortaya çıkarmıştır. Yüce Allah kelâm sıfatıyla emreder, yasaklar ve öğüt verir. Kelâm sıfatının tecellisi olarak sahifeler ve kutsal kitaplar göndermiştir. Tevrat, İncil, Zebur ve son olarak Kur'an-ı Kerimi peygamberler aracılığıyla insanlara göndermiştir. Gönderilen son kitap olan Kur'an'ın yaratılıp

[77] El-Furkan 25/59.
[78] Yavuz, "Kader".
[79] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/184.
[80] Yavuz, "Kader".

yaratılmadığı mezhepler arasında farklı görüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu konuda Mu‘tezile ve Kaderiyye, Kur’an yaratılmıştır iddiasında bulunur.[81]

Kalhâtî ise bu görüşü reddeder. Ona göre Allah’ın kelâmı ezelidir. Buna delil olarak Yasin suresindeki şu ayeti getir:” O’nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece "Ol!" demektir. O da oluverir.”[82] Kalhâtî, Allah’ın konuşmasının yaratılmış bir şey olmadığını ve sürekli olduğunu vurgular. Eğer Allah’ın konuşması yaratılmış olsaydı, cümle sona erdiğinde konuşmanın da sona erdiği düşünülürdü. Ancak Allah'ın "ol" dediğinde her şeyin meydana geldiğini belirten ayet, Allah’ın kendine has konuşmasının sonucudur. Allah'ın konuşması sona eren bir cümle gibi değildir; bu nedenle, konuşmasının yaratılmış olduğu söylenemez. Bunlar Mu‘tezile ve Kaderiyye’nin iddialarının asılsız olduğunu, Allah’ın niteliklerinin ezeli olduğunu gösterir.[83]

Kalhâtî, Kur’an’ın yaratılmadığını delillendirirken iki argüman ortaya koyar. Birinci argüman Allah’ın sözlerinin tükenmeyecek kadar uzun olmasıdır. Tüm ağaçlar kalem ve tüm hayvanlar yazıcı olsa yine de Allah’ın kelâmı tükenmez. İkinci argüman ise Allah’ın kelâmını yarattıklarına anlatmasıdır. Çünkü yaratılanlar onun kelâmı ile konuşur. Yani onun izni ve öğrettikleriyle konuşur. Bu sebepten dolayı Allah’ın kelâmının başlangıcı yoktur. Yarattıklarıyla sınırlı değildir. [84] Kalhâtî, Allah’ın sözlerinin değişmediğini belirtir. Eğer Allah'ın sözleri değişseydi veya sonradan ortaya çıksaydı, O'nun sınırlı ve yaratılmış bir varlık olacağı düşünülürdü, ki bu da Allah'ın eşsizliğine ve ezeliyetine aykırıdır. Allah’ın emretmesi veya nehyetmesi onun ezeli bilgisi ile meydana gelir. Bu kavramlar, Allah’ın sıfatları arasında yer alır ve O’nun ezeli nitelikleridir. Emir, Allah’ın iradesini ifade eder, nehiy ise O’nun yasaklayıcı iradesini belirtir. Haber ise, Allah’ın bilgisini ve ilmini yansıtır. Bu kavramlar, Allah’ın varlığının temel niteliklerini oluşturur ve O'nun zatından ayrı düşünülemez.[85]

[81] Kalhâtî, *el-Keşf ve’l- beyan*,1/289.
[82] Yâsin 35/82.
[83] Kalhâtî, *el-Keşf ve’l- beyan*,1/289.
[84] Kalhâtî, *el-Keşf ve’l- beyan*,1/290.
[85] Kalhâtî, *el-Keşf ve’l- beyan*,1/291.

Kalhâtî, Allah'ın sözlerinin ezeli olduğuna dair şöyle bir örnek verir: Dillerde ki anlatım biçimi değiştiğinde Allah'ın kelâmı veya vermek istediği mesaj değişmemektedir. Dillerin değişmesiyle veya bir dilden diğerine geçmesiyle O'nun mesajı değişmeyecektir. Allah'ın zikrinin ve emirlerinin değişmezliği konusunda vurgu yaparak, insanların farklı zamanlarda verilen emirler arasında çelişki aramalarının anlamsız olduğunu ve bu tür çelişkilerin Allah'ın doğasına aykırı olduğunu ifade etmektedir.[86]

Bütün kelâm ekolleri Allah'ın mütekellim olduğunu kabul etmişlerdir. Ayrıldıkları nokta Kur'an-ı Kerimin ezelden beri var olma meselesidir. Ehl-i sünnetin selef akidesine göre Kur'an mahluk değildir. Mu'tezile ise Kur'an'ın ses ve harften oluştuğunu bu yüzden mahluk olduğunu savunur. Bazı Sünni kelâmcılar ise lafzının mahluk olduğunu, nefsi kelâmın mahluk olmadığını savunmuşlardır. [87] Kur'an'ın mahluk olup olmadığı konusu her ne kadar tartışılmış olsa da ilahi mesajları açık ve nettir. Bu konu dini zaruretler arasında yer almadığı için bu konuda tekfir etmek yanlış olacaktır. İlâhî sıfatların mahiyetini bilmek aklın sınırları dışında olduğunu kabul etmek gerekir.

2. 5. Kader

Sözlükte "gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak" gibi manalara gelen kader, Allah'ın olayları ezelî ilmiyle bilip belirlemesi diye tarif edilir.[88] İslam'da kader, Allah'ın önceden bilgisi ve takdiri olarak görülür. Kaderin belirlenmesiyle ilgili olarak İslam, insanların yaşamlarındaki olayların, iyi ya da kötü, Allah'ın iradesi dahilinde gerçekleştiğine inanır. Kader ve insanın özgür iradesi arasındaki denge, İslam düşüncesinde önemli bir konudur. İnsanların sorumlulukları, seçimleri ve yaşamları, kaderin içerdiği çerçevede gerçekleşir.

---

[86] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/312.
[87] Kılavuz, *Ana hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş,*130.
[88] Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001),58.

Ehl-i sünnete göre kader, Allah'ın mahlukatı içindeki bir sırrıdır. Bu sırrı ne Allah'a yakın bir melek ne de peygamberlerden biri vakıftır. Allah kader bilgisini yarattıklarından saklamış ve onun peşine düşmekten alı koymuştur.[89] Bu konu, İslam alimleri ve farklı mezhepler arasında farklı görüşleri beraberinde getirir. Erken dönem tartışmaların başında kader konusu gelmiştir. İnsan fillerinin durumu ve bunun kader inancıyla bağlantısı hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Mu'tezile, insanı mutlak güç olarak görerek, özgürlüğün insana ait olduğunu söylemiştir. Cebriye ise böyle bir şeyin mümkün olmadığını, her şeyin Allah'tan geldiğini ve insanın seçme iradesinin olmadığını iddia etmiştir. Ehl-i sünnetin iki önemli kanadından biri olan Maturidiliğe göre fiili yaratan Allah'tır. İnsan ise cüzi iradesiyle fiili seçme iradesine sahiptir. Eş'arîliğe göre ise kaderi yaratan Allah'tır fakat insanın seçmesi de Allah'ın kudretidir. İnsan iyi ya da kötü fiilleri kesb eder. Bu kesb ise Allah'ın kudretinin göstergesidir.[90]

Kalhâtî 'ye Göre her şey Allah'ın dilemesiyle gerçekleşir. Fakat bu durum Allah'ın âlimliğiyle ilgilidir. Cenâb-ı Hakk'ın iki iradesi vardır. Bu ikisinin anlamı aynıdır. Bunlardan biri Allah'ın peygamberler vasıtasıyla doğru yola ilettiği iradedir. İkincisi ise insana seçme hakkı veren iradedir. Allah'ın bir şeyi dilemesiyle oluşan iradeye gelince bu irade de insanın istemesiyle gerçekleşir.[91] Mu'tezile ve Kaderiyeye göre, insanın yapacağı iyilik veya kötülük eylemlerinin sorumluluğu tamamen insana aittir ve Allah'ın kötülük veya haksızlık yaratma yetkisi yoktur. Bu nedenle, insanın irade ve kararı Allah'a özgüdür, böylelikle Allah'ın eksiklik veya acizlikle sınırlandırılmasına çalışılır. Ancak, Müslümanlar arasında genel bir anlayışa göre, kişiye verilen bir güç veya yetkiyi kullanmama durumu, zayıflık, mecburiyet, yenilgi, dalgınlık veya unutkanlık gibi durumları ifade eder ve bu tür nitelikler Allah'a atfedilemez. Bu niteliklerin Allah'ın üstünlüğüne aykırı olduğu kabul edilir. Allah'ın gücü ve bilgisi her türlü eksiklikten uzaktır.[92] Tamamen insan özgürlüğünden bahsedersek Allah'ın kudretini sınırlandırmış hatta insan üstünde etkisizleştirmiş olacağız. Allah kudretiyle her şeyi daima bilendir.

---

[89] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",142.
[90] Şerafeddin Gölcük, "İnsan Ve Kaderi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1986), 22.
[91] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/216.
[92] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/216.

Kader konusunda Ehl-i sünnetin görüşüne baktığımız zaman Ebû Hanîfe, Kâinatta meydana gelen her şey ilâhî takdir ve kazaya göre cereyan edeceğini söyler.[93] Kur'an'da bunu açıkça belirtir.[94] Allah, müminleri imana, kâfirleri küfre zorlamamıştır. Günümüzde dünya genelinde çoğunluğun Müslüman olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, kader konusunda Allah'ın zorlayıcı olmadığı ve insanların özgür iradeleri sonucunda hareket ettikleri sonucuna varmamıza neden olmaktadır. Kalhâtî, Allah'ın yaratılmışlara ait sıfat yüklenemeyeceğini savunan bir âlim olduğu için kader anlayışı da Allah'ın mutlak kudreti çerçevesinde şekillenmiştir. Mutlak güç sahibi olan Allah'tır; her şey O'nun dilemesiyle gerçekleşir. Ancak, bu gerçekleşme insanın bahşedilen seçme özgürlüğüyle meydana gelir.

2. 6. Kulların Fiilleri

Sözlükte istemek dilemek anlamına gelen irade, terim olarak nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi olarak tanımlanır.[95] Sıfat olarak Allah'ın yaratma ve yöneltme gücünü ifade eder. Kelâmi ekoller tarafından tartışılan husus ise insanın iradesindeki özgürlüğün boyutu ile ilgilidir. İslam'a göre, insanlar sorumluluk sahibi varlıklardır ve eylemleri sonuçlarına katlanacakları bir sorumluluğu içerir. Yani, insanlar yaptıkları tercihlerden ve eylemlerinden sorumludur. Bununla birlikte, bu tercihler ve eylemler, Allah'ın bilgisi ve iradesi altında gerçekleşir. Allah tüm insanların yaptıklarını kendi iradeleriyle gerçekleştirme imkânı tanımıştır. Zira Allah herkesin kaderini, kendi çabasına bağlı kılmıştır. Ebu Hanife de bu görüşü aynı şekilde değerlendirmiştir. Fiilleri yaratan Allah'tır, insanlar ise seçim yapar.[96] Kalhâtî de bu görüşe yakın bir görüş benimsemiştir. Ona göre Allah gökleri ve yeri yaratırken onun iradesi ayrı değildi. Ve kulları da emredilene itaat ediyorlardı. Allah'ın emretmesi kulların kendi seçimlerine bağlıdır.[97] İbâziyye, insanın kendi fiillerini yarattığı görüşünü savunan

[93] Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 140.
[94] el-Kamer 54/49.
[95] Mustafa Çağırcı, "İrade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/380.
[96] Yavuz, "Ebû Hanîfe",140.
[97] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/267.

Kaderiyye'yi eleştirdiği gibi insana özgür irade vermeyen Cebriyye'nin de görüşünü kabul etmez. Onların görüşü Allah'ın yarattığı fiillerin insan tarafından kesbedildiğidir. Bu görüşleri ile Eş'arîlere yakın bir görüş benimsemişlerdir.[98]

Allah, ilmiyle geçmişi ve geleceği bilendir. Her şeyi bilen bir yaratıcı insanların iradesini de bilir. Eğer insanlar, Allah'ın insanların ve hayvanların fiillerini yarattığına inanırlarsa, adalete inanmış olurlar. Eğer bunu inkâr ederler ve Allah'ın bunları yaratmadığını iddia ederlerse, Allah'ın yaratıcı olmadığını söylemiş olurlar ve bu, Allah'ı reddetmek ve O'na iftira etmek anlamına gelir. Allah, böyle bir iddiada bulunanları reddetmiş ve onları bu konuda kınamıştır.[99] Hariciler her ne kadar genel düşünce de fiilleri kesb ile açıklamaya çalışmış olsa da Harici fırkalar arasında Cebriyye ve Kaderiyye gibi düşünen fırkalarda mevcuttur. Hâzimiyye, Şeybâniyye ve Şuaybiyye gibi Hâricî fırkalar Allah'ın kulların fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunmaktadır. Allah dilemedikçe hiçbir şey gerçekleşmez. Tam tersinin düşünen fırkalar ise Meymûniyye ve Hamziyyedir. Bu fırkalar ise Allah'ın sadece hayrı dilediğini, günahların yaratıcısının insanlar olduğunu savunmuşlardır.[100]

Kulların fiilleri konusunda teklif ve rızık tartışılan konular arasındadır. Teklif, Allah'ın kulunu bir işi yapma veya yapmama hususunda yükümlü tutması anlamına gelir.[101] Bu konu her ne kadar fıkhın konusu olsa da Kelâm ilmide bu konuyu incelemiştir. İslam kelâmında "teklif", genellikle dinin emir ve yasaklarını, Allah'ın insanlara bildirdiği sorumlulukları ifade eder. Allah, insanlara belirli emirleri ve yasakları bildirir ve bunları dinin esasları olarak sunar. Bu emirler ve yasaklar, İslam'ın öğretileriyle ilgili olarak insanların yaşamlarını düzenler ve onlara rehberlik eder. Müslümanlar da bu emirleri yerine getirmek zorundadır.

Teklif konusunda birbirine yakın görüşe sahip olan Mâtürîdî ve Eş'arî ekolleri sadece Allah'ın insana güç yettiremeyeceği bir şeyi yükleyip yüklememe konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Allah'ın ibadetleri insanlara teklif ettiğini ve bu

---

[98] Yıldız. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları,173.
[99] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/328.
[100] İrfan Abdülhamid,"*İslam'da İ'tikadî Mezhepler Ve Akaid Esasları*", Çev. Mustafa Saim Yeprem(Ankara:TDV Yayınları,2011), 91.
[101] Mustafa Sinanoğlu, "*Teklif*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 385.

konuda peygamber gönderdiğini savunmuşlardır. Kalhâtî' ye göre Allah her şeyi yaratma gücüne sahip kudretli olandır.[102] Allah peygamberler göndererek insanlara sorumluluk yüklemiştir. Bu sorumluluk Hz. Adem'in şeytanla mücadelesiyle başlar.[103] İnsanlarda Allah'ın gönderdiği bu sorumluluğu yüklenmek ve yerine getirmek zorundadır.

Rızık, Allah'ın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi ifade eder.[104] Rızık konusu kader konusuyla bağlantılıdır. Allah ezelden ebede her şeyi tayin etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, bütün canlıların rızkının kendisine ait olduğunu bildirmektedir." Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta yazılıdır."[105] Başka bir ayette Allah insanların rızkını verdiğini belirtmektedir. "Sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra hayatınızı sona erdirecek ve nihayet size tekrar can verecek olan, Allah'tır. Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir."[106] Kur'an-ı Kerim'e göre Allah yarattıkları tüm canlıların rızkını vermektedir. Bütün mezhepler de bu görüşte fikir birliği içerisinde olmuşlardır. Ayrıştıkları nokta ise haram olarak elde edilen bir şeyin rızık olup olmadığıdır.

Allah, dünyada gerçekleşen bütün olayları belirli bir gayeye göre yaratmıştır. Dünya'nın başlangıcından sonuna kadar yaşanılacak her şey kader çizgisi dahilinde gerçekleşmektedir. Bu kader çizgisine göre Allah'ın takdir ettiği nimetlere sahip olan insanlar bunu rızık olarak kabul etmektedir. Çünkü her şey Allah'ın yaratmasıyla olduğuna göre rızık ta Allah'ın insanlara bahşettiği nimettir. İnsanlar, kendi özgür iradesiyle rızkını helal ya da haram yollarla kazanmaktadır. Mu'tezile ise bu görüşü kabul etmemektedir. Onlara göre insanın kazandığı bir şey haram yolla kazanılmışsa bu rızık değildir. Bir kimsenin bir malı elde etmesi, bu malın kendisi için rızık olması

[102] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/57.
[103] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/23.
[104] Şerafettin Gölcük, "Rızık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008),73.
[105] Hûd 11/6.
[106] er-Rûm 30/40.

demek değildir. Eğer ki bir kişi haramı rızık olarak iddia ederse, Allah'ın bu kişiyi rızıklandırdığı düşüncesiyle Allah'ın suçlanması demektir.[107] Böyle bir şey mümkün değildir. Allah'ın haramın kazanılmasını yasakladığı bilindiği için haramın rızık olması çelişkili bir durumu doğuracaktır. Mu'tezile bu görüşüyle Ehl-i sünnetin görüşünü kabul etmemektedir. Haram yolla kazanılan bir şey Allah'ın insana verdiği rızık olamaz. Allah'ın yasakladığı bir şeyi rızık olarak tayin etmeyeceği görüşündedirler.

Kalhâtî'ye göre kader konusu Allah'ın kudretini gösterir. Allah'ın her yerde olması ilim, muhafaza ve idari olarak her yerde olması demektir. Cenâb-ı Hak her şeyi bilen idare eden, gözetleyen ve koruyandır.[108] İnsanların rızkının sadece dünyevi çabaları ve çalışmalarıyla değil, aynı zamanda Allah'ın takdiriyle belirlendiğini, yani, bir kişi ne kadar çalışırsa çalışsın, son karar ve rızık Allah'a aittir. İnsanlar çaba göstermeli ve çalışmalıdır, ancak rızkın miktarı ve türü tamamen Allah'ın takdirine bağlıdır. Çünkü Allah, her şeyi bilen idare eden, gözetleyen ve koruyandır. Kalhâtî'ye göre Allah zatıyla âlimdir. Her şeye sahiptir.[109] Fiillerin yaratıcısı Allah'tır.[110] Alim olan tüm fiilleri yaratan Allah, rızık konusunda da takdirini uygulamaktadır.

2. 6. 1. İstitaat

İstitaat kelâm ilminde bir kavram olarak insanın eylemlerini gerçekleştirmek için sahip olduğu yetenek veya güç anlamına gelir. İnsanın eylemlerini gerçekleştirme gücü, Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleşir. Kelâm ilminde bu kavram insan eylemlerini yapabilme kapasitesini ifade eder ve insanın sorumluluklarını yerine getirebilme yeteneğini gösterir. Mu'tezile'ye göre kulun iki istitaati bulunmaktadır. İnsan dini vecibelerle sorumlu tutulurken veya ihtiyari bir fiili meydana getirirken o fiili yapma gücüne sahip olmalıdır. Bu sahip olma gücü insanın kendi fiilini yaratmasıdır.[111] Kalhâtî'ye göre kişide bulunan kötülük yapma yeteneği onun

[107] Abdulkadir Çitil, "Ehl-i Sünnete Göre Rızık", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2019),25.
[108] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/185.
[109] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[110] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/275.
[111] Kılavuz, *Ana hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş,*179.

eylemleri ile nitelendirilemez.[112] Her şeyin yaratıcısı olan Allah, insanları günahlara sevk etmez. İnsanları kötülükten nehyeder. İnsan kendi özgür iradesiyle günah işler. Günaha yönelme gücü insanın içinde olan ve insanın kendi iradesiyle yaptığıdır.[113] Kudret, yüce ve büyük olan Allah'a aittir. Allah insanları doğru yola iletir.[114] İnsanlara tavsiye edilen doğru yoldur. Uzaklaşılması gereken yol ise günahkarların yoludur. Kişinin seçimleri insanı doğru yoldan saptırırsa, bu saptırma insanın kendi isteğiyle gerçekleşmiştir. Bu isteğin karşılığı ahiret gününde verilecektir. Kur'an'da bundan şöyle bahsedilir: "Onların doğru yola iletilmeleri sana düşmez, fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Sarf ettiğiniz iyi şey kendinizedir, zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sarf ettiğiniz iyi bir şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmaksızın size verilir."[115] Bu ayete göre hiçbir insan en ufak bir zarara uğratılmaz. Her insan yaptıklarının karşılığını alacaktır. Kudret sahibi yüce Allah'tır. Allah insana güç yettiremeyeceği şeyi yüklemez.[116]

İnsanların ibadet etmesi, belirli bir ölçüye göre gerçekleşir ve yaşanan imtihan, insanın gücüyle orantılıdır. Allah, insanda iyiliği ve kötülüğü yaratmıştır, ancak insan bu iki yoldan birini seçme özgürlüğüne sahiptir. Yaratma gücünün Allah'a ait olması, onun kötülüğü emrettiği anlamına gelmez. Allah, iradesiyle dilediğine hidayet verir ve dilediğini saptırır. Bu hidayet ve saptırma, insanların yapmış olduklarıyla doğru orantılıdır. Bir insan doğar doğmaz Müslüman ya da müşrik değildir; bu ölçüyü belirleyen, insanın sonraki yaşantısıdır. İnsanlar hangisini dilerse Allah onu seçme gücü verir, ama yaratma gücü verilmemiştir; çünkü onu bizim kazanmamız anında Allah yaratır. Bu seçme özgürlüğü ve bu kazanma ile zorlanma durumu ortadan kalkar.[117] Kulların özgür iradesi, Allah'ın ilminin ezeli olmasıyla birlikte kulun seçme gücünü meydana getirir.

[112] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/286.
[113] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/287.
[114] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/288.
[115] Bakara 2/272.
[116] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/283.
[117] İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, Meşâriku envâri'l-ukûl, tsh. eş-Şeyh Ahmed b. Hamd el Halîlî, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1409/1989), 2/194.

2. 6. 2. Kesb

Sözlükte "kazanmak, elde etmek" anlamında kesb kökünden türemiş bir masdar olup "kazanılan ve elde edilen maddi veya manevi şey "manasında isim olarak da kullanılır. Kelâm literatüründe genellikle "kuldaki hâdis kudretin tesiriyle meydana gelen şey olarak tarif edilir.[118] İslam mezhepleri arasında insana özgür irade vermeyen mezhepler olmuştur. Bu mezheplerin en dikkat çekici olanı Cebriyye mezhebi olmuştur. İnsana herhangi bir irade vermeyen bir kader anlayışı ile hareket etmişlerdir. Bu görüşün tartışılmasıyla beraber kesb kavramını ilk kullanan kişi Ebû Hanife olmuştur. Ebû Hanife'ye göre kullara ait bütün fiiller Allah tarafından yaratılmıştır. Fakat bu filler kulların kesbiyle meydana gelir.[119] Kesb kavramının mezhepler arasında farklılık yaratması gayet doğal bir durumdur. İnsana irade vermeyen görüşler ile insana sınırsız irade veren görülerin orta yolunu bulmaya çalışan Ehl-i sünnet âlimleri böyle bir yol izlemişlerdir.

Gazzâlî'ye göre Allah, dış yapılarını gördüğümüz ve içlerini bilmediğimiz alet ve vasıtaları bizde yarattı. Çünkü hareket edecek alet ve bu aleti hareket ettirecek kuvvete ihtiyaç vardır.[120] Hareket ettirecek kuvveti yani iradeyi yaratan Allah'tır. İnsanlar Allah'ın yaratmasıyla yeme içme, karar verme gibi gündelik yaşamlarını idare ettirecek kararlar verir. Kesb kavramı denilince aklımıza Eş'arî kelâmcıları gelir. Eş'arî kelâmcılarına göre Kesb kullara ait fiillerin meydana gelişine kudretin tesis etmesinden ibarettir. İhtiyari fiiller iki türlü meydana gelir. Birincisi fiilleri yaratan yani asıl etken olan yüce Allah'tır. İkincisi ise insandır.[121] Eş'arî kelâmcılarının görüşü Allah'ın kudreti ve yaratması çerçevesinde gelişmiştir. Çünkü asıl yaratıcı Allah'tır. İnsanlara fillerini yarattı gibi bir tabir kullanılamaz. Fail olan Allah'tır. Bu yüzden insanlarında fiilleri kesbidir. Ebû Hanife'ye göre kafir olan kişi kendi fiilleri sebebiyle küfre düşer. Çünkü bu fiillerden dolayı Allah bu kullardan yardımını kesmiştir. Aynı şekilde iman eden kişi de kendi fiillerinin sonucu olarak, Allah'ın yardımı ile iman

[118] Yusuf Şevki Yavuz, "Kesb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/304.
[119] Yusuf Şevki Yavuz, "Kesb" 304.
[120] Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul:Bedir Yayınevi,1986),209.
[121] Yusuf Şevki Yavuz, "Kesb" 304-305.

etmiştir.[122] Ebû Hanife insanların özgürlüğünü kısıtlama konusunda bir görüşe sahip değildir. Ona göre hareket ve sükûn gibi bütün filler insanların kendi kazançlarıdır. Onların yaratması Allah'a aittir.[123] Eş'arî ve Ehl-i sünnet kelâmcılarının bu konudaki eleştirisi insana sınırsız özgürlük veren fırkalara karşı olmuştur. Allah her şeye muktedir olan bir kudrete sahiptir. Böyle bir kudrete sahip olan için ihtiyari fiilleri yaratmaz demek onun kudretini kabul etmemek demektir.

İbâziyye'nin kesb konusundaki görüşü Eş'arîlerin görüşüyle paraleldir. Kalhâtî, insanların fiillerinin yaratılması konusunda Allah'ın kudretine vurgu yapmaktadır. Kulların fiilleri Allah'ın yaratmasına bağlıdır.[124] Kulların seçimlerini Allah yaratmaktadır. Burada zorunluluktan bahsedilemez. Bir kişinin tüm fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını düşünelim. Bu kişi günahkâr olup cehenneme gittiği zaman benim fiillerimi Allah yarattı. Ben neden cehennemdeyim diyebilir. Böyle bir durumda Allah'ın insanı gönderme amacının bir hükmü kalmaz. Hz. Ali'ye kul eylemlerinin cehenneme götürüp götürmeyeceği ve bunun Allah'tan mı yoksa kuldan mı kaynaklandığı sorulduğunda, "O, Allah'ın yaratması, kulun eylemidir" diye cevap vermiştir. Burada değinilen husus kulların bu fiilleri kazanmasıdır. Kalhâtî, fiillerin insanlar tarafından yaratılmayacağını söyler. Çünkü yaratmak anca Allah'a mahsustur.[125] Allah'ın her şeyi yaratması, bizim kazançlarımız, eylemlerimizin Allah tarafından yaratıldığı anlamına gelmez, çünkü Allah'ın şöyle dediği açıktır:" Herkesin kazandığı, sadece kendisine aittir."[126] Bu yüzden eylemlerimiz Allah tarafından yaratılmıştır ve bize kazanç sağlar veya ceza veririz.[127] Daha öncede bahsettiğimiz gibi İbâziyye'nin görüşleri Allah'ın kudreti etrafında şekillenmiştir. Kesb konusunda Eş'arîler gibi düşündükleri için insanın herhangi bir şeyi yaratma gücünün olmadığını söylerler. İnsan kendisine has olan özgürlüğü kazanmaktadır. Bu fiilleri yapmak insanın o fiilleri yaratması anlamına gelmemektedir.

[122] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,56.
[123] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,57.
[124] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[125] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/274.
[126] En'am 6/165.
[127] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/171.

İnsanların fiilleri konusunda tamamen özgürlüğü savunan fırka ise Mu‘tezile dir. Mu‘tezile ’ye göre kesbin faili insanın kendisidir.[128] Kesb insanlara ait fiillerin sonucudur. Dırâr’a göre bir insana ezelden iyidir veya Allah tarafından iyi oldu demek yanlıştır. Çünkü insan sonradan iyi ya da kötü olduğu bilinebilir. İnsanlara hiçbir irade vermeyip onları tamamen etkisiz kılan görüşlerin bidat ve dalalet ehli olduğunu söylemiştir.[129] Mu‘tezile mezhebine göre fiillerin yaratıcı insanın kendisidir. Onlara göre yaratma yoktan var etmek değildir. Burada ki yaratma takdire dayalı hareket etmektedir. Çünkü insanlar takdir ve plan yapabilecek güçtedirler.[130] İslam mezhepleri, kesb kavramını kendi görüşleri doğrultusunda açıklama gayreti içinde olmuşlardır. Eş‘arî ve İbâzi âlimleri, kesbi Allah’ın yaratması esasına dayandırırken, Mu‘tezile âlimleri ise insanlara fiillerin yaratıcısı sıfatını yüklemişlerdir. Ancak, bütün görüşleri değerlendirdiğimizde, kesb kavramının İbâzi ve Eş‘arî âlimler tarafından doğru bir şekilde yorumlandığına inanıyoruz. Allah’ın kudretinin tecellisi, insanın eylemlerinde görünür. Yüce Allah, âlim sıfatıyla geçmişi ve geleceği bilir. İnsanların imtihana tabi tutulması, onların her şeyin sahibi oldukları anlamına gelmez; çünkü fiilleri işleyen insanlardır. Allah ise ezeli ve ebedi iradesiyle bu eylemleri ve seçimleri bilmektedir. Allah, eylemleri yaratırken insanlar da bu eylemlerden sorumludur.

2. 7. Büyük Günah (Mürtekib-i Kebire)

Kebire Sözlükte “maddî veya manevi bakımdan büyük olmak” anlamına gelir. Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilâflardan biri büyük günah işleyen kişinin durumudur. Erken dönemde tartışılmaya başlanan bu konu İslam düşünce dünyası için önemlidir. Haricîler bu mesele etrafında birleşmiş ve ilk mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hangi fiiller büyük günaha yol açar ve büyük günah işleyenin durumu ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır.[131] Kur’an’da büyük günahlardan bahsedilmiştir.[132]

---

[128] Yusuf Şevki Yavuz, “Kesb” 305.
[129] Dırâr b. Amr el-Gatafânî, “*Kitâbu’t Tahriş”* çev. Mehmet Keskin, thk. Hüseyin Hansu, (İstanbul: Litera yayıncılık,2014),83.
[130] Muhammed Ammara,” *Mu’tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*” çev. Vahdettin İnce,(İstanbul: Ekin yayınları,1998)112-113.
[131] Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/163-164.
[132] el-Bakara 2/37.

Haram aylarda savaşmak[133], içki içmek ve kumar oynamak[134], zina etmek[135], haksız bir şekilde yetimlerin malını yemek[136] ve Allaha ortak koşmanın[137] büyük günah olduğu belirtilmiştir. İlk dönem tartışmalarının başında bu bahsedilen büyük günah işleyenlerin durumu gelir. Haricîler ameli imandan bir parça olarak gördükleri için büyük günah işleyenlerin kâfir olduklarını savunurlar.[138] Ehl-i sünnet âlimleri Haricîlerin bu görüşünü kabul etmezler. Mâtürîdî'ye göre iman tasdik anlamına gelir. Toplumsal olaylar imanın tasdik ile olması gerektiğini özetler niteliktedir. Bu yüzden Haricîlerin iman amel anlayışını reddetmiştir. Mâtürîdî'ye göre bu tür gruplar gerçeğe karşı inatlaşan gruplardır.[139] Ebû Hanife'ye göre Müslüman bir kişi Ehl-i kıbleden hiç kimseyi tekfir edemez. Müslümanın görevi iyiliği emredip kötülükten men etmektir. Sahabeler ile ilgili olayları da Allaha havale etmek gerekir.[140] Basra Mu'tezilesi'nin ilk alimlerinden biri olan Dırâr b. Amr (ö.200) bu konudaki görüşünü el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkesi etrafında şekillendirmiştir. Ehl-i kıblenin günahkarları iki menzile arasındadır. Onlara kafir denilmez. Çünkü Allah'ı inkâr etmemişlerdir fakat ehl-i din olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu yüzden fasık olarak isimlendirirler.[141]

Genel çerçevede baktığımız zaman İslam'ın ilk dönemlerinden bugüne kadar bu mesele tartışılmıştır. Hz. Ali'nin büyük günah işlediğini iddia ederek ayrılan Haricîlerin büyük bir çoğunluğu büyük günah işleyen kişilerin kâfir olduğunu; bu kişilerin ebedi cehennemde kaldıklarını savunmuşlardır. Ehl-i sünnet bu görüşü reddetmiş günahkâr mümin vasfını kullanmışlardır. Mâtürîdî'ye göre günahkâr kişi ile kâfir kişiye aynı vasfı yüklemek çok ağır bir vasıflandırma olacaktır. İkisinin de ebedi cehennemde kalması adalet anlayışına sığmayan bir düşüncedir. [142]

---

[133] el-Bakara 2/217.
[134] el-Bakara 2/219.
[135] en-Necm 53/32.
[136] en-Nisa 4/2.
[137] Lokmân 31/13.
[138] Fığlalı, "*Hâricîler"* 16/173.
[139] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,*502.
[140] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,35.
[141] Dırâr b. Amr, "*Kitâbu't Tahriş"*,61.
[142] Mâtürîdî. *Kitâbü't-Tevhîd.*511-512.

Kalhâtî küfrü ikiye ayırır. Nimet küfrü ve şirk küfrü. İnandığı halde günah işleyen nimet küfrü içindedir. Ancak, günah işledikten sonra tövbe etmeyip iman etmeyen kişinin durumu, nimet küfründen şirk küfrüne dönüşür.[143] Bu düşüncelerin yanında dikkat çekilen nokta tövbe konusudur. Kalhâtî tövbe kapısının her zaman açık olduğunu söyleyerek şöyle belirtir: "Kişi sayısızca günah işleyip tekrar tövbe ederse bile Allah onun günahlarını bağışlar".[144] İbâziyye'nin yukarda anlattığımız görüşlerine baktığımız zaman şöyle bir sonuç ortaya çıkar: Tıpkı genel Hâricî itikadında olduğu gibi iman, ikrar ve amel üçlüsünü bir arada olmasını savunurlar. Fakat onlar gibi kesin bir biçimde tekfir etmezler. Büyük günah işleyen kişi, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmiştir. Bu kişi, Allah'ın birliğine inanan bir muvahhittir. Eğer tövbe ederse, Müslüman olarak kalmaya devam eder. Ancak, tövbe etmeden vefat ederse, ebedi cehennemde kalır. Haricîlerin diğer fırkaları gibi, amelleri terk edenlerin doğrudan cehennemlik olduğunu söylememişlerdir. Nimet ve şirk küfrü esaslarını ele alarak, tövbeyi bu durumlarla bağdaştırmışlardır.

2. 7. 1. el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn

Daha önce Kur'an'daki büyük günahlardan bahsetmiştik. Bu günahları işleyen mümin bir kişinin durumu Mu'tezile tarafından öne sürülen beş ilkeden biridir. Vâsıl b. Atâ tarafından öne sürülen, el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn ilkesine göre büyük günah işleyen kişi ne mü'mindir ne de kâfirdir, ikisi arasında bir yerdedir.[145] İbâziyye, günah işleyen kişinin mümin olamayacağını savunmuştur. Günah işleyen kişi tövbe etmelidir. Kalhâtî, büyük günah konusunu tekfir bağlamında ele alır. İnandığı halde günah işleyen nimet küfrü içindedir. Ancak, günah işledikten sonra tövbe etmeyip iman etmeyen kişinin durumu, nimetlerin inkarından şirke dönüşür.[146] Nimet küfründen şirk küfrüne dönüştürürse ebedi cehennemde kalır. Kalhâtî, tövbe kapısının her zaman açık olduğunu söyleyerek şöyle belirtir: "Kişi sayısızca günah işleyip tekrar tövbe ederse Allah onun günahlarını bağışlar".[147] Nimet küfrünün şirk küfrüne dönüşmemesi için kişinin tövbe etmesi gerekir. Tövbe etmeden ölen bir kişi, şirk küfrü

[143] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[144] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/152.
[145] Yıldız. "*İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları*,177.
[146] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[147] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/152.

içindedir. Şirk küfrüyle ölenler, sonsuza dek cehennemde kalacaklardır. Çünkü Allah'ın vaadi kesindir. Şirk küfrü ile ölen kişi, tövbe etmeden hayatını kaybetmiştir.[148] Mu'tezile'ye yakın bir görüşe sahip olan İbâziler onların kullandığı fasık tabirini kullanmazlar. Günah işleyen kişinin muvahhit olduğunu, tövbe etmesi halinde bu durumdan kurtulacağını söylemişlerdir.

2. 7. 2. Lâ Menzile Beyne'l Menzileteyn

Büyük günah meselesi İslam'ın ilk dönemlerinde farklı mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hariciler büyük günah işleyeni tekfir etmiş, Mu'tezile ise mü'min vasfından çıkararak fasıklık ile nitelendirmiştir. İbâziyye ise temel bir inanç esası geliştirmiş ve Lâ Menzile Beyne'l Menzileteyn ilkesini kabul etmiştir. İki menzil arasında başka bir menzil yoktur anlamına gelir. İbâziyye'ye göre kişi ya mü'mindir ya kafirdir. Tevhîd ya da şirk dışında üçüncü bir durum olamaz.[149] Mu'tezile'nin el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn ilkesinde savunduğu fasıklık durumuna karşı çıkmışlardır. Bir kişi ya mü'mindir ya da değildir. Üçüncü bir durumun olması aklen mümkün değildir. İbâziler büyük günah işleyenleri nitelerken onları tevhid çizgisinden çıkarmazlar. Çünkü tövbe edildiği zaman kişi mü'min vasfına geri döner. Kalhâtî, büyük günah işleyenlerin Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük ettiği için nimet küfrü kavramını kullanmıştır.[150] Bunlara yaşarken kafir ya da fasık denilmez. Çünkü İman ve küfür arasında başka bir menzil yoktur. Büyük günah işleyenler müşrik değildir ama mümin de değildir. Tövbe ettikleri zaman nimet küfründen kurtulup mü'min vasfına geri dönerler.[151]

2. 7. 3. el-Esmâ ve'l-Ahkâm

Büyük günah işleyen kişinin isimlendirilmesi, ahiret hayatındaki akıbeti ve hakkında verilecek hükmün ne olacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kişinin Allah'ın emirlerine karşı gelmesi büyük günahlardan sayılmıştır. Bu büyük günahlardan herhangi biri işlendikten sonra Müslüman olan kişinin isimlendirilmesine

---

[148] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[149] Yıldız. "*İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları*,178.
[150] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[151] Kadriye Yanmış, *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2015),54.

Esmâ; işlenen günahın hükmün ne olacağının belirlenmesi ise Ahkâmdır. Büyük günah işleyenlerin mü'min olmadığını savunan Mu'tezile onları isimlendirirken fasık tabirini kullanır. Ehl-i kıblenin günahkarları iki menzile arasındadır. Onlara kafir denilmez. Çünkü Allah'ı inkâr etmemişlerdir fakat ehl-i din olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu yüzden fasık olarak isimlendirirler. [152] İbâziyye ise günah işleyen kişilerin mümin vasfından çıktığını savunur. Fakat büyük günah işleyenleri nitelerken onları tevhit çizgisinden çıkarmazlar. Burada dikkat çekilen nokta ise işlenen günahın ardından yapılan tövbedir. Tövbe etmeden ölen kişi ebedi cehennemde kalacaktır. Çünkü tövbe edildiği zaman kişi mü'min vasfına geri döner. Kalhâtî, büyük günah işleyenlerin Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük ettiği için nimet küfrü kavramını kullanmıştır.[153] Nimet küfrü içinde olan kişi muvahhittir. Tövbe etmeden ölürse muvahhit özelliğini kaybederek cehennemlik olur. Salimî'ye göre büyük günah işleyen küfre girer. Allah'ın emirlerini yerine getirenlere mü'min veya Müslüman denildiği gibi büyük günah işleyenlere de kafir, zalim ve günahkâr gibi isimler verilir.[154] İbâziler, küfrü ikiye ayırır. Büyük günah işleyen nimet küfrü içindedir. Bu vasfın kalkması kişinin pişman olup tövbe etmesine bağlıdır. Tövbe etmeden ölen kişi ise şirk küfrü içindedir. Şirk küfrü içinde olan ebedi cehennemde kalacaktır. Çünkü Allah'ın vaadi haktır. Şirk küfrü içinde olan kişi tövbe etmeden ölmüştür.[155] İnanan biri yaptıklarından pişman olmaktadır. Pişman olmamak, aynı zamanda inancın olmadığını gösterir. Allah'a inanmayan biri ise ebedi cehennemde kalacaktır. Bir insanın bağışlanabilmesi tamamen tövbe etmesine bağlıdır. Büyük günah işleyenlerin isimlendirilmesi konusunda farklı isimler kullanan Mu'tezile ve İbâziyye, bu konuda aynı görüşe sahiptir. Kişinin bağışlanabilmesi tamamen tövbe etmesine bağılıdır.

2. 7. 4. Velâyet ve Berâet

Sözlükte "yakın olmak, yakınlık" anlamındaki vely kökünden türeyen velâyet "sevmek; yönelmek, yardım etmek; bir işin sorumluluğu kendi üstünde olmak"

[152] Dırâr b. Amr, "*Kitâbu't Tahriş"*,61.
[153] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[154] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/304.
[155] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.

mânalarına da gelir.[156] Velâyet ve Berâet, Şîa ve Haricîler tarafından çokça kullanılmıştır. İmâmiyye Şîa'sının beş temel esasından biridir. İbâziyye'ye göre de Allah'a yakın olup emirlerini yerine getiren kişilere muhabbet beslemek gerekir.[157] Allah insanları yoktan var ederek onları büyük bir imtihan ile baş başa bırakmıştır. Bu imtihan sürecinde inananlara bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklarını yerine getirip Allah'ın dostu olan insanlar olduğu kadar; onun emirlerine karşı gelip Allah'a düşmanlık yapan insanlar da mevcuttur. İslam inancına göre Allah'a yakın olan kullara muhabbet beslenmelidir. Allah'a düşmanlık yapan insanlara da karşı gelmek gerekir. İbâzi alim, Salimî'ye (ö. 1869-1914) göre velâyet kavramı çocuklar için değil, belirli bir yaşa gelmiş bireyler için geçerli olan bir sorumluluktur. Bu sorumluluk, kişinin kendi kendisini yönetmesini gerektirir ve bu da zorluklarla doludur. Ancak, her sorumlu kişi için bu zorluklar gerekli değildir; bunlar, kişinin babasının durumuna bağlıdır. Dolayısıyla, babalarının sorumlu olduğu kabul edilir ve çocukların durumu, babalarının durumuna göre değerlendirilir. Allah'ın velilerine itaat etmek ve düşmanlarına karşı gelmek, en büyük zafer ve en yüksek makamdır. Bu, inananların birleşmesini sağlar ve onların düzenli bir şekilde bir araya gelmesine ve ahlaksızlardan kaçınmasına neden olur.[158]

Velâyet, bir müminin Allah'a olan itaati ve düşmanlarına karşı mücadelesiyle ilgilidir. Bu, İslam'da en yüce erdemlerden biri olarak kabul edilir ve müminlerin yaşamında büyük bir öneme sahiptir. Berâet ise, müminlerin günahlardan uzak durmaları ve Allah'ın rızasını kazanmaları anlamına gelir. Bu kavramlar, müminlerin Allah'a olan bağlılığını ve ahlaki duruşunu şekillendirir. Velâyet ve Berâet kavramları, birbiriyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Bir mümin, Velâyet sahibi olduğunda, düşmanlarına karşı Berâet içinde olmalıdır. Bu, İslam'ın temel prensiplerinden biridir ve müminlerin davranışlarını yönlendirir. Müminler, Velâyet sahibi olduklarında, doğru ve adaletli bir şekilde davranmalı ve Allah'ın rızasını kazanmak için çaba göstermelidirler. İbâziyye'nin inanç esaslarında Velâyet ve beraet konusu oldukça önemlidir ve İbâzi itikadını benimsemeyen kişilere karşı da aynı şekilde uzaklaşma

[156] H. Yunus Apaydın, "Velâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 45/15.
[157] Yıldız. "*İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları*,181.
[158] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/208.

zorunluluğu bulunmaktadır. Çünkü kendilerini hak mezhep olarak kabul etmektedirler. Ehl-i istikametten ayrılan kişiler kendi yakınlarına ilgi gösterip, hak mezhep mensuplarına karşı uzaklaşması nedeniyle, bu kişilerden uzaklaşmak vacip görülmektedir.[159] Bu tür kişiler pişman olup tövbe etmedikçe onlarla dostluk edilemez.

[159] Yıldız. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları,182.

3. NÜBÜVVET

Peygamberlik, insanlığa ilahi mesajları ileten, ahlaki değerleri yücelten, toplumsal adaleti sağlamaya yönelik rehberlik eden, sorunları çözmeye yardımcı olan ve insanları Allah'a yönlendiren kutsal bir görevdir. Bu görevi tebliğ eden kişiler peygamberlerdir. Kalhâtî'ye göre peygamberlik zinciri Hz. Âdem ile başlayıp ve onun çocuklarıyla devam etmiştir. Peygamberlerin çoğu, kavimleri tarafından yalanlanmış ve reddedilmiştir. Örneğin, Nuh ve Hûd'un kavimleri onları yalanlamış, bu da Allah'ın gazabını çekmiş ve felaketlere yol açmıştır.[160] İlk insan Hz. Ademden son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberler aynı gaye için mücadele etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de de peygamberlerin insanı uyarmak ile görevlendirildiği belirtilmiştir." Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın. Allah izzet ve hikmet sahibidir."[161] Bu peygamberler Kur'an-ı Kerim'e göre hem müjdeleyici hem de uyarıcı niteliklerine sahip olarak gönderilmiştir. İslam'a göre, peygamberlik Allah'ın insanlara rehberlik etmek ve onlara yol göstermek amacıyla seçtiği özel kişilere verdiği bir görevdir. Onlar, toplumları doğru yola, adalet ve iyiliğe yönlendirmek için gönderilen örnek insanlardır. Hz. Muhammed, İslam inancına göre son peygamberdir ve Allah, Kuran'ı ona vahiy yoluyla indirmiştir. Ehl-i sünnete göre Hz. Muhammed son peygamber ve Allah'ın son elçisidir. Ona gönderilen Kuran, Allah'ın kelâmı olarak kabul edilir ve tüm insanlık için geçerlidir. Gazâlî, bütün peygamberlerin gayesi insanların üzerlerinde Allah'ın hakkı bulunduğunu tebliğ etmek ve onların yapacağı her işte Allah'a karşı vazifeli olduklarını haber vermektir.[162]

Peygamberlerin verdikleri mesaj ilk peygamberden son peygambere kadar aynıdır. Gazâlî'ye göre bir kişi peygamber olduğunu iddia ediyorsa, aklen bunu araştırdıktan sonra, peygamberliğinin hak olduğu kanaatine varırsak, akıllı bir insan olarak yapabileceğimiz tek şey vardır. Buda ebedi bir hayatı tercih ederek fani hayattan vazgeçmektir. Çünkü akıllı insan yarınını düşünen insandır.[163] Dırâr'a göre bütün

[160] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/90-91.
[161] en-Nisa 4/165.
[162] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî,"*el İktisâd fi'l- İ'tikâd*" çev. Ömer Dönmez (İstanbul, Hisar yayınları, 2010),18-19.
[163] Gazâlî," el *İktisâd fi'l-İ'tikâd*",17.

peygamberler birdir. Aralarında bir kişinin seçilmemesi gerekir. Üstünlük olarak farkları yoktur çünkü peygamber efendimiz böyle emretmiştir.[164] Aynı şekilde karşı çıktıkları ve mücadele ettikleri olaylar ve kişiler aynı tabiattaki kişiler ile olmuştur. İbâziyye'ye göre, Allah'a yalnızca peygamberler aracılığıyla ulaşılır, çünkü dünya ve ahiretin düzeni, iyiliğin korunmasının zorunluluğuna dayanır, bu da Allah'a aittir ve onların varlığına dayalıdır.[165] Allah dilediği zaman peygamber gönderir. Salimî, Mu'tezile'nin peygamberliğin zorunlu olduğu görüşüne karşı çıkar. Allah'ın peygamber göndermesi vacip değil caizdir. Allah dilediği zaman peygamber gönderir.[166] Kalhâtî, Allah'ın peygamber gönderdiğini, bütün peygamberlerin atasının Hz. Adem olduğunu ve bir peygamber olarak kendi soyuna gönderildiğini belirtmektedir.[167] Ancak, Allah'ın peygamber göndermesinin vacip olup olmadığı konusunda bir görüş belirtmemiştir

3. 1. Peygamberler ve Sıfatları

İslam inancına göre, peygamberler Allah'ın seçilmiş elçileridir. Peygamberler, insanlara doğru yolu göstermek, ahlaki değerleri öğretmek ve insanları adalete yönlendirmek için gönderilmiştir. Onlar, insanlara Allah'ın emirlerini hatırlatmak ve insanlığın doğru yolu bulmasına yardımcı olmak için gönderilmişlerdir. Her bir peygamber, Allah'ın verdiği mesajı insanlara iletmekle görevlidir ve kendi dönemlerinde toplumlarını adalete yönlendirirler. İslam inancında, peygamberlere iman etmek temel bir prensiptir. Peygamberlere iman, İslam'ın altı iman şartından biridir. İslam'a göre, Allah, farklı dönemlerde ve farklı topluluklara peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler, Allah'ın vahyiyle donatılmış özel kişilerdir ve insanlara Allah'ın birliğini, adaletini, merhametini ve onun isteğine uygun bir yaşam tarzını öğretmekle görevlidirler. Kur'an-ı Kerim'de ki peygamberlik kavramı da daha çok anlatılan kıssalar etrafında şekillenmiştir. Birçok sure de Peygamberlerden bahsedilmiştir. Peygamberliğin genel tanımını ve inanan insanların sorumluluğu açıkça belirtilmiştir. "Ey iman edenler, Allah'a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve

[164] Dırâr b. Amr, *Kitâbu't Tahriş,*106.
[165] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/10.
[166] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/9.
[167] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/90.

bundan önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz uzak bir sapıklıkla sapıtmıştır."[168] Kur'an-ı Kerim de ki bu ayet hem iman esaslarının ciddiyetini hem de elçi göreviyle gönderilen peygamberin öneminden bahsetmiştir.

İbâziyye'ye göre Allah'ın peygamberleri göndermesi caizdir. Çünkü akıl, sorumlulukların bazılarını ancak kısmen kavrayabilir, bu nedenle namaz gibi ibadetlerin ve oruç gibi yükümlülüklerin detaylarını tam olarak anlayamaz. Bu nedenle, peygamberin rehberliğine ihtiyaç vardır.[169] Kalhâtî, peygamberlerden bahsederken 124 bin peygamberin gönderildiğini ve bunların 313 tanesinin resul olduğunu, diğerlerinin olmadığını belirtir.[170] Kalhâtî, bütün peygamberlerin aynı gaye etrafında birleştiğini ve mücadelelerinin aynı olduğunu söylemiştir. Peygamberlerden bahsederken ikinci cildin ilk bölümünde Hz. Âdem'in şeytanla mücadelesinden,[171] Hz. Şit'ten,[172] Hz. Nuh'a peygamberlik verilmesinden ve ondan şirk konusunda kavmini uyarmasından bahsedilmiştir.[173] Eserde daha birçok peygamberden bahsedilmektedir. Peygamberlerin vahiy alma dışında bir de beşerî yönü bulunmaktadır. Normal insanlarda bulunan bütün özelliklere sahiptirler. Bunun yanı sıra peygamberlerde bulunması gereken bazı özellikler vardır. Peygamberlik vasfı için bu özelliklerin olması gereklidir. Bu özelliklerin başında peygamberlerin masum olması gelir. Sözlükteki "tutma, engel olma ve koruma" anlamına gelen ismet kavramı, kelâmda Allah'ın bir kimseyi günahtan koruması anlamına gelir. Daha çok peygamberlerin günahsız olması ile ilgili bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.[174] İslam düşünce dünyasında peygamberlerin günahsız olması kabul edilen bir gerçeklik olmuştur. Peygamberler genellikle onlara karşın gelen zalim bir toplulukla mücadele etmişlerdir. Bu verilen mücadele neticesinde insanları doğru yola iletmek için büyük bir çaba içerisinde olan bir peygamber profili görmekteyiz. Bu mücadele esnasında günah ile

[168] en-Nisa 4/136.
[169] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/11.
[170] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/91.
[171] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/23.
[172] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/29.
[173] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/31.
[174] Recep Şentürk, "İsmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 137.

nitelenen bir peygamber düşüncesi verilen mücadele ile örtüşmemektedir. Mezheplerin görüşleri genellikle birbirine paralellik göstermektedir. Mâtürîdî'ye göre Allah, nübüvveti ihanet eden kimsenin kalbine yerleştirmez. Allah'ın peygamberleri uyarması onların daha iyisini yapması içindir.[175] Mâtürîdî, Peygamberlerin günah işlemediğini savunmuştur. Ebû Hanife ise peygamberlerin büyük küçük bütün günahlardan münezzeh olduğunu, sadece sürçme ve hatalarının olduğunu söylemiştir.[176] Ehl-i sünnet alimlerinin çoğunluğu bu görüşe sahiptir. Dırâr ise Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce ve sonra günah işlemediğini söylemiştir. Çünkü Hz. Muhammed, cahiliye insanlarının taşkınlığı ve müşriklerin pisliğinin kendisine ulaşmadığını ifade etmiştir.[177] Kalhâtî, peygamberlerin hata yapabileceği yönünde bir görüş belirtmiştir. Peygamberlerin kıssasından bahsederken Hz. Âdem kıssasından bahsetmektedir. Hz. Âdem kıssasında geçen cennetten kovulma olayından sonra Hz. Ademin tövbe etmesini şöyle açıklamaktadır: "Eğer Âdem tövbe teklif edildiği zaman günahını itiraf edip tövbe etmeseydi şeytan konumunda olurdu fakat o hatasını kabul ederek Rabbine dönmüştür.[178] Hz. Adem'in hatasından dönüp tövbe ettiğini açıkça vurgulamaktadır. Peygamberler de insan olduğu için hata yapabilirler. Haricîlerin görüşü bu yöndedir. Şîa'ya göre ise peygamberler küçük büyük bütün günahlardan münezzehtir. Peygamberlik vasfına sahip olan kişi yanılması ya da unutması mümkün değildir. Günahlardan ziyade peygamberin örfe aykırı bir şey yapması bile mümkün değildir. Peygamberin yolda yemek yemesi ya da yüksek sele konuşması mümkün değildir.[179] Haricîler dışında mezhepler arasında peygamberlerin risaletlerinden sonra masumiyeti ile ilgili görüş birliği mevcuttur.

Peygamberlerin bir diğer özelliği de doğruluktur. Bir şeyin doğruyla uygunluğu sıdk kavramı ile ifade edilir.[180] İslam, kişinin sadece dışarıdan doğru olması değil, içsel olarak ta dürüst olmasını teşvik eder. Yani, sadece dışarıya karşı doğruluk ve dürüstlük

[175] Feyzullah Gün, "*İmam Matûridî'de Peygamberlerin İsmeti*", Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 18/48 (2021),82.
[176] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,57.
[177] Dırâr b. Amr, *Kitâbu't Tahriş,*111.
[178] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,2/18-19.
[179] Muhammed Rıza'l Muzaffer, "*Akaid'ül İmâmiyye*", çev. Abdulbaki Gölpınarlı (İstanbul: Zaman Yayınları, 1978),43.
[180] Mustafa Çağırcı , "Sıdk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 98.

göstermek değil, aynı zamanda kendi iç dünyalarında da samimi olmayı ifade eder. Müslümanlar için sıdk, hayatın her alanında, ilişkilerde, ticarette ve toplum içinde sürekli var olması gereken bir kavramdır. Peygamberlerin sıfatları arasında var olması gereken sıfatlardan birisi de doğruluk sıfatına sahip olmalarıdır. Vahiy ile muhatap olan bir peygamberin doğrululuk sıfatına sahip olması gayet tabi bir durumdur. Kur'an-ı Kerim'de de Peygamberlerin doğruluk sıfatıyla ilgili birçok ayet bulunmaktadır. En önemli ayetlerden bir tanesi de Hakka suresinde geçen peygamber efendimizi uyarıcı nitelikteki ayettir. "Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız."[181] Bu ayet peygamber efendimizin doğruluğunu kanıtlar nitelikte bir ayettir. Peygamber efendimizin yanlış tebliğine asla müsaade edilemeyeceği belirtilmiştir. Peygamberlik için böyle bir durum mümkün değildir. İbâziyye'ye göre peygamberlerin doğruluğu verdikleri mesajın doğruluğu ile doğru orantılıdır. Salimî'ye göre bir peygamberin yalan söylemesi onun mucize yönünü ortadan kaldırırdı. Örneğin, hiç konuşmadığı halde cansız bir nesnenin konuşulduğu iddia edilirse, insanlar tarafından yalan ve iftira edilmiş bir kişi olarak kabul edilir, çünkü cansız nesnenin iradesi yoktur.[182]

Peygamberler Allah'ın verdiği vahiy görevini eksiksiz olarak yerine getirmek zorundadırlar. Tebliğ görevini yerine getirmek peygamberlerin sıfatlarındandır. Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara anlatmak ve onları uyarmak ile görevlidirler. Allah, Kur'an'da peygamberlerin sadece tebliğ ile görevli olduğu, kimsenin vekili olmadığı açıklanmaktadır. "De ki: Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek geldi. Öyleyse kim doğru yolda ise kendi lehine olur; kim saparsa kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde vekil değilim."[183] Peygamberlerin bir diğer özelliği de emanete sahip çıkan güvenilir olmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de peygamber efendimizin insanlara güvenilir olduğunu söylemesine vurgu yapılmaktadır.[184] Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce güvenilir bir kişi olması onda bulunan bu özelliğin göstergesidir. Bütün bu özelliklerin yanında peygamberler üstün zekaya sahiptirler. Topluma örnek olmak,

[181] el-Hakkâ 69/44-47.
[182] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/13.
[183] Yûnus 10/108.
[184] eş-Şuarâ 26/107.

doğruyu yaşayarak göstermek ve insanlara örnek oluşturmak Allah'ın mesajını daha etkili bir şekilde iletmek için önemlidir. Bütün peygamberler Fetânet sıfatına sahiptir. Bu özellikleri, toplumu düzeltme, ahlaki değerleri aktarma ve insanların doğru yolda ilerlemesine rehberlik etme amacı taşır. İbâziyye'ye göre peygamberler, hastalığı ve ilacı bilen tecrübeli bir doktor gibi hareket ederler. İnsanlara, hangi ilacın hangi hastalık için olduğunu açıklayarak bilgi verirler. Eğer insanlar bu ilaçların doğasını ve sırlarını deneyimleyerek öğrenebileceklerini düşünselerdi, belki de ölümcül bir ilaca maruz kalırlardı ve doktorun varlığının hikmeti ortaya çıkardı. Bu nedenle, ölümcül bir ilaca maruz kalmamak için peygamberlik vazifesi Allah tarafından oluşturulmuştur.[185]

3. 2. Ulu'l-Azm Peygamberler

İslam inancına göre, "Ulu'l-Azm" terimi, beş büyük peygamberi ifade eder. Bu peygamberler, insanlığa Allah'ın vahyiyle gelmiş, büyük görevler üstlenmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de bazı peygamberlerin zorluk çektiklerini ve bu zorluklar karşısında sabrettikleri belirtilmektedir. "(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir."[186] Alimler bu peygamberlerin Kur'an'da zikredilmesinden dolayı, Hz. Muhammed, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'nın ulu'l-azm peygamberlerinden olduğunu söylemişlerdir.[187] Bu peygamberler Hz. Muhammed'in bahsettiği ve Kur'an'da örnek alınması söylenen peygamberlerdir.

İnsanların sapkınlığına ve Allah'ın gazabına maruz kaldığı bir dönemde gönderilen peygamberlerden biride Hz. Nuh'tur. Kalhâtî, Hz. Nuh'tan bahsederken onun büyük peygamberlerden olduğunu söylemiştir. Bu peygamberleri sayarken sadece beş büyük peygamberi değil bazı önemli peygamberleri de zikretmiştir. [188] Hz.

---

[185] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/11.
[186] el-Ahkâf 46/35
[187] Muhammed Aruçi, "Ülü'l Azm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/294.
[188] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/31.

Nûh'a üç vakit namaz farz kılındı. Bunlar: sabah, orta gün ve akşam namazı olarak üç vakitten oluşuyordu. Şaban ayında üç gün oruç tutardı. Kavmini Allah'ın itaati ve emrettiği şeylere çağırdı. Allah onu kendilerine elçi olarak gönderdiğinde dört yüz yaşında idi. 950 yıl yaşadı.[189] Allah, onu insanları hakka davet etsin diye gönderdi. "Biz Nûh'u, "Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar" diyerek kavmine gönderdik. Şöyle dedi: "Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım."[190] Kur'an'da açıkça Hz. Nuh'tan bahsedilmektedir. Felakete karşı bir gemi inşa ettiğini ve bu gemiye ona iman edenlerin bindiğini ona iman etmeyenlerin helak olduğu belirtilmektedir. Hz. Nûh, uzun yıllar insanları hak yoluna davet etmiş, kendisine tabi olanları korumuş ve gözetmiş, inkâr edenlere karşı mücadelesinden vazgeçmemiştir. Tebliğ görevi ve yaşadığı zaman dilimine göre en uzun tebliğ yapan peygamberlerdendir.[191]

Kalhâtî, eserinde bu mucizeyi detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Hz. Nûh gemiyi tamamladıktan sonra Allah Hz. Nuh'a emretti. Geminin, dönen fırını suda fokur fokur kaynayınca, sen de beraberindeki müminlerle birlikte gemiye bin. O zaman bizim ve senin arandaki alamet gösterilmiş olacak. Hz. Nûh, dönen fırının suda kaynadığını görünce gemiye bindi. Gemide kendi ailesinden başka Allah'ın emriyle her türlü canlıyı, binek hayvanlarını ve diğer müminleri de aldı. Kendi karısı ve oğlu gemiye binmedi.[192] Allah, göklerin kapılarını suyla açtı, böylece sular, hızla yeryüzüne yağmur gibi yağdı ve her şeyi sular altında bıraktı. Allah, yer altındaki kaynakları da açtı ve yerden sular fışkırttı. Allah'ın yerin altından ve gökten gelen suyu, hiçbirinin diğerinden üstünlüğü yoktu, hepsi aynı şekilde geldi. Allah, bu yağmuru kırk gün boyunca yağdırdı, gündüz ve gece arasında sayısız olan kuvvetli ve hüküm sahibi olan Allah'ın kudretiyle. Böylece sular, belirlenen emirle bir araya geldi ve yükseldi. Bazılarına göre sular, elli kulaç yükseldi, bazılarına göre ise yetmiş kulaç. Allah'ın bilgisi en doğrusudur.[193] Hz. Nûh'un hayatından şöyle bir sonuca varmış oluruz. İstediği kadar iyi bir insan olsun. İman olmadığı zaman amelin bir anlamı kalmaz. Hz.

[189] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/31.
[190] Nûh 71/1-2.
[191] Neşe Gürer, *Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019),46.
[192] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/34.
[193] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/34.

Nûh'un evladı bile olsa iman etmeyen helak olur. Kalhâtî, amelin önemine değinir ve ameli terk etmenin nimet küfrü olduğunu savunur. Bir insan büyük günah işlediği zaman kâfir olmaz. Allah'ın vermiş olduğu nimetlere nankörlük eder. Bu yüzden tövbe etmesi gerekir. Tövbe etmeyen ise ebedi cehenneme maruz kalır.[194] Beş büyük peygamberlerden biri olan Hz. Nûh, Kur'an'ın örnek alınması için anlattığı peygamberlerden biridir.

Peygamberler arasında en önemli peygamberlerin başında Hz. İbrâhim gelir. Hz. İbrahim üç semavi dinin ortak peygamberlerinden biridir. İslam'a göre, Hz. İbrâhim bir peygamberdir ve Allah'ın emirlerini tebliğ etmekle görevlidir. Kur'an'da kendisine sıkça atıfta bulunulur. "İbrâhim ne Yahudi idi ne de Hristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi."[195] Hz. İbrâhim Allah'a ortak koşmayan Kabe'yi inşa eden peygamberdir. Allah bu ayette Yahudi ve Hristiyanlara böylece cevap verir. Kalhâtî, Hz. İbrâhim'in kıssasından bahsetmektedir. Hz. İbrâhim doğmadan önce Nemrut, kahinlere ve o dönemin bilimcilerinden bilgiler alırdı. Zamanında kâhinler ve yıldızbilimciler vardı ve ona dediler ki: 'Senin hükümdarlığında bir çocuk doğacak, bu çocuk insanları hem ferah hem de sıkıntıya sokacak, bu yıllarda hüküm sürecek ve senin dininden sapmaya çağıracak.[196] Bunun üzerine Nemrut bütün doğacak erkek çocukları öldürme kararı aldı. Hz. İbrâhim'in annesi hamileydi. Doğurması yaklaştığında ve doğum sancısı başladığında, İbrahim'in annesi hamileliğini gizlemekteydi. Sonunda onu bir hurma ağacının altında doğurdu ve çocuğu dışa karşı korumak için onu bir örtüye sardı ve çocuğunun öldürülmesinden korkarak onu gizlice terk etti ve kaçtı.[197] Hz. İbrâhim bir mağarada büyüdü. Yavaş yavaş kendini yaratan bir kudretin olduğunu fark etti. Bunu fark etmesine rağmen ne olduğu hakkında bilgisizdi. On yaşına ulaştığında, doğduğu sene yıldızların batışını gördü. Bir yıldızı gördü, o Venüs'tü. Dedi ki: "Bu benim ilahım." Yıldız kaybolunca, "Ben kaybolanları sevmem" yani geçici olanları sevmem, dedi."[198] Sonra o gece ay doğunca, "Bu Rabbimdir!" dedi. Ay battığında, "Eğer

[194] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/137.
[195] Âli İmran 3/67.
[196] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/45.
[197] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/45.
[198] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/49.

Rabbim bana doğru yolu göstermezse, elbette sapıklardan olurum." dedi.[199] Güneş doğduğunda, yeryüzünü ışığıyla doldurduğunda, "Bu Rabbimdir! Bu en büyük olanıdır. Dün gece gördüğüm olayın bir benzeridir." dedi. Güneş battığında da, "Ey kavmim! Şüphesiz ben, sizin şirk koştuğunuz şeylerden uzağım. Yüzümü daima, gökleri ve yeri Yaratan'a çeviririm. Ben müşriklerden değilim" dedi.[200] Hz. İbrâhim kıssasında geçen ve Kur'an'da anlatılan bu olaylar insan aklının Allah'a yönelme eğiliminde olduğunu açıkça göstermektedir. Vahiy ulaşmamış bir insan aklıyla yaratıcının olduğunu bulabilir. Kâinata baktığımız zaman bu mükemmel ve eşsiz yerin bir sahibi vardır ve bu yüce Allah'tır sonucuna ulaşmış oluruz.

Hz. İbrâhim'in kavmi Allah'a inanan fakat Allah'a şirk koşan bir kavimdir. Mevdûdî, Hz. İbrâhim'in kavminin Allah'a inanmadığı şeklinde yanlış bir düşüncenin olduğunu söyler. Hatta kavmin Allah'a ibadet ettiğini söylemektedir. Onların sapkınlığı yıldızların ve gezegenlerin ilahlaştırılmasıdır.[201] Kalhâtî, eserinde Hz. İbrâhim'den bahsederken onun çocukluğundan peygamberliğine kadar olan süreci tevhid çizgisini ele alarak anlatır. Örnek verecek olursak şöyle bir tabir kullanır:" Müşriklerin her yolu denediklerini fakat Hz. İbrâhim'in Allah dışında bir şeyi ilah edinmediğini öğrendiklerinde mancınığı icat ettiler."[202] Bütün peygamberler gibi Hz. İbrâhim de Allah'ın göndermiş olduğu büyük peygamberlerden biridir. Kendisinden sonra gelen çoğu peygamberin atasıdır. Çocukları ve torunları peygamberlik görevi ile görevlendirilmişlerdir. Tevhid ve şirk mücadelesinin en güzel örneklerinden biridir.

Bazı peygamberler hem Müslümanlık hem Hristiyanlık hem de Yahudilik için önemli bir yere sahiptir. Hz. Mûsâ, İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik inanışlarına göre büyük bir peygamberdir. İslam'da beş büyük peygamberler arasında zikredilir. Kalhâtî, Hz. Mûsâ'nın Firavunla olan mücadelesinden bahsetmektedir. Allah'ın Hz. Mûsâ'yı İsrail oğullarına gönderdiğini, ona hükümlerini helal ve haramı açıkladığını ve onun için Tevrat'ı levhalar üzerine yazdığını söylemektedir.[203] Hz. Mûsâ doğduktan

[199] el-En'âm 6/77.
[200] el-En'âm 6/78-79.
[201] Ebû'l A'lâ Mevdûdî, "Kur'an'a Göre Dört Terim", çev. İsmail Kaya-Osman Cilacı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016),43.
[202] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/49.
[203] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/56.

sonra annesi tarafından Nil nehrine bırakıldı. Bütün çocukları öldürmek isteyen Firavuna karşı böyle bir yol buldu. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle anlatılır:" Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye ilham ettik.[204] Allah'ın vaadi gerçekleşti ve Hz. Mûsâ, annesinin endişeleneceği durumdan kurtularak, sarayda Firavun'un gözetiminde yaşamaya başladı.[205] Hz. Musa'nın kıssası peygamberlik vazifesinin anlatıldığı kıssalardan biridir. Kalhâtî, kıssanın sonunda Hz. Mûsâ bahsini kapatırken güzel bir değerlendirme yapar. "Allah, helal olanı helal, haram olanı haram kıldı. Allah'a itaat etmeyen ve günahından tevbe etmeyen kişi, doğru yoldan sapar ve azılı bir şekilde yanılır. Allah ve elçisi, bu şekildeki kişilerden uzaklaşır. Allah, onların yönetimini elinden alır ve onları sapıklığa düşürür."[206] Hz. Mûsâ, Allah'ın emirlerini insanlara ileten ve onları doğru yola yönlendirmek gibi önemli bir görevi olan bir peygamberdir. İsrail oğullarının Allah'ın emirlerine uymaları ve O'na itaat etmeleri için mücadele etmiştir. Fakat İsrail oğulları Allah'ın haram kıldığı şeylere karşı gelip O'na isyan ederek, doğru yoldan ayrılmışlardır.

Peygamberlerin çoğu Allah'ın izni ile mucize göstermiştir. Hz. İsa ise hem mucize gösteren hem de mucize olarak doğan bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'dan şöyle bahsedilir:" İsa'nın durumu Allah'ın yanında Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "Ol!" dedi o da oluverdi."[207] Hz. İsa, İslam inancına göre, Hz. Meryem'in oğlu olarak mucizevi bir şekilde doğmuş bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de mucize olarak doğduğu anlatılmaktadır." Hani melekler: "Ey Meryem! Allah, Kendi tarafından bir kelime ile seni müjdeliyor: İsmi Mesih, Meryem Oğlu İsa'dır. Dünyada da ahirette de şeref sahibi, Allah'a çok yakın olanlardandır." dediler."[208] Kur'an-ı Kerim'in de ifadesiyle Hz. İsa, Allah tarafından gönderilen bir elçi ve insanlığa doğru yolu gösteren bir rehberdir. Bütün peygamberlerde olduğu gibi Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmiştir.

---

[204] el-Kassas 28/7.
[205] Gürer, Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri,99.
[206] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/60.
[207] Âli İmran 3/59.
[208] Âli İmran 3/45.

Kalhâtî, Hz. Ademden başlayarak sırayla peygamberlerden bahsetmektedir.[209] Kalhâtî'ye göre Allah, İsa'yı, Meryem'in oğlu olarak gönderdi ve ona kelâmını verdi. Hz. İsa, Hz. Mûsâ'dan sonra İsrailoğulları'na gönderilen bir elçidir. Peygamberler Allah'a itaat etmek için gönderilmiş ve Allah'ın rızasını kazanmak için Allah'ın mesajını insanlara tebliğ etmişlerdir. Hz. İsa'da bunun en güzel örneklerinden biridir.[210] Hz. İsa, İsrail oğullarını hakka davet etmiş ve peygamberliğinin doğruluğunu ispat etmek için Allah'ın izniyle birçok mucize göstermiştir. Hz. İsa'nın mucizeleri arasında ölülere hayat vermek, doğuştan körleri iyileştirmek, hastaları şifa buldurmak gibi olağanüstü olaylar yer alır. Mucizeleri arasında göğe yükseltilmek ve mucizevi bir şekilde çeşitli yiyecekleri çoğaltmak da vardır. Hz. İsa'nın mucizeleri, onun Allah'ın elçisi olduğunu ve Allah'ın izniyle hareket ettiğini gösterir.[211] Kalhâtî'nin bahsettiği bu mucizeler Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Âli İmran suresinde Allah şöyle buyurmaktadır:" Bir resul olarak İsrailoğulları'na: "Doğrusu size Rabb'inizden bir ayetle geldim. Sizin için çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratırım. Ona üflerim, Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm. Allah'ın izni ile ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yediğinizi ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer mümin iseniz kuşkusuz bunda sizin için bir ayet vardır."[212] Hz. İsa, Allah'ın bir peygamberidir ve İslam inancında önemli bir yere sahiptir. Hayatı, öğretileri ve mucizeleri, Müslümanlar için büyük bir öneme sahiptir. Onun, Allah'ın izniyle gerçekleştirdiği mucizeler, imanın gücünü ve Allah'ın kudretini gösterir. Hz. İsa'nın hayatı, insanlara doğru yolu gösteren bir rehber olarak kabul edilir.

Hz. Ademden başlayan peygamberlik Hz. Muhammed ile son bulmuştur. Hz. Muhammed, bütün insanlığa gönderilmiştir. Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kur'an'ın indirilmesiyle başlamıştır. Kur'an'da Hz. Peygamberin Allah'ın peygamberi olduğu birçok ayette belirtilmektedir. Fetih sûresinde Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu, Müslümanlara karşı merhametli olduğu açıklanmaktadır.[213] Hz. Muhammed'in peygamberliği, İslam'ın yayılmasında temel bir rol oynamıştır. Onun

[209] Kalhâtî," *el Keşf ve'l beyan*" adlı eserinin 2.cildinde 23-123 sayfaları arasında peygamberlerden bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bu eserin 2. cildine bakınız.
[210] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/86.
[211] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/86.
[212] Âli İmran 3/49.
[213] el-Fetih 48/29.

örnek hayatı, adil davranışları ve insanlara karşı merhametli tutumu, Müslümanlar için rehberlik ve örneklik olmuştur. Müslümanlar, Hz. Muhammed'in yaşamını, sözlerini ve davranışlarını takip etmeye çalışır ve hayatlarına uygulamaya çalışırlar. Kalhâtî'ye göre Hz. Muhammed, insanları İslam yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağırdı. Bu, Allah'a itaati ve birliğini öğretmek, O'na şirk koşmamak, elçilerini inkâr etmemektir. Hz. Muhammed insanlara nezaketle ve merhametle yaklaşırdı. Ne zayıf ne de güçlü olan kimseyi hor görmez, kimseyle çatışmaz, kimseye zorla bir şey yaptırmazdı ancak Allah'ın emri doğrultusunda davet ederdi.[214]

Hz. Muhammed'in ahlaki yapısı ve örnek kişiliği, insanların birbirine karşı dürüst ve adil olmalarını, ahlaki ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini teşvik etmiştir. Herkese selam verir, kendisine ziyarete gelen kişileri güzel şekilde karşılar ve uğurlardı. Ashabından biri hasta olduğu zaman onları ziyaret eder ve onlara dua ederdi.[215] Peygamberlik dönemi boyunca, onun yaşamı ve sözleri kaydedilmiş ve İslam'ın temel prensiplerinin oluşumunda ve İslam toplumunun gelişiminde rehberlik etmiştir. Hz. Peygamber ahlaksızlığın fazlasıyla hissedildiği bir coğrafyada emin lakabının sahibiydi. Mekke de yaşanılan bu zaman diliminde Hz. Peygamber sık sık inzivaya çekilirdi. Bu inzivanın sonucunda ilahi mesaja nail olmuş, peygamberlik vazifesi başlamıştır. Kalhâtî'ye göre peygamberlik Mekke'de başlamış Medine'de devam etmiştir. Mekke de inen ilk sure olan Alak suresinden sonra sırasıyla Kalem, Müzemmil ve Müdessir suresi takip etmiştir.[216] Hz. Peygamber vahye muhatap olduktan sonra insanları İslam'a davet etmiştir. Bu davetin en önemli delili Kur'an'dır. Kalhâtî'ye göre Hz. Peygamber insanları bakara suresini öğrenmeye davet etmiştir.[217] Bozulan bir sistemden İslam devleti ortaya çıkmış, bu İslam devleti Hz. Muhammed etrafında birleşmiştir.

[214] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/115.
[215] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/139.
[216] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/343.
[217] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/337.

3. 3. Mu'cize

Mu'cize, sözlükte "Bir şeye güç yetirememek" anlamındaki acz kökünden türemiştir. Terim olarak ise peygamber olduğunu iddia eden kimsenin elinde sözlerinin doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan olağanüstü olay olarak tanımlanmaktadır.[218] Kur'an-ı Kerim de peygamberlerin gösterdiği olağanüstü olaylardan bahsedilmiştir. İbâziyye'ye göre her peygamberin kendi mucizesi vardır, ancak mucizeler peygamberlerle bir araya getirilmiş, toplulukları güçlendirmiş ve muhalif sözleri geçersiz kılmıştır.[219] Ehl-i sünnetin genel düşüncesi de mucizenin hak olduğudur. Ehl-i sünnet alimlerinden olan Ebû Hanife'ye göre peygamberlerin mucizeleri ve velilerin kerameti haktır.[220] Kalhâtî'ye göre Hz. Peygambere verilen şeriat kıyamete kadar devam edecektir. Onun en büyük mucizesi Kur'an'dır. Bütün insanlar ve cinler bir araya gelse bu Kur'an'ın bir benzerini elde edemezler. Peygamber efendimizin bir başka mucizesi ise hissi olarak gösterdiği mucizedir. Sahabelerin suya ihtiyacının olduğu bir zamanda beş parmağında çeşme gibi su akmış ve o an ki su ihtiyacı karşılanmıştır.[221] Salimî'ye göre mucizenin gerçekleşmesi için şu şartlar gereklidir:

- Bir mucize veya olağanüstü olay, bir peygamberlik ya da elçilik iddiasıyla bağlantılı olmalıdır.
- Gerçek bir mucize, doğru bir iddiayla uyumlu olmalıdır.
- İftira edilmemelidir, çünkü bu durumda, iftira edilen kişi yalancı ve uydurmacı olarak nitelendirilir,
- Mucizeye karşı gelmek imkânsız olmalıdır.
- Mucize, alışılmadık bir zamanda gerçekleşmelidir.[222]

Mucizeler Allah'ın peygamberlerine verdiği olağanüstü işaretlerdir. Bu mucizeler, inananları Allah'ın varlığına, birliğine ve peygamberlerinin gönderiliş

[218] Halil İbrahim Bulut, "Mûcize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 348.
[219] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/14-15.
[220] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,57.
[221] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/141.
[222] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, 2/13.

amaçlarına inanmaya çağırır. Kur'an'da yer alan mucizeler, peygamberlerin Allah'ın elçisi olduklarını kanıtlar ve insanlara doğru yolu gösterir. İslam inancında, mucizeler imanı güçlendirmek, doğru yolu göstermek ve Allah'ın varlığını ve birliğini anlamak için önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, mucizelerin İslam inancındaki yeri ve önemi büyüktür.

3. 4. Kutsal Kitaplar

İnsanlık tarihinden bugüne kadar Yüce Allah peygamberler göndermiştir. Bu Peygamberler vasıtasıyla mesajlarını sahife veya kitap olarak yeryüzüne ulaştırmıştır. İslam'a göre, kutsal kitaplar denildiğinde genellikle Kuran'ı Kerim kastedilir. Ancak Kuran'ın yanı sıra diğer kutsal kitaplar da vardır. İslam'a göre, önceki peygamberlere indirildiğine inanılan bazı diğer kitaplar; Tevrat, Zebûr ve İncil'dir. Allah katında din İslam olduğuna göre[223] Allah tarafından gönderilen bütün kitapları bir olarak görüp bunlara iman etmek gerekir. Dikkat edilecek nokta son kutsal kitap olan, Kur'an-ı Kerim'in geçerli olmasıdır. Daha önceden hak olan kitaplar değiştirilmiş tahrif edilmiştir. Kalhâtî'ye göre İncil, Allah tarafından muhafaza edilen Levh-i Mahfuz'dan çıkarılarak İsa'ya (a.s) indirilmiştir.[224] Hz. Mûsâ, Hz. Davud ve Hz. İsa Allah'ın buyruklarını kavimlerine tebliğ etmişlerdir. Bu mücadeleye rağmen insanlar sapkınlıklarına devam etmişlerdir. Kalhâtî, Yahudilerin Hz. Mûsâ'nın mücadelesine ihanet ettiklerini ve Allah'ı bırakıp buzağıya taptıklarını söylemiştir.[225] Hem peygamberler döneminde hem de peygamberlerden sonra insanlar menfaatine uygun hareket etmiş ilahi kitabın sözlerini kendilerine uygun bir şekilde değiştirmiştir.

Kalhâtî'ye göre Tevrat Allah'ın helal ve haramları indirdiği ilk kitaptır. Şit, İbrahim, Nuh ve diğer peygamberlere ise sahifeler indirilmiştir.[226] Aynı şekilde Kalhâtî Meryem suresinden delil getirmiştir. "İsa şöyle dedi: "Ben Allah'ın kuluyum. O, bana Kitabı verdi ve beni peygamber yaptı."[227] Meryem suresi apaçık bir şekilde İncilin hak olduğuna delalet eder. Hristiyanlar getirilen mesajı farklı anlayıp; farklı

[223] Âl-i İmrân 3/19.
[224] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/340.
[225] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/307.
[226] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/301.
[227] Meryem 19/30.

yorumlamışlardır.[228] Bu yorumlamalar zamanla tahrife dönüşmüştür. Tahrif edilmemiş kısımlar Allah'ın kelâmıdır. "O, sana Kitabı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi."[229] Ayette daha önce indirilen kitaplar ile son peygambere gönderilen kitabın aynı mesajlar verdiği söylenmektedir. Bu yüzden Kur'an daha önceki peygamberleri tasdikler niteliktedir. Bu tasdik tahrif edilen kısımlar ile ilgili değildir. Fakat İbn Hazm'a göre Tevrat ve İncil metninin büyük bir kısmı tahrif edilmiştir.[230] Tahrif edilmemiş metinlerde Hz. Muhammed'in peygamberliği ve ismi hakkında bilgi verilmektedir. Kur'an-ı Kerim bunun hakkında bilgi vermektedir. "Meryem oğlu İsa: "Ey İsrail oğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti. Ama o elçi, kendilerine belgelerle geldiği zaman: "Bu, apaçık bir sihirdir" demişlerdi."[231] Peygamber efendimiz kendisinin peygamber olduğunu ilan ettiği zaman, İsrail oğulları bunun sihir olduğunu iddia etmişlerdi. İncil'de Hz. Muhammed'in geleceği haber verildiği halde tahrif edilen metinlerde böyle bilgi yoktur. İslam inancına göre, kutsal kitaplar insanlara Allah'ın mesajlarını iletir ve rehberlik sağlar. Ancak, Kuran'ın diğer kutsal kitapların yerini aldığına ve son ve eksiksiz bir mesaj olduğuna inanılır. Bu nedenle, İslam inancında Kuran, önceki kutsal kitapların tamamlayıcısı ve doğrulayıcısı olarak kabul edilir.

İslam, temel olarak adalet, merhamet, saygı ve hoşgörü üzerine kurulu olsa da kurtuluşa ulaşmanın belirli bir yolu olduğuna inanır. Bu yolda, Hz. Muhammed'in öğretilerini takip etmek önemli bir yer tutar. İslam'a göre, kurtuluşa ermek için İslam'ın temel prensiplerini kabul etmek ve Hz. Muhammed'in rehberliğini izlemek gereklidir. Bu yaklaşım, İslam'ın kendi inanç sistemine ve öğretilerine bağlılıkla uyumludur. İslam, diğer kutsal kitapları (Tevrat ve İncil gibi) kabul etse de bu kitapların şu anki hükümlerini benimsemez. İslam'a göre, zamanla insanlar tarafından tahrif edilmiş ve değiştirilmişlerdir. Bu sebeple, İslam'ın kabul ettiği diğer kutsal kitapların aslında hak olduğu, ancak sonradan insan müdahalesiyle değiştirildiği inancı vardır.

---

[228] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/312.
[229] Âl-i İmrân 3/3.
[230] Muhammet Tarakçı, "Tahrif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/423.
[231] es-Saf 61/6.

Günümüz dünyasında bu inançlar bağlamında yeni yaklaşımlar öne çıkmıştır. Dinî Dışlayıcılık, bir dinin öğretilerinin doğru olduğunu ve diğer dinlerin öğretilerinin yanlış olduğunu savunan düşünce sistemidir.[232] Dinî Kapsayıcılık, diğer dinler aracılığıyla kurtuluşa ulaşmanın mümkün olduğunu kabul ederken, asıl kurtuluş yolunun belirli bir dinde olduğunu iddia eden bir düşünce sistemidir. Dinî Çoğulculuk ise mutlak ve ilahî bir hakikatin varlığını kabul eder ve dinlerin bu mutlak hakikate eşit derecede ulaştırabilecek farklı yollar olduğunu savunur.[233] Bu yaklaşıma göre, tüm dinlerin öğretilerinin aynı anda doğru olduğu ve insanları ilahi gerçeğe ulaştırabileceği öne sürülür.

Kalhâtî'nin yaklaşımı, bağlı olduğu fırkanın görüşlerinin doğru ve isabetli olduğu şeklindedir. Bu yaklaşım, kendi anlayışını üstün gören bir tutumu yansıtır. İbâziler, kendilerini hak mezhep olarak kabul ederler ve İbâzi düşüncesini terk eden kişilerin doğru yoldan ayrıldığını düşünürler. Ehl-i istikametten ayrılan kişilerin, kendi yakınlarına ilgi gösterip hak mezhep mensuplarına karşı uzaklaşması nedeniyle, bu kişilerden uzaklaşmanın vacip olduğu savunulmaktadır.[234]

3. 4. 1. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, İslam dininin kutsal kitabıdır ve Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilmiştir. Kuran, Arapça dilinde yazılmıştır ve 114 sure ve binlerce ayetten oluşur. Kur'an-ı Kerim, Müslümanlar için Allah'ın kelâmı ve rehberidir. Kuran, Müslümanlar için hem dini bir rehberlik kaynağı hem de manevi bir ilham kaynağıdır. Müslümanlar için yaşamlarının her alanında Kuran'a dayalı bir rehberlik ve ilham kaynağı oluşturur. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin temel kaynağı ve en büyük mucizesidir. Allah tarafından gönderilen son ilahi mesajdır. Kur'an-ı Kerim'de bu husus açıklanmaktadır. "Bu Kur'an, Allah kelâmı olup O'ndan başkası tarafından ortaya konulabilecek bir kitap değildir. O, kendinden önceki ilâhî kitapları doğrulayan, Allah'ın hükümlerini açıklayan, kendisinde hiçbir şüphe

[232] Metin Yıldız, "Nübüvvet İnancı Bağlamında İslâm'ın Ötekine Bakışı", *Journal of Islamic Research* 31/3 (2020),571.
[233] Yıldız, "Nübüvvet İnancı Bağlamında İslâm'ın Ötekine Bakışı",*573.*
[234] Yıldız. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları",182.

bulunmayan ve Âlemlerin Rabbinden gelen bir kitaptır."[235] Bu ayette olduğu gibi pek çok yerde kendinden önceki kitapları doğrulayan bir kitap olduğu açıklanmaktadır.

Kalhâtî, Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından indirildiğini ve ona Furkan ismini verdiğini söylemektedir. Çünkü Furkan, hak ile batılı birbirinden ayıran manasına gelir.[236] Kur'an-ı Kerim indirildiği zaman hak ile batılı birbirinden ayırmıştır. Bu yüzden ona Furkan isminin verilmiştir. Kalhâtî, Hz. Ömer'e bu sebepten Faruk lakabı takıldığını söylemiştir.[237] Kur'an, kendi başına bir mucize olarak gelmiş ve yapılan her türlü çaba ile ona benzer bir şey getirilememiştir. Peygamberimiz (s.a.v.), Arapların en yüksek derecede bilgi, belagat ve edebiyat anlayışına sahip oldukları bir toplumu olan Kureyşlilere Kur'an'ı getirdi ve onlara Kur'an'ın aşırı derecede güzel ve etkili söylemini sundu. Onların ataları ve önceki nesilleri, kabalıkları, kötülükleri ve kısıtlı seçim yetenekleriyle tanınırken, onlar gururlu, kibirli ve hilekâr bir toplumdu. Ancak, onları Kur'an'ın mucizesiyle bozguna uğrattı, çünkü onlar, Kur'an'ı taklit etmeye veya onunla yarışmaya güç yetiremediler.[238] Arapların edebiyat ve şiirde bu kadar gelişmiş olmasına rağmen Kur'an'a karşı mağlup olmaları ilahi mesajı kanıtlar niteliktedir. Hikayeleriyle ünlenen Araplara karşı bu kadar güzel bir ifade biçimi kullanan Kur'an-ı Kerim, onlara karşı bir meydan okuma geliştirmiştir. Yüzyıllar boyunca bu iddia geçerliliğini korumuştur. İslam'a karşı olan kesimler yıllar boyunca Onu taklit etmek, ona benzeyen bir şey getirmek ve onunla yarışmak istemesine rağmen başarısız olmuşlardır.

Kur'an Allah'ın varlığını ve birliğini, İnsanın yaratılışını, Kıyamet gününü, Peygamberler ve kıssalarını, toplum hayatıyla ilgili olan konuları en güzel biçimde anlatır. İnsanların haklarını, toplumsal adaleti ve insan ilişkilerini anlatan en güzel kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü insanın fıtratını en güzel biçimde Allah bilir. Kur'an, Arapça dilinde muhteşem bir üsluba sahiptir. Sadece içeriği değil, aynı zamanda dilin ve üslubun etkileyici güzelliğiyle de insanları etkiler. İnsanın hayatını

[235] Yûnus 10/37.
[236] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/325.
[237] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/326.
[238] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/334.

düzenleyen, ahlaki değerleri öğreten ve rehberlik eden bir kaynaktır. İçerdiği ayetlerle, insanın dünya ve ahiret hayatına dair derin bir anlayış sunar.

Kalhâtî'ye göre Kur'an'ın dışı zahirdir ve içi batındır. Dışında zarafet, içinde ise derin hikmet vardır. Onun mucizeleri bitmez. O, hikmetin işaretleri ve doğru yolun rehberidir. Aklını kullanan, onunla derin düşünceye dalar ve felaketten kurtulur.[239] Kur'an, kendi başına bir delil olup, düzeninin mucizevi yapısıyla insanları hayrete düşürür. Hiç kimse onun benzerini getiremez. Peygamber Efendimiz, Kur'an'ı getirdiğinde, o dönemdeki Araplar, fesahat (güzel ve etkili konuşma), ilim, belagat (söz sanatları) ve çeşitli konuşma türleri konusunda en üst seviyedeydi. Onlar, atalarının geleneklerine ve gururlarına bağlı, kendilerine saygı gösteren ve hileden kaçınan bir topluluktu. Peygamber, onlara Kur'an'la meydan okudu ve onlar Kur'an'ı ne şiirle ne hitabetle ne de kaside veya recez (şarkı tarzında şiir) ile karşılayabildiler.[240]

3. 4. 2. Diğer Kutsal Kitaplar

Zebûr, İslam inancına göre, Allah tarafından Hz. Davud'a indirilen kutsal bir kitaptır. Zebûr, İslam öncesi dönemde Yahudilik ve Hristiyanlıkta da kutsal bir metin olarak kabul edilir. Zebûr, Tevrat ile İncil arasında yer alır ve İslam'ın önceki kutsal kitaplarının bir parçasıdır. Kalhâtî'ye göre Allah, Hz. Davud'a hem hükümranlık hem de peygamberlik verdi.[241] Bir gün Hz. Davud bir adamla karşılaştı. Adam ona dedi ki Allah katında benden daha cömert biri yoktur; çünkü ellerimle kazandığımı harcarım. Sonra Hz. Davud, Rızkını sağlaması için Allah'a dua etti ve ondan, kendi işlerinden dolayı İsrailoğulları'nın malından muaf tutacak bir gelir vermesini istedi. Bunun üzerine Allah, Davud'a zırh yapma sanatını öğretti ve ona demiri yumuşak bir şekilde işlemeyi sağladı. Bu sayede Davud, kendi işlerine yetecek kadar gelir elde etti ve kendi nafakasını sağladı.[242] Zebur'da tesbih, gece ve dua gibi şeyler de vardır ve bazı peygamber kitaplarının içinde olduğu gibi emirler veya yasaklar içermemektedir.

[239] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/332.
[240] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/333.
[241] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/62.
[242] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/63.

Allah, Zebur'u diğer tüm kitaplardan üstün kıldı, çünkü Kur'an, Tevrat ve İncil'de ondan bahsedilir.[243]

Kur'an'da geçen ifadeyle bazı peygamberler gibi Hz. Davud'a kitap indirilmiştir. "Biz, Nuh'a ve ondan sonraki bütün nebilere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Ve biz İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Ve Davud'a da Zebur'u verdik."[244] Hz. Peygamber Medine'de dini anlatırken Yahudiler inatçı davranıp peygamber efendimize karşı bir cephe oluşturuyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de geçen "Davud'a Zebur'u verdik"[245] ayetinde Hz. Davud'a Zebûr'un verilmesi onu yüceltmek amacıyla söylenmiştir. Hz. Davud'un krallığı ile değil de ilahi mesaj ile övülmesi Hz. Muhammed'in Kur'an ile müjdelenmesine örnek teşkil eder. Bu ayet Yahudilere bir mesaj içerir.[246] Hz. Davud'a verilen mesaj ile Hz. Muhammed'e verilen mesaj birbirinin tamamlayıcısıdır. Peygamberleri yücelten Allah tarafından gönderilen ilahi mesajdır. Hz. Muhammed, son peygamberdir. O'na Kur'an verilmiştir. Kur'an kendinden önceki ilahi mesajların tamamlayıcısıdır. İslam'ın kendinden önce gelen kutsal kitaplara tutumu onun Allah tarafından gönderildiğine bir kanıt olduğu kanaatine varmaktayız. Çünkü kendinden önceki doğruları yok saymayarak bütün peygamberlerin mücadelesinin aynı olduğunu ve hepsine fark koymadan iman etmek gerektiğini savunmaktadır.

Tevrat, Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya verilmiş bir kutsal metindir ve İslam inancında kutsal kitapların bir parçasıdır. İslam inancına göre zamanla tahrif olmuş ve geçerliliğini yitirmiştir. Kur'an Hz. Mûsâ'ya verilen kitabın hak olduğuna ve Hz. Muhammed'in bu kitabı doğrulamak için gönderildiğini belirtmektedir. "Benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere size Rabbinizden bir ayetle geldim. Artık Allah'tan korkup bana itaat edin."[247] Kalhâtî'ye göre Allah Hz. Mûsâ'yı İsrail oğullarına göndermiş; ona hükümlerini helal ve haramı

[243] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/319.
[244] en-Nisa 4/163.
[245] en-Nisa 4/163.
[246] Berivan İnecik, *Kur'an'da Zebur: Tefsir Kaynakları Ekseninde Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2018),12.
[247] Âli İmran 3/50.

açıklamış ve onun için Tevrat'ı levhalar üzerine yazmıştır.[248] Hz. Mûsâ'ya vahiy gelişinin mahiyeti hakkında bazı görüşler mevcuttur. Bazıları Allah'ın Hz. Mûsâ ile normal bir şekilde konuştuğunu bazılarının ise Allah'ın Hz. Mûsâ'ya vahiy yoluyla konuştuğunu savunmuştur.

Kalhâtî'ye göre vahiy yoluyla konuşması en isabetli olan görüştür. Bu son görüş en iyisidir ve iptal edilmez, çünkü haberler değişmez, bu yüzden Allah'ın Musa'ya vahiy yoluyla konuşması mümkündür.[249] Kalhâtî'ye göre ses ve harf yaratılmıştır ve varlığı ile sınırlıdır. Bu yüzden böyle bir durum mümkün değildir Allah'ın konuşması ne ses ne harf ne de nefis içerir. Bu yüzden Allah'ın konuşması bu niteliklere sahip değildir. Allah, yaratılmış olanlardan hiçbir şeyi hissetmez veya niteliklerine maruz kalmaz.[250] Bir insan bir cümleyi hangi dilde okursa okusun, okuyanın sesi Allah'ın kelâmı değildir; bu sesin başka bir varlıkla hiçbir ilişkisi yoktur. Okunan metin, okuyucunun anlamını çıkardığı şeydir ve ses ile harf, okuyucunun dişlerinin ve dilinin bir araya gelmesinden kaynaklanır. Okuma, hangi dilde olursa olsun insanın duyduğu şeylerle ilgilidir, bu da sınırlı ve yaratılmıştır ve insanın duyduğu dili yansıtır. Ancak anlamlar, Allah'ın kelâmı, ezeli ve yaratılmamıştır.[251] Yahudilik için Tevrat önemli bir yere sahiptir. Allah'ın İsrail oğullarına indirdiği ilk kitaptır. Müslümanlık için de önemli bir yere sahiptir. Vahiy yoluyla Hz. Musa'ya indirilmiştir. Kalhâtî, Hz. Musa'nın vahiy aldığını ama bu vahyin ses olarak değil mana olarak geldiğini savunur. Çünkü Allah yarattıklarına benzemez. Ses ile nitelenmek yaratılmışlara ait bir özelliktir. Allah'ın buna ihtiyacı yoktur.

İslam'a göre, İncil, Allah tarafından gönderilmiş kutsal bir kitaptır. İncil, Hz. İsa'nın öğretilerini ve Allah'ın vahyettiği mesajları içerir. Bu vahiy Hz. İsa'ya gönderilen orijinal kitapta mevcuttur. "Onların ardından, kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayan Meryem oğlu İsa'yı yolladık. Ona; içinde hidayet ve nur bulunan, kendinden önce gelen Tevrat'ı tasdik eden, muttakiler için hidayet ve öğüt olan İncil'i verdik."[252] Kur'an'da bahsedilen orijinal İncil'in aslı zamanla değiştirilmiştir. İslam'a

[248] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/56.
[249] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/315.
[250] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/315.
[251] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/318.
[252] Mâide 5/46.

göre, İncil'in aslı, Hz. İsa tarafından getirilmiş olsa da sonraki dönemlerde insanların müdahalesiyle değiştirilmiştir. Bu nedenle, İslam'da İncil'in geçerli ve doğru olduğuna inanılırken, İncil'in bugünkü metni tam olarak vahyedilmiş halini yansıtmamaktadır. Müslümanlar, İncil'e ve diğer kutsal kitaplara saygı gösterirken, Kuran'ın Allah'ın son ve nihai vahyi olduğuna inanırlar ve Kuran'ı tüm insanlığın rehberi olarak kabul ederler.

Kalhâtî'ye göre Hz. İsa'yı takip edenlere Hıristiyanlar denir, çünkü İsa b. Meryem, Nâsıra denilen bir köyde doğmuştur, hâlbuki onun adı İsa idi ve Arapça 'da anlamı İsa'dır. Yerleşik olduğunda onun takipçileri Nâsıriye dedi, sonra alfabetik bir harfini çıkardılar, böylece Hıristiyan dediler ve Allah'ın yardımıyla birlik oldular.[253] Bu birliktelik Hz. İsa'nın yaşadığı döneme denk gelmedi. Hz. İsa'dan sonra toplanıp inanç esaslarını belirlemeye çalıştılar. Bazıları Hz. İsa'yı ilah olarak kabul ettiler. Bazıları da Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul ettiler.[254] Yüce Allah bunların iddialarına şöyle cevap vermiştir:" Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilâh olabilirler?) İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar."[255] Ayetin ifadesi genel olarak müşrikleri kapsamış olsa da Hz. İsa'nın mücadelesini ve sırt çeviren Hristiyanlardan da bahsetmektedir. Hz. İsa insanları Allah'a ibadet etmeye ve itaat etmeye çağırdığı zaman otuz yaşında biriydi ve daveti üç yıl, üç ay ve üç gün sürdü.[256] Bu süre kısa gözükmesine rağmen mucizelerle geçen bir dönemdir. Fakat bütün bu mucizelere rağmen Allah'ın kitabına ve peygamberinin sünnetine karşı gelip, buyruklarını yerine getirmeyip, kendilerine hoş gelen şeyi takip edip, bid'atlerle meşgul oldular. Bunlar onları helak etti. Kızgınlıkla birbirlerine düşman oldular.[257] Daha önce birbirine düşman olup haddi aşan topluluklar gibi davrandılar. Hz. İsa, kavmini Allah'ın emirlerine çağıran ve kitap sahibi olan bir peygamberdir. İslam inancına göre bu kitap inanılması gereken kitaplardan biridir. Bu kitap Hz. İsa'ya

[253] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/309.
[254] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/310.
[255] Mâide 5/75.
[256] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/311.
[257] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/312.

indirilen Allah tarafından gönderilen mesajları içerir. Zamanla Hristiyanlar bu mesajı kendi menfaatlerine göre değiştirerek tahrif etmişlerdir. Bu tahrif edilen metin geçerliliğini yitirmiş; yerine bütün insanlığa gönderilen Kur'an-ı Kerim almıştır.

3. 5. İmamet

İslam dünyasında farklı mezhepler ve inanç yolları bulunmaktadır ve bu mezheplerin her biri kendi özel perspektifleri ve yorumlarıyla İslam'ı anlarlar. Mezhepler arasındaki farklılıklar, farklı tarihsel, kültürel ve coğrafi faktörlere dayanmaktadır. Bununla birlikte, İslam'ın ana unsurları olan Allah'a iman, peygamberlere iman, namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel ibadetler tüm mezhepler tarafından kabul edilir. Mezhepler arasında farklı yorumlanan bir diğer konuda İmamet meselesidir. Hz. Muhammed vefat ettikten sonra Müslümanlar arasında kimin halife olacağı tartışılmış ve Hz. Ömer'in girişimiyle Hz. Ebûbekir halife seçilmiştir. Hz. Ali'nin halifeye geç biat etmesi sonraki dönemde bazı fırkaların oluşumunda etkili olmuş ve müstakil fırkalar farklı düşüncelerle ortaya çıkmıştır. Yaşanılan bu olaylar imamet meselesini ortaya çıkarmıştır. İmamet, Resûl-i Ekrem'den sonra Müslümanların idaresini üstlenen kişidir.[258] Bu görevi üstlenen kişi İslam devletinin başında olup Hz. Peygamberin halifesi unvanına sahip olmuştur. İslam dünyasında imamet ve hilafet genellikle aynı manada kullanılmıştır. Kelâm alimleri daha çok imamet kavramını kullanmışlardır. İslam dünyasında yaşanan siyasi çatışmaların en çok etkilediği alan devlet başkanlığı meselesidir. Bu mesele İslam tarihinin ilk yıllarından günümüze kadar canlılığını korumuştur. Bizde mezheplerin imamet ile ilgili görüşlerini ele alıp Kalhâtî'nin bu konudaki düşüncesini açıklamaya çalışacağız.

3. 5. 1. Şîa'nın İmamet Anlayışı

Kalhâtî, Şîa'nın imamet ile ilgili farklı iddialarının olduğunu söyler. Müslümanlar arasından çıkan bazı gruplar Hz. Ali'nin, özellikle imameti konusunda bir ayrıcalığı olduğuna inandılar. Bu ayrıcalık sadece ona değil onun çocuklarını da kapsamaktadır. İmametin, çocuklarından alınamayacağına ve alındığında bile, bunun

[258] Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201.

zulüm yoluyla alındığına inandılar. İmametin dinin rükünlerinden biri olduğunu ve onun ihmal edilemeyeceğini veya ertelenemeyeceğini ve Allah'ın, onun ve soyunun neslini koruduğunu düşündüler. Hz. Ali ve evlatları küçük ve büyük günahlardan masumdurlar.[259] Onlardan bazılarının görüşlerine göre ilk Müslüman olan Hz. Alidir. Hz. Muhammed vahiy ile ilgili bazı konuları insanlardan habersiz Hz. Ali'ye söylemiştir. Bir diğer iddiaları da şu şekildedir. Hz. Muhammed Hz. Ali'yi halife olarak seçmiştir. Buna uymayan Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer halifeliğe başka birini getirmiştir. İnsanların Hz. Ebûbekir'e biat ettiği gün mürtedler günüdür. Sadece dört kişi biat etmemiştir Bunlar: Ali bin Ebu Talib, Mikdad bin Esved, Salman Farsi ve Ebu Zer el-Gıfari'dir.[260] Bütün bu iddiaların sonucunda Şii düşüncede halifeliğin Hz. Ebûbekir tarafından zorla alındığı sonucuna varmış oluyoruz. Bu halifeliğin dayanağı görüşlere göre farklılık göstermektedir.

Kalhâtî, halifelik ile ilgili Şîa'nın görüşlerini tutarsız bulmuştur. Hz. Ali'nin insanlar arasında İslam'a ilk giren kişi olması nasıl mümkün olabilir? Yedi yaşında bir çocuğun ilk Müslüman olması mümkün değildir. Ona ne iyilik ne de kötülük yazılır. O sadece babasına bağlı bir çocuktu ve bu, ergenliğe ulaşmayan birinin sorumlu olmayacağı anlamına gelir. Bu yüzden İslam'a ilk giren kişi Hz. Ebu Bekir'dir. Hz. Ebûbekir peygamber efendimizden duyup tasdik ettiği için Sıddık lakabını almıştır.[261] Ehli Sünnete göre Şîa'nın bu düşüncesi tutarsızdır. Çünkü Hz. Ebûbekir şura yoluyla seçilmiştir. Halifelik yaptığı süre içerisinde de Allah'ın elçisinin yolundan sapmamıştır.[262]

Kalhâtî, Şîa'nın bu düşüncelerini tutarsız görür. Fakat Şîa düşüncesi bunun tam tersini iddia etmektedir. Şîa'ya göre peygamberleri göndermek insanlar için bir mükafattır. Aynı durum imam için geçerlidir. İmam göndermek Allah için vaciptir. İmamlar ya Allah tarafından gönderilir ya da bir önceki imamın belirlenmesiyle seçilir.[263] İmamın seçilmesi konusunda insanların imamı seçimle seçmesi mümkün

[259] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/437.
[260] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/437.
[261] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/439.
[262] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/438.
[263] Muzaffer, "Akaid'ül İmâmiyye", çev. Abdulbaki Gölpınarlı,50.

değildir.[264] Şîa'nın genel düşüncesi imamın nas ile belirlendiğidir. Bunun dışındaki görüşleri kabul etmezler. Çünkü imamlar bilinmelidir. Eş'arî'ye (ö. 324/935) göre Râfizîler [265] imamların bilinmesi konusunda iki görüşe sahiptir. Birinci görüşe göre imamları bilmek ve peygamberin getirdiklerini tasdiklemek vaciptir. Bunları bilmeden ölen kişi cahiliye ölümüyle ölmüştür. İkinci görüşe göre imamı idrak eden insanın onu bilmesi gerektiğini, fakat bunu vacip ya da bir emir olmadığını, insanların sadece bilmesi gerektiğini söylemişlerdir. İmamları bildikten sonra başka bir şey yapmaları gerekmez.[266] İmamın bilinmesi tamamen imamın konumu ile ilgilidir. Çünkü Şîa'nın temel iddiası imamın nas yoluyla belirlendiğidir. Bütün Şii gruplarına göre Hz. Peygamber Hz. Ali'yi halef tayin etmiştir. Buna rağmen sahabenin bütün çoğunluğu Hz. Peygambere itaatsizlik etmiştir.[267] Şîa'nın siyasi olarak ortaya çıkış nedeni hilafet bir diğer deyişle imamet meselesidir. Bu yüzden imametin Hz. Ali ve evlatlarına nispet etmeleri siyasi görüşlerinin bir yansımasıdır.

3. 5. 2. İbâziyye'nin İmamet Anlayışı

İbâziyye, Şîa'nın düşüncesindeki imamet anlayışını kabul etmeyen bir görüşe sahiptir. Kalhâtî'ye göre Hz. Ebûbekir Hz. Muhammed'in yakın dostlarından biridir. Şîa'nın iddia ettiği gibi İslam'ı kabul eden ilk kişi Hz. Ali değil Hz. Ebûbekir'dir. Çünkü yedi yaşında daha iyi ve kötüyü idrak edemeyen bir çocuğa ilk Müslüman denilmez. Hz. Ali o yaşta babasına bağlı bir çocuktur.[268] Şîa'nın bir diğer iddiası olan Hz. Peygamberin Hz. Ali'nin halifeliği gizlediği iddiası tamamen gerçek dışı bir iddiadır. Bu Peygamberin dinin emirlerinden ve vahyin bir kısmından haber vermediği yönünde bir iftiradır. Bu, Allah'ın elçisine yapılmış büyük bir iftiradır, çünkü O, dinin emirlerinden hiçbir şeyi gizlemedi. Bilakis, O, Allah'ın emirlerini tamamıyla açıklamıştır.[269]

---

[264] Muzaffer, "Akaid'ül İmâmiyye", çev. Abdulbaki Gölpınarlı,51.
[265] Bütün Şiî fırkaları ile Şiî unsurları taşıyan bazı bâtınî gruplarına verilen isim.
[266] Ebu'l Hasan el Eş'arî, "Mâkâlatü'l İslâmiyyîn", Çev. Ömer Aydın-Murat Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019),98.
[267] Watt, *"İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri",*197.
[268] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/439.
[269] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/441.

Şîa'nın bir diğer iddiası olan Gadiri Hum olayındaki iddialarına da şöyle cevap verir. Hz. Muhammed, Gadir Hum günü Hz. Ali hakkında Kimin velisi benimse, Ali onun velisidir sözünü söylemiştir. Bu sözü, insanlara başka bir şekilde ulaştırıldı ve üzerinde eklemeler yapıldı. Şîa bunu halifeliğin delili olarak kullandı. Fakat gerçekte durum böyle değildi. Hz. Ali, Hz. Zeyd ile olan münakaşasından sonra durumu Hz. Peygambere anlattı ve Hz. Peygamber bunun üzerine bu sözleri söyledi. Bu söz dini vesayetle ilgili değildir. Çünkü oradaki bütün sahabeler Hz. Peygamberin velisi, dostudur.[270] Rafızilerin bir diğer iddiası ise peygamber efendimiz ölüm döşeğindeyken bütün kapıların kapanmasını emrettiği sadece Hz. Ali'nin kapısının açık bıraktığı iddiasıdır. Doğrusu ise, Hz. Ebûbekir'in kapısının kapatılmadığıdır. Kapılar kapatıldı, ancak Hz. Ebûbekir'in kapısı kapatılmadı.[271] Eğer bu iddiadan Hz. Ali'nin halife olduğu sonucu çıkıyorsa tam tersi bir durum meydana gelir. Çünkü bu ayrıcalık Hz. Ebûbekir'e tanınmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber hasta iken namazı Hz. Ebûbekir'in kılmasını istemiştir. Bu görüş Ehl-i sünnetin görüşüyle yakın bir görüştür. Ayrıldıkları nokta Hz. Osman'ın son altı yılı ve Hz. Ali'nin tahkimden sonra ki dönemlerini kabul etmemeleridir. Ehl-i sünnete göre dört halife fazilet sahibidir. Onlar sırasıyla kendilerine hidayet verilmiş raşid halifelerdir.[272]

İbâziyye, imameti bir kesimin hakkı olarak görmemektedir. Müslümanlar kendi arasında bir imam seçtikleri zaman, Allah'ın farz kıldığı emir ve yasaklar hususunda adaleti ayakta tutmak, düşmanlarla mücadelede etmek ve her icraatında kitap ve sünnetten delil getirmesini şart koşabilirler. İmam verdiği her fetvayı Kur'an ve Sünnete göre vermelidir. Takva esaslı belirlenen imamın illa Arap olması gibi bir şart yoktur. Hangi ırktan olursa olsun hak eden ve seçilen herkes imam olabilir.[273] Burada dikkat çekilen nokta devlet başkanının kureyşten olması, Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin imameti hak ettiği şeklindeki düşüncelerdir. Devlet başkanı Kur'an ve Sünnet sınırları içerisinde kaldığı sürece ırkının herhangi bir önemi yoktur. Önemli olan Allah ve Resulünün emirlerini yerine getirmektir.

[270] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/448.
[271] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/448.
[272] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",250-251.
[273] Orhan Ateş, "İbâdî İmamet Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/5 (2017),25.

3. 5. 3. İmamette Dört Halife

Hz. Ebûbekir, İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in en yakın arkadaşlarından biri olan önemli bir sahabedir. İslam'ın yayılmasında ve ilk toplulukların oluşturulmasında oynadığı rol oldukça büyüktür. İslam'ı kabul ettiği günden itibaren Hz. Muhammed'in yanında yer almış ve ona sadık kalmıştır. Hz. Ebûbekir, İslam'ın Mekke'deki ilk yıllarında, Müslümanların zulme uğradığı dönemlerde peygamberin en yakın arkadaşı olmuştur. "Es Sıddık" lakabıyla bilinir. Bu lakabını peygamberi ilk tasdik eden, müşriklerin yalanlarına karşı duran ve doğruluğundan dolayı almıştır.[274] Hz. Ebûbekir'in ilk Müslümanlardan olması ve Hz. Muhammed'e en yakın kişi olması onun halife olmasını sağlamıştır. İbâziyye, Hz. Ebûbekir'in halifeliğinin meşru olduğunu kabul etmiştir. Kalhâtî'ye göre Hz. Ebûbekir, Hz. Muhammed'in en yakın arkadaşı ve dostudur. Halifeliği hak ermiştir. Çünkü öldüğü zaman Müslümanlar ondan razıydılar. Ölüm döşeğinde bile Müslümanlara nasihat etmiştir.[275] Şîa dışında Müslümanların bütün çoğunluğu Hz. Ebûbekir'in halifeliğini kabul eder. Hz. Ebûbekir, İslam tarihinde büyük bir saygı ve sevgiyle anılan bir liderdir. Müslümanlar tarafından İslam'ın ilk dönemlerindeki sadakati, adaleti ve cömertliğiyle tanınmıştır. Hz. Ebûbekir, 634 yılında vefat etmiştir, ancak İslam topluluğu üzerindeki etkisi ve mirası uzun yıllar boyunca devam etmiştir.

Hz. Ömer, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in yakın arkadaşlarından biri ve İslam topluluğunun ikinci halifesidir. "El Faruk" lakabıyla bilinir. Allah'ın yardımıyla İslam'ı seçmiş ve Hz. Muhammed'in duasını almıştır.[276] Kalhâtî, Hz. Ömer'in halifeliğinin meşru olduğunu savunmuştur. Hz. Ömer fetihleri açan, inkârı sona erdiren, İslam'ı açıkça ortaya çıkaran, dine güç veren ve Müslümanların zenginliğini kayıt altına alarak onu artıran kişidir. Hz. Ömer adaletiyle nam salmış İslam'ın seçkin şahsiyetlerinden biridir. Müslümanların maslahatı için yaşamış ve bunun bilincinde bir halifelik yönetimi tercih etmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği haktır ve Allah Resulünün dostudur.[277] Hz. Ömer'in halifeliği döneminde adalet ve dürüstlük esas alındı.

[274] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/195.
[275] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/199.
[276] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/201.
[277] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/203.

Adaletiyle tanınan Hz. Ömer, halkın sorunlarını dinlemiş, haksızlıklara karşı koymuş ve İslam toplumunda sosyal adaleti sağlamıştır. Ayrıca, Hz. Ömer'in döneminde İslam devleti için birçok kurumsal düzenlemeler yapıldı ve İslam'ın hukuki yapısı daha da güçlendirildi. Hz. Ömer, 644 yılında suikast sonucu hayatını kaybetti. Ancak onun liderliği ve adaleti İslam topluluğu üzerinde uzun süreli bir etki bıraktı ve Müslümanlar tarafından büyük bir saygı ve sevgiyle anılmaya devam etmektedir.

Hz. Osman bin Affan, Mekke'nin önde gelen ailelerinden birine mensuptur. İslam'ın erken döneminde Müslüman oldu. İslam'ın yayılmasında etkin bir rol oynadı ve Hz. Muhammed'in en yakın arkadaşlarından biriydi. Hz. Osman'ın, Peygamber'in kızları Rukiye ve Ümmügülsüm ile evliliği, onun İslam toplumundaki itibarını daha da güçlendirdi. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, Hz. Osman, ikinci halife Hz. Ömer'in ardından halife seçildi. Kalhâtî, Hz. Osman'ın halifeliğinin Müslümanların rızasıyla seçildiğini söyler. Halifeliğinin ilk dönemlerinde Allah'ın kitabına ve Hz. Muhammed'in sünnetine uyduğunu daha sonra ki uygulamaları ile hataya düştüğünü söylemektedir. Bu uygulamaların başında akrabaların devlet kademelerine getirmesi, Adalete uymaması ve Velid b. Ukbe'yi (ö.680-681) vali olarak tayin etmesidir. Velid içki içerken yakalanmış ve gerekli kısas cezası uygulanmamıştır. Kalhâtî'ye göre burada Allah'ın ayetine uyulmamıştır. Maide suresindeki şu ayeti delil getirmiştir:" Kim Allah'ın indirdiği hükümle hükmetmezse, işte onlar kafirlerin, zalimlerin ve fasıkların ta kendileridir."[278] Hz. Osman'ın bu uygulamaları bu ayete ile örtüşmemektedir. Akrabalarının tavsiyelerini dinleyerek Allah'ın ve Resulünün uygulamalarını terk etmiştir.[279] Müslümanlar, onun icraatlarını reddetmek ve onun değişikliklerine karşı çıkmak zorundaydılar. Onlardan bir kısmı Medine'de idi ve diğerleri şehrin dışında idi, karıları ve aileleriyle birlikte Hz. Aişe'nin yanına geldiler. Hz. Aişe yanındaki Mushaf'ı göstererek Hz. Osman'ın bu Mushaf'a uymadığını söyledi. Bunun üzerine Müslümanlar Allah'a dua ederek toplanmaya başladılar.[280]

Kalhâtî, Hz. Osman'ın uygulamalarının yanlış olduğunu ve sahabelerin buna karşı çıktığını belirtir. Ehl-i sünnetin belirttiği şekilde iç karışıklıklar sadece dışardan

[278] Mâide 5/44.
[279] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/207.
[280] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/214.

gelen insanlar tarafından çıkarılmamıştır. Çünkü böyle bir karışıklık olmuş olsaydı Medine'deki Müslümanlar buna engel olurdu. Medine'de Hz. Osman'ın uygulamalarından rahatsız olan Müslümanlar tepkisiz kalmıştır. Eğer Osman b. Affan haksız bir şekilde öldürülmüşse, o zaman Ali bin Ebu Talib ve Muhacirler ve Medine halkı, onların halifesinin öldürülmesine kızgınlık göstermesi gerekiyordu. Eğer onun haksız bir şekilde öldürüldüğü yayılmış olsaydı, onu korumak için dünyanın dört bir yanından Müslümanlar gelirdi.[281]

Hz. Osman Ehl-i sünnetin düşüncesinde müstesna bir konuma sahiptir. İbâziyye son dönemlerini eleştirmiş olsa da peygamber efendimize damatlık yapan bir sahabe hakkında olumsuz yorum yapmak tutarsız olacaktır. İslam'ın ilk dönemlerinden halifeliğinin sonuna kadar Müslümanların maslahatı için çalışmıştır. İnsanlar hata yapma özgürlüğü ile yaratılmıştır. Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarındaki uygulamalarının sebeplerini bilip geniş bir çerçevede ele almanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Hz. Osman'ın hayatı ve halifeliği, İslam'ın erken dönemlerindeki büyük dönüşümleri ve Müslüman toplumunun oluşumunu anlamak için önemli bir anahtardır, onun yaşamı İslam'ın tarihî dokusunda önemli bir iz bırakmıştır.

Hz. Peygamberin en yakınındaki kişilerin başında Hz. Ali gelir. Hz. Ali Hz. Muhammed'in damadı ve amca oğludur. İlk Müslümanlardan biridir. Hz. Osman'dan sonra İslam'ın dördüncü Halifesidir. Kalhâtî Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanların Ali'ye, Allah'a ve Resûlüne itaat etmeyi, Resûlullah'ın sünnetini takip etmeyi, Allah'ın hoşnut olduğu iki halife olan Ebû Bekir ve Ömer'in yolunu izlemeyi taahhüt ederek biat ettiler. Ona birkaç gün tereddüt ettikten sonra gelmişlerdi. Ona biat ettiklerinde, Ali kalktı ve Allah'ı hamd ve şükürler olsun diyerek övdü ve O'na salât ve selam gönderdi. Allah'ın başladığı işte kendisine yardım etmesi için dua ederek halifeliğe başladı.[282]

Kalhâtî'ye göre Müslümanlar bazı şartlar sürerek biat etmişlerdir. Müslümanların Ali'ye biat etmesi, Allah'a itaat etmeyi, Peygamberine itaat etmeyi, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberinin sünnetine uymayı, Peygamberinin vefatından

[281] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/220.
[282] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/225.

sonra hoşnut olunan iki halife olan Ebû Bekir ve Ömer'in yolunu takip etmeyi taahhüt etmesiyle olmuştu. Ayrıca onlar, Allah'ın düşmanlarına karşı savaşmayı, her grup Allah'a karşı isyan eden zalimlerin üzerine çıkmayı kabul etmişlerdi. Ve her kim Allah'ın antlaşmasını bozar, Peygamberin sünnetini terk eder, Allah'ın hükümlerini yadsır, haksız yere zulmeder, Allah'ın nurunu göstermekten kaçınır, hurafelere ve fuhuşa yönelirse veya bunlara karşı sessiz kalırsa, Allah ile olan antlaşmasını bozmuş ve sözünde durmamıştır. Allah'a itaat etmek, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberinin Sünneti'ne amel etmek ve Allah'ın verdikleriyle yetinmektir. Bunun yanında, Allah'ın Rasulü'ne savaş açmış olan her türlü isyancı grubu reddetmek ve zalimlerin hükümlerini kabul etmemektir.[283]

Hz. Ali zamanında yaşanılan iç karışıklıklar, Müslümanların Arabistan yarımadasında bağlı oldukları kabileye olan bağlılığından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Hz. Osman'ın katillerinin yakalanmamış olması Emeviler'in baskısına sebep olmaktaydı. Hz. Osman'a yakın olan kişiler ve akrabaları, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını istiyordu. İç karışıklık sonucu şehit edilen Hz. Osman'ın katillerinin bulunması göründüğü gibi kolay değildi. Bu durum sebep gösterilerek Hz. Ali'ye karşı gelindi ve Müslümanlar arasında iç savaşlar yaşanamaya başlandı. İbâziyye ise savaş konusunda Hz. Ali'ye hak vermiş tahkim olayını kabul ettiği için onu hatalı bulmuştur. Hz. Ali, tahkim olayını kabul ederek Allah'ın hoşnut olmadığı bir işi yapmıştır. Harura denilen mevkide Hz. Ali ordusundan ayrılan 10 bin seçkin sahabe ve alimlerden oluşan Müslüman topluluk bulunmaktaydı. Hz. Ali'nin hata ettiğini ve Allah'a karşı gelenlerle masaya oturduğunu iddia eden İbâziyye'ye göre Hz. Ali'den ayrılan insanlar, iyiliği emredip kötülüğü men eden seçkin Müslümanlardan oluşmaktaydı. Daha sonra bu Müslümanlar Abdullah b. Vehb Er Rasibi'yi (ö.658) halife olarak tayin edip ona biat ettiler.[284] Kalhâtî'nin eserinden anladığımız kadarıyla İbâziyye'nin dört halife ile ilgili görüşlerini şöyle özetleyebiliriz. Hz. Muhammed ve ilk iki halife dönemindeki yönetimin Kur'an ve sünnete uygun olarak hareket ettiğini ve bu dönemde Müslümanların huzur ve güven içinde yaşadıklarını kabul ederler. Hz. Osman döneminin ilk altı yılındaki ve Hz. Ali

[283] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/226.
[284] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/239.

döneminin Hakem Olayı öncesindeki İslam uygulamasını benimseyerek bunun dışında kalan ya da buna aykırı düşen bütün anlayış ve uygulamaları reddederler.

4. SEM'İYYAT

Kelâm ilminde konular üç ana başlık üzerinden aktarılır. Bunlardan birincisi İlahiyat, ikincisi Nübüvvet, üçüncüsü ise Sem'iyyattır. Sem'iyyat, ahiret ile ilgili konuların genel adıdır.

4. 1. Kıyamet ve Ahiret

Kıyamet, dünya üzerindeki tüm varlıkların sonunun geldiği ve Allah'ın tüm insanları hesaba çekmek üzere dirilttiği zamanı ifade eder. İslam'a göre, kıyamet günü, dünyanın sonu ve herkesin yeniden diriltilip Allah'ın huzuruna çıkarılacağı gündür. Kur'an'da kıyamet gününden şöyle bahsedilir. "Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan "kaçış nereye?" diyecektir."[285] Kur'an'ın bu kadar dehşet verici bir gün olarak tasvir ettiği kıyamet gününde, tüm insanlar ve cinler, yaşadıkları hayat boyunca yaptıkları iyi veya kötü işlerin hesabını vereceklerdir. Ahiret ise, kıyametin ardından gelen sonsuz hayattır. İnsanlar bu hayatta, yaşadıkları dünyadaki eylemlerine göre ya cennette ebedi mutluluğa erişirler ya da cehennemde sonsuz azaba maruz kalırlar. Ahiret, İslam inancına göre, dünya hayatından çok daha önemlidir ve insanlar için ölüm sonrası bir hayatın var olduğuna inanılır. Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin her şeye rağmen şüphe içinde olduklarına dikkat çekilir. "Ahiret (gününün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peş peşe gelmiştir. Fakat onlar bu konuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler."[286] Allah, Hz. Muhammed'i göndererek kıyamet ve ahiret hakkında insanları bilgilendirmiştir. Allah'ın gönderdiği en büyük mucize olan Hz. Muhammed'e rağmen gözleri ve gönülleri kör olanlar bu ayetlere inanmamışlardır.

Ahiret inancı insanın dünyasını anlamlandıran bir inançtır. İnsanın yok olma düşüncesi dünyadaki yaşayış biçimine etki eden bir düşüncedir. Ahiret hayatının varlığına inanan biri dünya hayatını buna göre şekillendirecektir. Ahirete inanmak, dünyada yaşanan adaletsizliklere ve zulme karşı bir teselli sağlar. İnanç, tüm insanların

[285] el-Kıyamet 75/7-10.
[286] en-Neml 27/ 66

Allah'ın huzurunda adaletli bir şekilde yargılanacağını ve yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını alacağını öne sürer. Bu, insanları haksızlıklarla karşılaştıklarında veya mağdur olduklarında teselli etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ahiret hayatının İsrafil aleyhiselamın sûra üflemesiyle başladığını bunun kıyamet olduğunu ikinci defa sûra üflenmesiyle ölen kişilerin tekrar dirileceği ve bu aşama ile ahiret inancının başlayacağı anlatılmaktadır. "(O gün) sûra üflenecek, ardından Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar."[287] Bütün bu aşamalar ahiret hallerinin başlangıcını oluşturur. Ahirete iman etmek iman esaslarından olduğu için bunu inkâr etmek Müslümanlık vasfı dışına çıkaracaktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah şöyle buyurmaktadır." Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar"[288] İslam dininin temelini ahiret inancı oluşturur. Ehl-i sünnete göre Ahiret günü, insanların dirilip kabirlerinden kaldırıldığı, sonrada amellerinden hesaba çekileceği gündür.[289] Çünkü yaşanılan her şeyin karşılığı ahirette görülecektir. Bu ahiret inancı insanı ibadete sevk edip günahlardan uzaklaştırır.

Dünyada her insan adaletli bir ülkede yaşamak ister. Dünyanın hemen hemen her yerinde tam adalet sağlanmamıştır. Sürekli bir adaletten söz etmek mümkün değildir. Bu yüzden insanlar mutlak adaletin gerçekleşeceği ahiret gününe inanırlar.[290] Bu adalet duygusunu benimsemeyip, öldükten sonra dirilmeye inanmayanlar ahiret inancını reddetmişlerdir. İslam'a göre, ahirete inanmayanlar veya inkâr edenler, imanın temel unsurlarından birini reddetmiş olurlar. İslam'a göre, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kaderin hayır ve şerrinin Allah'tan olduğuna inanmayı içerir.[291] Ahirete inanmamak veya inkâr etmek, bu temel inançlardan birini reddetmek anlamına gelir ve dolayısıyla İslam'ın temel prensiplerine aykırıdır. Kıyametin imkânsız olduğunu iddia edenler de vardır, bazıları bunun doğası gereği imkânsız olduğunu düşünür ve bu bilginin insanlara iletilmiş olabileceğini

[287] Zümer 39/68.
[288] el-Bakara 2/4.
[289] Abdullah b. Abdulhamid, *"Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)"*,120.
[290] Bekir Topaloğlu, "Ahiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988),1/544.
[291] el-Bakara 2/285.

kabul ederken, aslında bu bilginin cinlerden gelen bir yanıltma olduğunu iddia ederler. Buna, Allah'ın insanlara ilettiği bilgiyi fark etmeleri için ilham verdiği insanlar arasında bir cevap verilir, bu bilgi cinlerden veya şeytanlardan gelmez, Allah'tandır.

İbâziyye'ye göre, kıyametin akıl ve mucize yönünden imkânsız olduğunu iddia edenler vardır. Ancak kıyamet, akılla çelişmediği için bu iddia geçersizdir. Kıyametin gerçekleşme olasılığını reddedenler de vardır. Ancak mucizelerin gerçekleştiğini gösteren deliller bulunduğundan, mucizevi yönden şüphe uyandırmak imkânsızdır.[292] Bunu reddeden kişi iman dairesinin dışına çıkmaktadır. Çünkü dünya hayatının amacı imtihandır. Bu imtihanın mükafatı ahiret hayatıdır. Ahiret hayatını inkâr etmek aslında imtihanı inkâr etmektir. Çünkü dünya hayatı belirli bir amaç için vardır. Bu amaç yüce Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmektir. İnkâr edenler için bu hususlar önemli değildir. Onlar dünyada heveslerinin peşinde koşup, dünya sevgisini benimsemişlerdir. Fıtrat gereği her insan dünyaya meyleder. Fakat bunun ölçüsünü kaçırmamak ahiret için hazırlanmak gerekir.

4. 1. 1. Hesap, Sırat ve Mizan

İslam inancına göre, insanın dünyaya gönderilme amacı, Allah'ın emirlerine uymak, O'nu tanımak, O'na ibadet etmektir. İnsanın yaratılış amacı, dünya hayatında imtihan sürecinden geçmek, doğru yolu bulmak ve ahiret hayatında cenneti kazanmaktır. Kuran'da bu konuyla ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Örneğin, Ankebût Suresinde yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" And olsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir."[293]Ayetten de anlaşılacağı üzere insanın dünyaya gönderilme amacı, doğruyu bulmak, iyilik yapmak, kötülükten sakınmak ve Allah'a itaat etmektir. Çünkü dünya hayatının bitmesi yok oluş anlamına gelmemektedir. İslam inancına göre ölüm, geçici bir ayrılıktır ve sonrasında ahiret hayatına geçişin başlangıcıdır.

Sözlükte "saymak, hesap etmek", ayrıca mufâale babından olmak üzere "hesaba çekmek" mânasında masdar olan hesap (hisâb) kelimesi "sayma, sayım" anlamında

[292] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/10.
[293] Ankebût 29/3.

isim şeklinde de kullanılır. Terim olarak insanların hesaba çekilecekleri ahiret safhalarından birini ifade eder.[294] Ahiret hallerinden biri olan hesap kavramı yüce Allah'ın ahiret gününde insanları sorguya çekmesini ifade eder. Ölümden sonra ki hayatın başlangıcı hesaba çekilmeyle başlar. Kişi dünya hayatında yaptığı her şeyin karşılığını verecektir. İnsanlar o gün yalan söyleyemeyeceklerdir. Salimî, Allah'ın adaleti ile ilgili organların şahitlik edeceğini söyler.[295] "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder."[296] Hesap günü şahitler insanların organları olacaktır. Öldükten sonra insanlar mutlaka hesaba çekileceklerdir. Allah, peygamber yollayarak insanları yaklaşmakta olan hesap gününe karşı uyarmıştır. Kur'an'da sorgunun kesinlikle olacağı belirtilmiştir. "Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız." [297] Ayeti kerimede yüce Allah hem peygamberleri hem de insanların sorgulanacağını söylemiştir. Allah'ın insanları hesaba çekerken konuşması ona özgü bir niteliktir ve O'nun zâtî konuşması, sessizlikle bağdaşmayan, duyulabilen harfler ve sesler değil, konuşma yeteneği olmayan bir özellik olduğu için özgüdür. Eğer O'nun zâtî konuşması da böyle olsaydı, O'nun yaratıklarının konuşma özellikleriyle benzer olması gerekirdi. Bu özelliklere sahip olan kimseler yani yaratılanların hesap verebilecek yeteneğe sahip olduğunu gösterir; cinlerden ve insanlardan, inananlardan ve inkârcılardan herkesi içerir.[298]

İbâziyye'ye göre ahirette insanların hesapları üç kategoriye ayrılır:

- Hesap verenler, (yani mümin ve fâsıklar)
- Cennete girenler (hesap verenlerden muaf olan müminlerdir)
- Hesapsız olarak cehenneme girenler, (müşriklerdir). [299]

İnsanlar dünya hayatında yapıp ettiklerinin karşılığını ahirette bulacaklardır. Peygamber efendimizin veda hutbesinde insanlara peygamberlik vazifesi ile ilgili

[294] Emrullah Yüksel, "Hesap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988),17/240.
[295] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/111.
[296] Yasin 36/65.
[297] A'râf 7/6.
[298] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/111.
[299] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/112.

sorusu üzerine verilen cevaba şahit ol ya Rab diyerek Allah'ı şahit tutmuştur. Çünkü peygamber efendimiz de tebliğ vazifesinden sorguya çekileceğinin farkındaydı. Vahye muhatap olan kişinin bu kadar hassas davranması verilen hesabın çetin olduğunu göstermektedir. Dünyada işlenen bazı zulüm ve haksızlıklara karşı bu dünyada verilen hiçbir suç mazlumun içini rahatlatmayacaktır. Dünyada verilecek en büyük ceza ömür boyu hapis veya ölüm olacaktır. Bu cezalar ağır gibi gözükse de bazı günahlar için hafif kalmaktadır. Böyle bir durumda Allah tarafından verilecek olan ebedi cehennem ateşi bu zulüm ve haksızlığın karşılığı olacaktır. Bütün bu sürecin başlangıcı Allah tarafından kurulacak olan büyük mahkemedir. Sonuç olarak, adaletin sağlanması ve hesaba çekilmenin herkes için eşit bir şekilde gerçekleşmesi, Allah'ın yaratıklarını adil bir şekilde muhakeme etmesi ve herkesin yaptıklarının karşılığını almasıyla mümkün olacaktır.

Ahirette kurulacak olan büyük mahkemenin sonunda kişinin günah ve sevapları tartılacaktır. Bu tartılma sonucu günahları ağır basan cehenneme, sevapları ağır basan cennete gidecektir. Sözlükte "bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak" anlamındaki vezn kökünden türemiş bir isim olan mîzân "tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adalet" mânalarına gelir. Terim anlamı olarak ahiret hallerinin belli bir evresinde insanların, sorguya çekilmelerinin ardından günah ve sevaplarının değerlendirilmesidir.[300] Mizan, Müslümanlar arasında sembolik manasından ziyade imtihanın sonucunda oluşan mutluluk veya üzüntü olarak algılanır. Her insan bu terazinin kendi lehine sonuçlanmasını ister. Kimseye haksızlık yapılmayacak olan bir mahkeme de Allah adalet terazileri kuracaktır. Kur'an'da bu husus şöyle belirtilir:" Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."[301] Burada vurgulanan nokta hiç kimseye haksızlık yapılamayacağıdır.

Kalhâtî, ahiret gününde kurulacak terazinin, insanların düşündüğü gibi basit bir terazi olmadığını, yapılan amellerin gerçek değerini tartacak olan bir ölçüt olduğunu

[300] Süleyman Toprak, "Mîzan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010),20/211.
[301] Enbiya 21/47.

söylemiştir.[302] İnsanların amelleri Allah'ın adil hükümlerine uygun olarak değerlendirilecek ve haksızlık yapılmayacaktır. Burada dikkat çekilen husus şu örnek olmuştur: Yüz yıl yaşayan veya Allah'ın dilediği kadar yaşayan ve günahları işlemeyen bir kişi, ölümüne yaklaştığında günahlarını işlemeye başlar ve sonunda günahlar içinde ölür. Hayatı boyunca itaat etmiş bir kişi son anda günahlar içinde ölüp cehenneme gitmesi adalet anlayışını zedeler gibi gözükebilir. Buradaki husus günahlarda ısrarcı olmasıdır. İşte bu durumda ne olduğunu anlayın; çünkü bir günün ve bir saatin günahı, yüz yılın iyiliğine denk değildir. Bu nedenle, ölümü ona gelinceye kadar günah işleyen ve bunun üzerine ısrar eden kişi için ceza öngörülür. Ölümünden sonra ona ceza verilir ve bu, günahlarına karşı ısrar etmesi nedeniyle olur.[303] Kurulan mahkemede her anın her saatin hesabı sorulacaktır. Günahlarında ısrarcı olan günahları mubah sayan kimseler ebedi cehennemde kalacaklardır.

Eşarîyye mezhebi, terazinin bir direk ve her birinin göğün ve yerin tabaklarından daha geniş olduğunu iddia ederek bir direğe sahip olduğunu ve Cebrail'in direği tuttuğunu, dili ile ona baktığını ve Mikail'in de onun emanetçisi olduğunu iddia etmiştir.[304] Bazıları, terazinin kitaplar olduğunu iddia etmiştir çünkü iyiliklerin kitapla işaretlendiğini ve kötülüklerin de öyle olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları, terazinin güzel ve çirkin bedenler olduğunu iddia ettiler. Çünkü iyi işler güzel bedenlere dönüşürken, kötü işler çirkin bedenlere dönüşür. Salimî, bu düşüncenin aklen imkânsız olduğunu söylemektedir. Çünkü bedenleri dönüştürmek imkansızdır.[305] Adalet, bir şeyi yerli yerine koymaktır ve bunu gerçekleştirirken hiçbir eyleme itiraz etmemektir. Yüce Allah, yaratıklarını adil ve adaletli bir şekilde işler ve onları kıyamet gününde işledikleri amellerin karşılığını vermekte adil davranır; hiç kimseye haksızlık etmez ve herkesin hak ettiği sonucu verir.[306] Bazı görüşler teraziyi sembolik olarak ele alır.

İbâziyye, teraziyi sembolik olarak ele almaz. Terazi, amellerin gerçek değerini tartacak olan bir ölçüt olduğunu söyler. Bu ölçüt ise adalettir. Allah hiç kimseye haksızlık etmeyeceğini va'd etmiştir. "Artık kim zerre ağırlığınca iyilik yapmışsa onu

[302] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/171.
[303] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/173.
[304] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/126.
[305] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/126.
[306] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/126.

görür ve kim zerre ağırlığınca kötülük yapmışsa onu görür.[307] Hiç kimseye zerre miktarı haksızlık yapılmayacaktır. Kurulan terazi sembolik görüntüsünden çok adalet görüntüsü ile ön plana çıkacaktır.

İslam inancına göre cennete ulaşmadan önce geçilecek aşamalardan biri de sırat köprüsüdür. Kıyamet Günü'nde insanların geçmek zorunda oldukları bir köprüyü ifade eder. Bu köprü, cennete veya cehenneme giden yolun üzerindedir. İslam inancına göre, sırat köprüsü, bir kişinin yaşamında yaptığı iyiliklerin veya kötülüklerin hesaplandığı ve sonunda cennete veya cehenneme yönlendirildiği yerdir. Sözlükte "yutmak" anlamına gelen s-r-ṭ kökünden (masdarı: sereṭ, sereṭân) türemiş olup "yol" demektir.[308]İslâm inancına göre insanın ölümüyle dünya hayatı sona ermiş ve sonsuz âhiret hayatı başlamış olur. Bu süreç kıyamete kadar geçen kabir hayatı, Dünyanın sonunu getirecek olan Kıyamet günü, Kıyametten sonra ölülerin dirilmesi, hesaba çekilme, sırat ve son olarak cennet cehennem ile sonlanır. Ahiret halleri denilen bu evrelerden biri olan sırat, özellikle akaid ve kelâm ilimlerinde "cehennem üzerinde kurulan, cennet ehlinin amellerinin ölçüsüne göre rahatlıkla geçtiği, cehennem ehlinin ise ayaklarının kayıp düştüğü köprü" şeklinde terim anlamı kazanmıştır.[309]

Kalhâtî, sıratı dosdoğru yol olarak tanımlamaktadır.[310] Haşeviyye, sıratı kılıçtan daha keskin ve saç teline daha ince olan, müminin güvendiği, kafirin ise korkulu olduğu bir yol olarak kabul etmektedir. Kalhâtî, bu görüşü reddeder. Doğruluk ehli olarak adlandırdığı İbâziyye'nin görüşü şudur: Allah müstakim yolunun ve gizli şeylerin bilicisidir. O ne olursa olsun ne olduğunu bilir. Ve şüphesiz ki, sırat, açık yol ve doğru dinin kendisidir. Araplar, doğru yolu "sırat" olarak adlandırır ve Allah onların akıl erdiremeyeceği şeyleri bilir. Bu yüzden sırat dosdoğru yol yani İslam dinidir.[311] Dosdoğru olan yola yani İslam dinine sarılan kişi cennete gidecektir. Bu Allah'ın insanlara vaadidir. Kur'an'da sıratı müstakim tabiri doğru yol olarak kullanılmaktadır. "Bizi doğru yola eriştir."[312] Kur'an'da sırat yol olarak kullanılmıştır. Doğru yol ise

[307] el-Zilzâl 99/7-8.
[308] Hayrettin Nebi Güdekli, "Sırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009),37/118.
[309] Güdekli, "Sırat".
[310] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/171.
[311] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/171.
[312] Fatiha 1/6.

İslam'dır. İslam'a bağlı olan kişi sırattan rahat geçecektir. Sıratın sembolik görüntüsünden ziyade verilmek istenen mesaj önemlidir.

Bir başka İbâzi alim olan Salimî, Kalhâtî gibi düşünmektedir. İbâziyye alimlerinin bir kısmının sıratı köprü olarak kabul ettiğini fakat genel görüşün bu olmadığını ifade eder. Eş'arî mezhebine göre, sırat, cehennemin üzerinde uzanan bir köprüdür; önünden müminler geçerken kurtulurlar, ancak kâfirler düşerler. Sıratın iki yolu vardır: biri sağa, biri sola. Sağdaki yol mutluluğa, sol taraf ise mutsuzluğa götürür. Sırat, cehennemin farklı katlarına kadar uzanan katlar halindeyken, her bir kat 3000 yıl sürer. Bu, yukarı doğru 1000 yıl, aşağı doğru 1000 yıl ve düz 1000 yıl anlamına gelir. Bu durum, dini bir konu değildir; çünkü bazı alimlerimiz sıratın Eş'arî mezhebinin görüşü gibi olduğuna inanmıştır. Ancak, bizim alimlerimiz arasında bu inancı savunanlar azdır. Sırat zahirinden başka bir şeyi ifade eder.[313]

Mu'tezile kelâmcılarından Kādî Abdülcebbâr'a (ö. 415/1025) göre iman esaslarından biri olan sırat, bir köprü olmayıp sözlük anlamının da ifade ettiği üzere cennet ve cehennem arasında bir yoldur. Üzerinden geçmek istediklerinde cennet ehli için genişler, cehennem ehli için daralır. [314] Eğer söylenildiği gibi kılıçtan keskin, kıl kadar ince olsaydı bu köprü üzerinden geçmek imkânsız olacaktır. Bu yüzden anlatımdan çok manası önemlidir. İslam alimlerinin bir kısmı sıratı bir köprü olarak görürken, diğerleri ise bunu mecazi bir anlatım olarak yorumlarlar. İbâziyye'nin büyük çoğunluğu da mecazi olarak kabul etmektedir. Sıratı müstakim dediğimiz doğru yoldan kasıt İslam dinidir. İslam dininin gereklerini yerine getirip doğru yolda olan kişi hesaptan sonra cennete ulaşacaktır. Zalimlerden olan kişiler ise sıratı müstakim dairesi dışında kalarak cehenneme gidecektir. Allah'ın vaadi haktır ve değişmeyecektir.

4. 1. 2. Va'd ve Vaîd

Kelâm ilminde va'd Allah'ın, emirlerine uyan kimsenin ödüllendirileceğini açıklaması, vaîd ise Allah'ın buyruklarına uymayan kişilerin ebedi bir ceza ile

[313] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/129-130.
[314] Güdekli, "Sırat",37/118-119.

uyarmasıdır.[315] Mu‘tezile ’nin beş esasından biri olan bu kavram adalet anlayışı etrafında şekillenen bir düşünce olmuştur. Cennet ve cehennem bu iki kavram ile özdeşleştirilmiştir. Kalhâtî de Mu‘tezile ’nin bu esasının hak olduğunu savunmuştur. Allah’ın bir grup insanı cehenneme söz verdiğini ancak onları içeri sokmayacağını iddia edenlerin hatalı olduğunu, Allah’ın sözünü değiştirmediğini, haksızlık etmeyeceğini savunmuştur. Erdemli olanlar nimetler içinde, günahkârlar ise ateşte azap göreceğini ifade etmiştir. Allah’ın verdiği sözünü değiştirmeyeceği ve herkesin yaptıklarına göre karşılığını alacağıdır. Bu, doğru veya yanlış olanın sonuçlarına bağlıdır ve bu durumda insanların yapacakları eylemler önemlidir.[316] Kalhâtî bu durumun tam tersini iddia edenleri sert bir şekilde eleştirir. Kim Allah’ın bir topluma cehennemi vaat ettiğini ve onları oraya sokmayacağını iddia ederse, şüphesiz Allah’a yalan uydurmuş olur.[317] Zira Allah, yüce ve mübarek olan, şöyle buyurur: 'Benim katımda söz değişmez ve ben, kullara zulmedenlerden değilim.[318]

Haricîler ve Mu‘tezile bu konuda aynı düşünceyi paylaşmışlardır. Ayrıldıkları konu büyük günah işleyen kişinin durumu ile ilgilidir. Mu‘tezile , büyük günah işleyenin ne kafir ne mü’min olduğunu savunarak bu konuda farklı bir görüş benimsemiştir.[319] İslam, inanan insanların özgür iradeye sahip olmasından dolayı yaptıkları her şeyden sorumlu olacaklarını belirtmiştir. Allah, insanlara cenneti vadederek onların iyiye yönelmesini emretmiştir. İnsanların iyi ya da kötü dünyadaki fiillerinin bir karşılığı olması ahiret inancı ile doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden Haricîyye ve Mu‘tezile bu konuda Allah’ın adaletinden dolayı bu ilkeye inanmak gerekir. Çünkü Allah katında söz değişmeyecektir. Cehennem vaat edilmişse cehennem; Cennet vaat edilmişse cennete gidilecektir. Salimî, Allah’ın adaleti ile ilgili organların şahitlik edeceğini, insanın susmasının bir anlam ifade etmeyeceğini söyler.[320] “O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları

[315] Sönmez Kutlu, “Va'd ve Vaîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012),42/414.
[316] Kalhâtî, *el Keşf ve’l beyan*,1/169-170.
[317]Kalhâtî, *el Keşf ve’l beyan*,1/170.
[318] Kâf 50/29.
[319] Dırâr b. Amr, *Kitâbu’t Tahriş,*61.
[320] Sâlimî, *Meşâriku envâri’l-ukûl*,2/111.

da şahitlik eder."[321] Dünya hayatında her şeyin açığa çıkacağı günde insanlar yalan söyleyemeyeceklerdir. İyiler mükafatını, kötüler cezasını çekecektir. Mu'tezile ve Haricîlerin bu konudaki görüşleri şu sonuca varmamızı sağlıyor: Allah'ın vaatleri doğrultusunda iyi ameller işleyenler cennetle müjdelenirken, vaidleri inkâr eden veya günah işleyenler ise cehennem azabıyla karşılaşacakları uyarısıyla insanlara hatırlatılır. Bu kavramlar, Müslümanların yaşamlarını şekillendirirken ahiret hayatını göz önünde bulundurmalarına ve doğru yolda ilerlemelerine rehberlik eder.

Adalet esası çerçevesinde görüş belirten bir diğer fırka ise Şîa'dır. Şîa'ya göre Allah adalet ilkesi gereği adildir. Kullarına zulmetmez. İtaat edenlere mükafatını verir. İsyankâr olanları da cezalandırır. Bu ceza yüce Allah'ın adaleti çerçevesinde gerçekleşir. Hak ettiği ceza neyse onu görür. Çünkü Allah kişiye gücünden fazla güç yüklemez.[322] Çünkü Allah ölümlerinden sonra, insanları va'd ettiği günde, diriltecektir. Va'd ettiği mükafatı ehline verecektir. Aynı şekilde isyan edenleri cezalandıracaktır.[323]

Ehl-i sünnet, Allah'ın adaleti konusunda, Allah'ın adaletinin hak olduğunu savunur. Mu'tezile ile farklılaştıkları konu ise va'd ve vaid ilkesinin Allah'a vacip olmasıdır. Allah'ın emirlerine boyun eğen kişiye sevap vermek mutlak bir hak olmadığı gibi Allah'ın emirlerini çiğneyen kişinin kesin bir biçimde cezalandırılacağı kesin değildir. Bunlar Allah'a vacip değildir. Allah hiçbir şeyi zorunluluk olarak yapmaz. Allah'ın cennet ve cehennemi yaratması bunun sonucunda mükafatlandırması Allah'ın lütfudur. Cezalandırmak zorunda değildir. Bu yüzden cezalandırmak ona vacip değildir. Allah ne yaparsa yapsın adalet ile yapmaktadır.[324] Yüce Allah insanı imtihan etmek için dünyaya göndermiştir. Peygamber efendimiz vasıtasıyla insanların takip edeceği doğru yolu göstermiştir. İmtihanın gereği olarak Cennet ve Cehennemi yaratmıştır. İnanan insanlar cehennem ateşinden korunmak için Allah'ın emir ve yasaklarına uymak zorundadırlar. Mu'tezile , ceza ve mükafatı adalet prensibi etrafında değerlendirmiştir. Allah ceza ve mükafatın sınırlarını belirlemiştir. Bu sınırları aşan kişiyi cezalandıracağını, aşmayanın ise ödüllendireceğini vadetmiştir.

[321] Yasin 36/65.
[322] Muzaffer, "Akaid'ül İmâmiyye", çev. Abdulbaki Gölpınarlı,50.
[323] Muzaffer, "Akaid'ül İmâmiyye", çev. Abdulbaki Gölpınarlı,107.
[324] Orhan Aktepe, "Mutezile Ve Ehl-İ Sünnet'e Göre Va'd Ve Va'îd İlkesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011),166.

Allah'ın bu sözünden cayması mümkün değildir. Dolayısıyla Allah'ın sözüne uyması vaciptir. Bu görüşü Şîa ve Hariciler de benimsemiştir. Ehl-i sünnetin ilk nesli dediğimiz selefin düşüncesine göre kafirlerin, müşriklerin, münafıkların veya İslam'dan başka dini benimseyenlerin bu hal üzere öldüklerinde cehennemde yanmaları haktır.[325] Fakat Allah ve Resulünün hüküm verdikleri hariç kim olursa olsun Ehl-i Kıbleden hiç kimsenin kesin cennetlik veya cehennemlik olduğuna hüküm edilemez. Bunların durumunu sadece Allah bilir.[326] Ehl-i sünnet ise Allah'a hiçbir şeyin vacip olmayacağını savunmuştur. Allah'ın büyük günah işleyenlere ceza vermesi caizdir. Fakat hiçbir şey Allah'a zorunlu değildir.

4. 1. 3. Kabir Azabı

İslam'a göre, kabir azabı veya kabir sıkıntısı, kişinin dünya hayatında işlediği günahlarının bir sonucu olarak kabirde maruz kalacağı bir cezadır. İslam alimleri arasında kabir azabının doğası ve detayları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi alimler, kabir azabının ruhsal bir deneyim olduğunu ve kişinin ölümünden sonra ruhunun yaşadığı bir tecrübe olduğunu öne sürerken, diğerleri kabir azabını maddi bir deneyim olarak yorumlarlar. Kur'an'da kabir azabını net bir şekilde ifade eden ayet bulunmamaktadır. Fakat birçok alime göre kabir azabına işaret eden ayetler mevcuttur. "Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir."[327] Buradaki iki azap ifadesini Kabir azabı olarak yorumlamışlardır. Firavun ve taraftarlarının sabah akşam ateşe arzedildiğini, kıyamet gününde de en şiddetli azaba mâruz bırakılacaklarını[328] Nûh kavminin suda boğulmasının ardından ateşe atıldığını[329] bildiren ayetler Ehl-i sünnet âlimlerine göre kabir azabına ilişkin delillerdendir.[330] Ehl-i sünnete göre iyilerin kabri

[325] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",178.
[326] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",181.
[327] Tevbe 9/101.
[328] el-Mü'min 40/46.
[329] Nûh 71/25.
[330] Süleyman Toprak, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001),24/37.

cennet bahçelerinden bir bahçeye dönecek; kötüler de cezalandırılıp kabirleri cehennem çukurlarından bir çukura dönüşecektir.

Gazali'ye göre peygamber efendimiz bildirdiği için kabir azabı mutlak surette gerçekleşecektir.[331] Ebû Hanife ise ölen kişinin kabirde Münker ve Nekir'in sualleriyle karşı karşıya kalacaklarını söylemiştir. Bütün kafirler ve asi mü'minler için kabir azabı haktır.[332] Müslüman bir kişi kabir azabını inkâr etmemelidir. Kabir azabını bilmiyorum diyen kimse helake uğrayan Cehmiyye fırkasına mensuptur.[333] Peygamber efendimizin bildirdiği bir şey mutlaka gerçekleşecektir. Kişi yaşadığı hal üzere ölür. Öldükten sonraki süreçleri de bu hal üzerine devam eder.

Mu'tezile ise ölenlerin herhangi bir hesaba tabi tutulmadıkları, kıyametten önce hesabın Allah'ın adaletine uygun olmadığını belirtmiştir.[334] Bütün görüşlerinde olduğu gibi bu görüşte de Mu'tezile adalet prensibi etrafında görüş belirtmiştir. Onların savunduğu düşünce adalet mekânizmasının doğru işlendiği bir düşüncedir. Bu yüzden kişi hesaba çekilmeden önce ceza alırsa ahirette kurulacak olan mahkeme anlamsız kalacaktır.

İbâziyye ise bu konuda Ehl-i sünnet gibi düşünmektedir. Peygamber efendimizin verdiği haberlerin hak olduğundan kabir azabı da mümkündür.[335] Suda boğulanlar, ateşte yananlar, öldürüldükten sonra asılı kalanlar için kabir azabına uğramalarıyla ilişkilendirilebilecek bir yaşam olmadığı için kabir azabı gerçekleşemeyeceğini iddia edenler vardır. Aynı şekilde, biri yırtıcı hayvanlar tarafından yendi, ya da ateşe atıldı ve rüzgârın içinde savrulduysa, onun parçalarının dağılması ve vücudunun parçalanması durumu da olabilecek bir şeydir. İlk olarak şunu söylüyoruz: Allah, bu tür bir yaşamı yaratabileceğine dair bir yeteneğe sahiptir. Bu nedenle kabirde ölüleri diriltebilir ve onlara işkence ettikten sonra onları öldürebilir. Bu durum Allah için zor bir şey değildir.[336]

---

[331] Gazâlî," el *İktisâd fi'l-İ'tikâd*",203.
[332] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,59.
[333] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,44.
[334] Ekrem Uysal, "Ehl-İ Sünnet Ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/2 (2017),70-71.
[335] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/108.
[336] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/109.

İslam alimlerinin çoğunluğu kabir azabının varlığını kabul etmektedir. Mu‘tezile ise bu konuda kabir azabının mümkün olmadığını savunmuştur. Bütün görüşleri Mu‘tezile’ye yakın olan İbâziyye ise farklı bir görüş benimsemiş Ehl-i sünnetin büyük çoğunluğu gibi düşünmüştür. Mu‘tezile , büyük mahkemeden önce ki azabın yargısız infaz olacağını bu sebeple kabir azabının mümkün olmadığını savunmuştur. Bir kişinin hesaba çekilmeden suçlu olması mümkün değildir. Suçlunun cezalandırılması için suçunun sabit olması gerekir. Diğer alimlerin düşüncesi ise Allah’ın kudretine vurgu yapan bir düşüncedir. Allah kullarının durumunu bildiği için kabirde ceza verebilir. Hesap günü de değişen bir şey olmayacaktır. Çünkü hiçbir şey Allaha zor gelmez. Peygamber efendimizin bildirdiği bir şey kesimlikle haktır. Bu yüzden bu inkâr edilemez bir durumdur.

4. 1. 4. Ru’yetullah

İslam inancında, dünya hayatında insanlar Allah’ı fiziksel olarak göremezler. Bu, Allah’ın varlığının veya özelliklerinin insanların fiziksel algılarıyla kavranabilecek bir şekilde olmadığı anlamına gelir. Ru’yetullah, sözlükte “görmek” manasındaki rü’yet kelimesiyle “Allah” lafzından meydana gelir.[337] Allah’ın dünyada ve ahirette görülmesi bu şekilde anılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de bu konu ile ilgili ayetler bulunmaktadır. Kıyamet suresi 22 ve 23. ayetler bunlara örnektir. “O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar”[338] Bu ayeti esas alıp Allah’ın görülmesini caiz gören görüşler mevcuttur. Ahirette Allah’ın görülebileceğini savunan alimler Ehl-i sünnet ve selef alimleridir. Onlara göre Allah ahirette insanın bedenini tekrardan yaratacağı için göz organı da Allah’ı görecek şekilde yaratılacaktır.[339] Sünni kelâmcılardan olan imam Matûridî, selefin düşündüğü gibi Allah’ı görmenin onun maddi bir varlık olarak tasvir edileceği için keyfiyet olarak bilinmenin nasıl olacağı bilinemez. Bu yüzden Allah’ın görülmesi akli olarak değil nakli olarak gerçekleşir.[340] Ebû Hanife, Allah’ın ahiret gününde görüleceğini söyler. Mü’minler Allah’ı cennette aralarında bir mesafe olmaksızın teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak gözleriyle

[337] Temel Yeşilyurt, “Ru'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008),35/311.
[338] el-Kıyamet 75/22-23.
[339] Yeşilyurt, “Ru'yetullah”.
[340] Mâtürîdî. *Kitâbü’t-Tevhîd.*127,128.

göreceklerdir.[341] Bu cennet ehlinin göreceği en üstün ve en tatlı nimettir.[342]Sünni alimlerinin genel görüşü bu şekildedir. İbâziyye'nin görüşü ise Allah'ın ahirette görülmeyeceğidir.

Kalhâtî, Allah'ın ne ahirette ne de dünyada görülmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Çünkü bedeni olan bir cisim görülebilir. Gözler bir şeyi gördüğü zaman onu kuşatır. Yüce Allah'ta bundan münezzehtir.[343] Kalhâtî, bu görüşünü delillendirirken hem akli hem de nakli delil kullanır. Kur'an-ı Kerim'de En'am 103 ayetine değinerek bunun ahiret için mümkün olmayacağını savunur. "Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pekiyi bilen, her şeyden haberdar olandır.[344] Kim rabbine noksanlık iddia ederse küfre girer.[345] Akli olarak Allah'ı göz ile açıkça görmek mümkün değildir. Eğer bir kişi onu başka bir yerde görse yaratılan şey başka yerdeyse ve yaradan da böyleyse yaratanın yaratılandan üstünlüğü nedir? Bu sınırlı bir insan özelliğidir. Her sınırlı kişi sayılır ve sayıya dahil olan her şey eksiktir.[346] Bundan dolayı böyle bir şey mümkün değildir.

İbâzi alimlerden olan Salimî, Allah'ın varlığının gerçek bir şekilde bilinemeyeceğini sadece niteliklerinin bilinebileceğini söylemiştir. Çünkü, bir şeyin bilinen olması, bilginin zihinsel tasavvurunda yer almasını gerektirir, ancak Allah'ın varlığı gerçeği zihinsel tasavvur edilemez.[347] Allah'ın ahirette görüleceğini iddia edenlerin delil getirdiği "O gün yüzler, Rablerine bakacaklar"[348]ayetiyle bu ayetin, müminlerin ahirette Allah'ı göreceğini söylediler. Bu açıklama yanlış bir açıklamadır. Çünkü, ilk olarak, "nazar" kelimesi dilde görme anlamında kullanılmaz, bu yüzden onu görme anlamında kullanmak uygun değildir. Görmek ifadesi mecazi anlamdadır ve gerçek anlamın dışındadır. Ayrıca, mecazi anlamda kullanılan bir ifadeyi gerçek anlamda kullanmak, gerçek anlamı inkâr etmek anlamına gelir ve bu kabul

[341] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,58.
[342] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",71.
[343] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/154.
[344] el-En'âm 6/103
[345] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/155.
[346]Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- beyan*,1/156.
[347] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,1/363.
[348] el-Kıyamet 75/23.

edilemez.[349] İbâzi alimleri, Ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerinin aksine Allah'ın görülemeyeceğini savunmuşlardır. Görülen bir şey sınırlı olur bu sınırlı olan varlık yaratıcı olmaz. Yaratıcı olursa yaratılanlardan hiçbir farkı kalmaz. Ehl-i sünnet alimlerinin genel görüşü Allah'ın yüce bir varlık olduğunu ve O'nun bu dünyada insanlar tarafından fiziksel bir biçimde görülemeyeceğidir. Bu görüşlere göre, Ru'yetullah daha çok ahirette gerçekleşecek bir deneyim olarak kabul edilir. Mu'tezile , Haricîler ve İbâziyye'ye göre ise Allah ahirette görülmez. Allah'ın görülmesi onun yarattıklarına ait vasıf yüklemektir. Allah bütün bunlardan münezzehtir.

4. 1. 5. Şefaat

Şefaat, ahirette peygamberlerin, müminlerin bağışlanması için Allah katında istekte bulunmaları anlamına gelir.[350] İslam'da şefaat, mahşer aleminde Allah'ın izniyle peygamberlerin ve bazı seçilmiş kişilerin, müminlere veya günahkarlara yardım etme yetkisi olarak kabul edilir. Bu, Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleşen bir durumdur. Allah'ın dilemesiyle gerçekleşir. Allah'ın izni olmadan bu durumun gerçekleşmesi söz konusu değildir. Kalhâtî'ye göre Peygamber efendimiz kıyamet gününde peygamberler arasında en salih olanıdır. Peygamberlere şahitlik yapacaktır. Şefaat yetkisi vardır. [351] Fakat bu durum büyük günah işleyenler için geçerli değildir. Allah'ın bir grup insanı cehenneme söz verdiğini ancak onları içeri sokmayacağını iddia edenlerin hatalı olduğunu, Allah'ın sözünü değiştirmediğini, haksızlık etmeyeceğini savunmuştur. Erdemli olanlar nimetler içinde, günahkârlar ise ateşte azap göreceğini ifade etmiştir. Allah'ın verdiği sözünü değiştirmeyeceği ve herkesin yaptıklarına göre karşılığını alacağıdır. Bu, doğru veya yanlış olanın sonuçlarına bağlıdır ve bu durumda insanların yapacakları eylemler önemlidir.[352] Kalhâtî bu durumun tam tersini iddia edenleri sert bir şekilde eleştirir. Kim Allah'ın bir topluma cehennemi vaat ettiğini ve onları oraya sokmayacağını iddia ederse, şüphesiz Allah'a yalan uydurmuş olur.[353] Şefaat büyük günah işleyenler için geçerli olsaydı Allah'ın

[349] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,1/369.
[350] Yusuf Şevki Yavuz, "Şefaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010),38/ 412.
[351] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,2/144.
[352] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/169-170.
[353]Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/170.

adalet anlayışına, va'd ve vaîd ilkesine uymayacaktır. Herkes ahirette yaptıklarının karşılığını alacaktır.

İbâziyye, büyük günah işleyenlerin şefaate nail olmayacağını savunmuştur. Bu görüşlerini kendilerinin görüşleri bağlamında açıklamaya çalışmışlardır. Ehl-i sünnet ise şefaatin bütün durumlarda gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ebû Hanife, Hz. Muhammed'in şefaatinin hak olduğunu, bu şefaatin büyük günah işleyenler içinde geçerli olacağını söylemiştir.[354] Ehl-i sünnetin bu konuda Allah'ın rahmetinin büyüklüğüne vurgu yaptığını düşünmekteyiz. Çünkü büyük günah işledikten sonra cezası belli bile olsa bu kişi mümin olduğu için şefaate nail olabilir. Allah dilediğini cennete dilediğini cehenneme gönderir. Bu tamamen Allah'ın dilemesine bağlıdır. Bu durumun Haricîlerin savunduğu va'd ve vaîd ilkesiyle çeliştiğini düşünebiliriz. Allah söz verdiği zaman sözünde durduğunu cehennemi hak edeni cehenneme göndereceğini söylemek mümkündür. Fakat burada ki söz Allah'a ortak koşan kâfirlerin cehenneme gideceği yönündedir. Allah vaat ettiği gibi kafirleri cehenneme sokacaktır.[355] Cehenneme gidecek olanlar o hal üzerine ölmüştür. Mümin olan kimse münafıklık üzerine ölmez. Allah'ın kullara vaat ettiği durum inanç bağlamındadır. Kâfirler, münafıklar ve müşrikler şefaate nail olmayacaktır.[356] Müslüman olarak ölen kişi için şefaat yetkisi Allah'ın dilemesi iledir. Allah dilediğine şefaat yetkisi verir. Doğrusunu her şeyi yaratan yüce Allah bilir.

4. 1. 6. Cennet ve Cehennem

Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki cenn kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" manasına gelir.[357] İslam inancında ise hesaptan sonra imtihanı kazanan insanların sonsuz mutluluk, nimet ve zevklerle dolu olan ebedi bir mekân olarak tanımlanır. Cennet müminler için Allah'ın vaat ettiği en büyük mükafattır ve inananlar için büyük bir umut kaynağıdır. Ölümün yok oluş olmadığını bilerek yaşamak insanların dünyadaki davranışlarını etkilemektedir. Bu düşünce

[354] Ebû Hanife, *İmam Azamın Beş Eseri*,58.
[355] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",175.
[356] Abdullah b. Abdulhamid, "Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat)",178.
[357] M.Süreyya Şahin, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993),7/ 374.

dünyada iken karamsarlığı engelleyip, güzel yaşamaya sevk etmektedir. Kur'an-ı Kerim de birçok ayette cennetten bahsetmektedir. "İman edip salih amellerde bulunanlar, biz onları altından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokacağız. Bu, Allah'ın gerçek olan vaadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim vardır."[358] Kur'an'da bunun gibi pek çok ayette iman edenlerin cennetle müjdeleneceği belirtilmiştir. Cennet tasviri yapılırken insanların aklının idrak ettiği bir biçim kullanılır. İnsanların hoşuna giden ırmak ve bahçe benzetmesi yapılır. "İşte onlar için belli bir rızık, meyveler vardır. Onlar ikram gören kimselerdir. Onlar naim cennetlerindedirler. Koltuklar üzerinde karşılıklı olarak otururlar. Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar.[359]

Salimî'ye göre cennet, ödülün yeridir ve onun ahirette var olduğuna inanmak gerekir ve cennetin geçici olmadığını, içindekilerin sonsuza kadar kalacağını bilmek gerekir.[360]Cennet sadece dünya hayatındaki iyiliklerin bir karşılığı değil, aynı zamanda insanın Allah'a olan bağlılığı, imanı ve iyilikleriyle kazanabileceği bir nimettir. Cennet, müminlerin ebedi mutluluğa ulaşacağı, sonsuz bir nimetler diyarı olarak tasvir edilir. Ancak cennetin gerçek mahiyeti ve içeriği hakkında tam bir anlayış, insan aklının sınırlarını aşan ve ancak ahiret hayatında tecrübe edilebilecek bir gerçeklik olduğu düşünülür.

Cehennem, ahirette günahkarların cezalandırılacağı yer olarak kabul edilir. Kur'an'da cehennem'in çeşitli bölümleri, içindeki azaplar ve günahkârların durumu detaylı bir şekilde anlatılır. "Ayetlerimizi inkâr edenleri pek yakında korkunç bir ateşe sokacağız. Onların derileri kızarıp kavruldukça, yerlerini başka derilerle değiştireceğiz ki, azabı hiç aralıksız tatmaya devam etsinler. Şüphesiz ki Allah, kudreti daima üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır."[361] Cehennem tasvir edilirken insanların gitmekten hoşlanmayacağı, şiddetli azabın olduğu, ebedi bir ceza olarak tasvir edilir.

[358] en-Nisâ 4/122.
[359] es-Sâffât 37/41-47.
[360] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/113.
[361] en-Nisâ 4/56.

Salimî, cehennemi tasvir ederken, cehennemin yedi katmanının olduğu ve en üst katmanın cehennemin kendisi, altındaki katmanların ise adlarına ve özelliklerine göre sıralandığını belirtir. Ayrıca, cehennemin sıcaklığı ve yanma özellikleri tasvir ederken, cehennemin korkunçluğunu vurgular. [362]

Kalhâtî'ye göre cennet ve cehennem Allah'ın vaadi ile haktır. Allah inananları cennete, inanmayan günahkârları da cehenneme sokacaktır. Allah, sözünü değiştirmeyecektir. Allah'ın emirlerini yerine getiren, erdemli olanlar nimetler içinde, günahkârlar ise ateşte azap görecektir. Bu, doğru veya yanlış olanın sonuçlarına bağlıdır ve bu durumda insanların yapacakları eylemler önemlidir.[363] Cennet ve cehennem, dünyadaki imtihanın sonuçlarının yansımasıdır. İmtihanı başarıyla sonuçlandıran bunun mükafatını alacaktır. Cennet ve cehennem Va'd ve vaîd ilkesiyle bağlantılıdır. Allah'ın vaadi haktır. Kimseye haksızlık yapılmayacaktır.

Cennet ve cehennem ile ilgili tartışılan bir diğer konu cennet ve cehennemin şu an yaratılıp yaratılmadığıdır. İslam alimleri cennet ve cehennemin varlığı konusunda farklı düşüncelere sahiptir. Şu anda İbâzilerin çoğunluğu, Eş'arîler ve bazı Mâtürîdîler, onların şu anda var olduğuna inanır ve bunu Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın hikayesini delil getirirler. Onların cennete yerleştirilmesi ve oradan çıkarılmaları Kur'an ile sabittir.[364] Fakat Mu'tezile'nin çoğunluğu ve bazı İbâziler, cennet ve cehennemin hesap gününde yaratılacağını iddia etmektedirler.[365] Cennetle ilgili sürekli tasvirlerin yapılması, cennetin fiziksel bir yer olmadığı, ancak sembolik bir ifade olduğu anlamına gelir. Cennetin ve cehennemin varlığının gerçek olduğuna dair kesin bir kanıt sunulmamışsa, onların mevcut olmadığı kabul edilmelidir. Bu nedenle, cennet ve cehennemin varlığı hakkında kesin bir kanıt sunulmadığı sürece, onların mevcut olmadığını varsaymak daha doğru olacaktır.[366] Cennet ve cehennem insanların uğrayacağı son durak yeridir. İslam alimleri arasında her ne kadar tartışma olsa da varlıkları konusunda bütün alimler ittifak etmişlerdir. Mezheplerin çoğunluğu cennetin ve cehennemin şu anda var olduğunu kabul etmişlerdir. İbâziyye'nin büyük çoğunluğu

[362] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/112.
[363] Kalhâtî, *el Keşf ve'l beyan*,1/169-170.
[364] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/115.
[365] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/116.
[366] Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*,2/117.

cennetin şu anda var olduğunu savunsa da bazı alimler ahiret gününde yaratılacağını savunmaktadır.

SONUÇ

Kalhâtî'nin kelâmî görüşlerini incelediğimiz bu çalışmada, İbâziyye mezhebinin temel itikadi meselelerdeki duruşunu ve özgün yaklaşımlarını ele aldık. İbâziyye'nin, Hâricîliğin bir kolu olmasına rağmen, Hâricîlikten belirgin farklılıklar gösteren bir mezhep olduğunu tespit ettik. İbâziyye'nin Ehl-i sünnet'e en yakın fırka olarak değerlendirilmesi, görüşlerinin daha itidalli bir çizgide olmasını sağlamış ve bu sayede günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Kalhâtî, İslam'ın temel inanç esaslarını detaylı bir şekilde açıklamış ve özellikle iman-amel ilişkisini vurgulamıştır. Onun çalışmaları, İslam'ın inanç esaslarını anlamak ve bu esasların detaylarına inmek isteyenler için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Kalhâtî'nin "*el-Keşf ve'l-Beyan*" adlı eseri, onun kelâmî görüşlerini yansıtan en önemli eserlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu eser, İslam düşünce dünyasına yaptığı katkılarla, gelecekteki çalışmalar için de önemli bir referans noktasıdır.

Kalhâtî, döneminin öne çıkan alimlerinden biri olup, fıkıh, usul, şiir ve tarih alanlarında ün kazanmıştır. Farklı konularda birçok kitap ve eser yazmıştır. İbâzi mezhebinin, tarihîne ve inançsal duruşlarına ait önemli bilgiler vermiş; İbâziyye'nin temel öğretilerini öğrenmemiz açısından önemli bir kişilik olmuştur. *El-Keşf ve'l Beyan'da* değindiği konulardan hareketle iyi yetişmiş bir alim olduğunu söylememiz mümkündür. İslam İnanç Esasları ve İslam Mezhepler Tarihi açısından başvurulması gereken alimlerden biridir. Dönemin şartlarına bağlı olarak İbâzi inanç sistemini kabullenmiş ve bu yolun kurtuluşa götüren istikamet yolu olduğunu söylemiştir. Kelâmi ekoller farklı düşüncelere sahip olmuşlardır. Bu düşüncelerin oluşmasında toplumsal ve siyasi olayların etkisi azımsanmayacak kadar yüksektir. İslam tarihinde yaşanan Cemel ve Sıffîn savaşları akabinde Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasında yaşanan Tahkim olayından sonra bu görüş farklılıkları ekollere dönüşmeye başlamıştır. İman konusunda Haricîleri ve onun fırkası olan İbâziyye'ye ele almamız o dönem iman amel anlayışı çerçevesinde meydana gelen görüş ayrılıkları açısından önemlidir. Günümüze kadar varlığını sürdüren fırkalardan olan İbâziyye fırkasının önemli âlimlerinden olan Kalhâtî, ele aldığımız konular hakkında önemli görüşler ortaya koymuştur.

Kalhâtî, imanın ikrar, tasdik ve amelden meydana geldiğini ifade etmiştir. O imanı değerlendirirken amelden bağımsız bir şekilde değerlendirmez. İman için dil ile ikrar kalp ile tasdik ve amel gereklidir. Kalhâtî 'ye göre büyük günah işleyen kimse nimet küfrü içindedir. Bir Müslüman büyük günah işlediği zaman mümin olarak görülmez. Bu kişi muvahhittir fakat büyük günahından dolayı tövbe etmesi gerekir. Tövbe edinceye kadar nimet küfrü içindedir. Çünkü verilen nimetlere karşı nankörlük etmiştir. Eğer ki bu kişi mümin vasfı dışında tövbe etmeden dünyayı terk ederse; tövbe etmediği için kâfirdir. Ebedi azaba maruz kalacaktır

Sıfatlar konusunda hassas bir çizgiyi takip eden Kalhâtî, sıfatların var olduğunu, bu sıfatların anlamlarının tam olarak ifade edilmeyeceğini, sırlarının açıklanamayacağını ifade etmiştir. Bu sıfatlar zatına ait olan yani ezelden var olan sıfatlardır. Sıfatları anlatırken Allah'ın yüceliği esasına göre hareket eder. Bizde bu görüşün isabetli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Allah, İnsan zihninin sınırlarının ötesinde algılanır. Bu sıfatlar, Allah'ın bir cisim olmadığını ve O'nun herhangi bir maddi varlık gibi boyutları, sınırları veya değişkenlikleri olmadığını vurgular. Allah, kâinatı yaratmış olan ve onun ötesinde olan, mekân ve zamandan bağımsız bir varlıktır. Allah cisim ve teşbih kavramlarından münezzehtir. Zati ve bedensel anlam ifade eden haberi sıfatlar ona has özelliklere sahip olan sıfatlardır. Tevhid ilkesi esasına göre sıfatları elen alan Kalhâtî, Allah'ın yüceliğine dair bir düşünceye sahip olduğu için bu sıfatların tevil edileceği görüşüne karşı çıkmıştır.

Kalhâtî'ye göre her şey Allah'ın dilemesiyle gerçekleşir. Fakat bu durum Allah'ın âlimliğiyle ilgilidir. Cenâb-ı Hakk'ın iki iradesi vardır. Bu ikisinin anlamı aynıdır. Bunlardan biri Allah'ın peygamberler vasıtasıyla doğru yola ilettiği iradedir. İkincisi ise insana seçme hakkı veren iradedir. Allah'ın bir şeyi dilemesiyle oluşan iradeye gelince bu irade de insanın istemesiyle gerçekleşir.

İbâziyye'nin kesb konusundaki görüşü Eş'arîlerin görüşüyle paraleldir. Kalhâtî, insanların fiillerinin yaratılması konusunda Allah'ın kudretine vurgu yapmaktadır. Kulların fiilleri Allah'ın yaratmasına bağlıdır. Kulların seçimlerini Allah yaratmaktadır. Burada zorunluluktan bahsedilemez. Kalhâtî, fiillerin insanlar tarafından yaratılmayacağını söyler. Çünkü yaratmak anca Allah'a mahsustur.

Allah'ın her şeyi yaratması, bizim kazançlarımız, eylemlerimizin Allah tarafından yaratıldığı anlamına gelmez, bu yüzden eylemlerimiz Allah tarafından yaratılmıştır ve bize kazanç sağlar veya ceza veririz. İbâziyye'nin görüşleri Allah'ın kudreti etrafında şekillenmiştir. Kesb konusunda Eş'arîler gibi düşündükleri için insanın herhangi bir şeyi yaratma gücünün olmadığını söylerler. İnsan kendisine has olan özgürlüğü kazanmaktadır. Bu fiilleri yapmak insanın o fiilleri yaratması anlamına gelmemektedir.

Kalhâtî, 124 bin peygamberin gönderildiğini, bazılarının elçi olarak görev yaptığını, bazılarının ise peygamberliğini ilan etmediğini söylemektedir. Bütün peygamberlerin tevhid için mücadele etmiştir. Eserinde birçok peygamberden bahsederek bunları Hz. Muhammed ile ilişkilendirmiştir. Kalhâtî'nin nübüvvet ile ilgili düşüncesi şu şekilde olduğu kanaatindeyiz: Peygamberlik, insanlığa ilahi mesajları ileten, ahlaki değerleri yücelten, toplumsal adaleti sağlamaya yönelik rehberlik eden, sorunları çözmeye yardımcı olan ve insanları Allah'a yönlendiren kutsal bir görevdir.

İbâziyye, Şîa'nın düşüncesindeki imamet anlayışını kabul etmeyen bir görüşe sahiptir. Kalhâtî'ye göre Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer, Hz. Muhammed'in yakın dostlarından biridir. Onlar ilk iki halifeyi ehli istikamet üzerine olduklarına hükmederler. Hz. Osman'ın son altı yılı ve Hz. Ali'nin tahkimden sonra ki dönemlerini kabul etmezler. İbâziyye, imameti bir kesimin hakkı olarak görmemektedir. Müslümanlar kendi arasında bir imam seçtikleri zaman, Allah'ın farz kıldığı emir ve yasaklar hususunda adaleti ayakta tutmak, düşmanlarla mücadelede etmek ve her icraatında kitap ve sünnetten delil getirmesini şart koşabilirler. İmam verdiği her fetvayı Kur'an ve Sünnete göre vermelidir. Takva esaslı belirlenen imamın illa Arap olması gibi bir şart yoktur. Hangi ırktan olursa olsun hak eden ve seçilen herkes imam olabilir. Kalhâtî, ahiret hallerinin vuku bulacağını buna inanmanın hak olduğunu söylemektedir. Ahiret gününde kurulacak terazinin, insanların düşündüğü gibi basit bir terazi olmadığını, yapılan amellerin gerçek değerini tartacak olan bir ölçüt olduğunu söylemiştir. İnsanların amelleri Allah'ın adil hükümlerine uygun olarak değerlendirilecek ve haksızlık yapılmayacaktır.

Kalhâtî, va'd ve vaîd'in hak olduğunu savunmaktadır. Allah'ın bir grup insanı cehenneme söz verdiğini ancak onları içeri sokmayacağını iddia edenlerin hatalı olduğunu, Allah'ın sözünü değiştirmediğini, haksızlık etmeyeceğini savunmuştur. Erdemli olanlar nimetler içinde, günahkârlar ise ateşte azap göreceğini ifade etmiştir. Allah'ın verdiği sözünü değiştirmeyeceği ve herkesin yaptıklarına göre karşılığını alacağıdır.

Kalhâtî, Ru'yetullah konusunda Allah'ın ne ahirette ne de dünyada görülmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Çünkü bedeni olan bir cisim görülebilir. Gözler bir şeyi gördüğü zaman onu kuşatır. Yüce Allah'ta bundan münezzehtir. Akli olarak Allah'ı göz ile açıkça görmek mümkün değildir. Eğer bir kişi onu başka bir yerde görse yaratılan şey başka yerdeyse ve yaradan da böyleyse yaratanın yaratılandan üstünlüğü nedir? Bu sınırlı bir insan özelliğidir. Her sınırlı kişi sayılır ve sayıya dahil olan her şey eksiktir. Bundan dolayı böyle bir şey mümkün değildir.

Kalhâtî'ye göre Peygamber efendimiz kıyamet gününde peygamberler arasında en salih olanıdır. Peygamberlere şahitlik yapacaktır. Şefaat yetkisi vardır. Fakat bu durum büyük günah işleyenler için geçerli değildir. Büyük günah işledikten sonra tövbe etmeden ölen biri için şefaat mümkün değildir.

Sonuç olarak Kalhâtî'nin kelâm alanında müstesna şahsiyetlerden biri olduğu kanaatindeyiz. İslam'ı bütün yönleriyle ele almış; görüşlerini Kur'an ve Sünnet çerçevesinde detaylandırmıştır. Bu esasları *el Keşf ve'l Beyan* adlı eserinde çok güzel açıklamıştır. İslam düşünce dünyasına katkı sağlayan *el Keşf ve'l Beyan* adlı eser, bundan sonra ki çalışmalara konu olabilecek önemli eserlerden bir tanesi olduğunu söyleyebiliriz. Kanaatimizce bundan sonraki çalışmalarda Allah'ın sıfatları, kader konusu, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı gibi konular Kalhâtî örneği başlığı altında çalışılabilir. Bu tür çalışmalar, günümüzde varlığını devam ettiren İbâziyye mezhebini anlayabilmemiz için yol gösterici çalışmalar olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulhamid, Abdullah b. "**Selef-i Salihin Akidesi (Ehl-i sünnet Ve'l Cemaat)**". çev. Ahmed İyibildiren-Mustafa Öztürk. İstanbul: Guraba Yayınları,3.Baskı, 2011.

Abdülhamid, İrfan. "***İslam'da İ'tikadî Mezhepler Ve Akaid Esasları***". Çev. Mustafa Saim Yeprem. Ankara: TDV Yayınları,1.Baskı,2011.

Aktepe, Orhan. "Mu'tezile Ve Ehl-İ Sünnet'e Göre Va'd Ve Va'îd İlkesi". ***Kelâm Araştırmaları Dergisi*** 9/1 (2011),157-178.

Ammara, Muhammed. "***Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu***". çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin yayınları,1.Baskı,1998.

Apaydın, H. Yunus. "Velâyet", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 02 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/Velâyet--fikih

Aruçi, Muhammed "Ülü'l Azm", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 22 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ulul-azm

Ateş, Orhan. "İbâdî İmamet Anlayışı". ***Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*** 1/5 (2017),1-29.

Bebek, Adil. "Kebîre" ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 18 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kebire

Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 26 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mucize#1

Büyük, Celal. "Ebû Hanife'nin İlahi Sıfatlar Problemine Yaklaşımı**".** ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi***, 11/56(2018),936-943.

Cankurt Şeyhmus. "Ehl-î Sünnet'in Haberî Sıfatlar Konusunda Şiâ, Müşebbihe, Mücessime ve Mu'tezile 'ye Yönelttiği Eleştiriler". ***The Journal of Academic Social Science Studies***, 16/95 (2016),331-352.

Cennâvunî, Ebû Zekeriya Yahya ibnu'l-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-. ***Kitâbu'l-Vad' muhtasarun fi'l-usûl ve'l-fıkh***. thk. Ahmed b. salih eş-Şeyh Ahmed - Bekîr b. Muhammed b. Îsâ Fehhâr, Umân: Mektebetu'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015.

Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el**-." *eş-Şâmil fî uṣûli'd-dîn***". nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr. İskenderiye: Münşeetü'l Maârif, 1969.

Çakan, İsmail Lütfi. "Câbir bin Zeyd", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 07 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/cabir-b-zeyd

Çağırcı, Mustafa "İrade", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 01 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/irade#1

Çağırcı, Mustafa "Sıdk", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 20 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/sidk

Çelebi, İlyas. ***İlk Kelâm Tartışmaları Ve İnanç Grupları***. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Çitil, Abdulkadir.“Ehl-i sünnete Göre Rızık”. ***Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*** 8/15 (2019),20-34.

Ebû Hanife, Nu’man b. Sâbit. ***İmam Azamın Beş Eseri***, çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 15. Basım,1992.

Eş’arî, Ebu’l Hasan el-. “**Mâkâlatü’l İslâmiyyîn**”. Çev. Ömer Aydın-Murat Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları,1. Baskı, 2019.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdullah bin İbâz”. ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 06 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-ibaz

Fığlalı, Ethem Ruhi.*”Hariciler”*.***Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi***. Erişim 05 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1

Gatafânî, Dırâr b. Amr el-. ***Kitabu’t-Tahriş***. çev. Mehmet Keskin thk. Hüseyin Hansu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-.” ***el İktisâd fi’l-İ’tikâd***”. çev. Ömer Dönmez. İstanbul: Hisar yayınları, 2010.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-. ***İhyâu Ulûmi’d-Din***, çev. Ahmed Serdaroğlu 1.Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi,1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *“**Tevhid Akidesinin Esasları**”*. çev. Abdulhalık Duran. İstanbul: Hikmet ve Neşriyat yayınları, 2004.

Gün, Feyzullah. “**İmam Matûridî’de Peygamberlerin İsmeti**”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/48 (2021),79-98.

Gürer, Neşe. ***Kur’an’da Peygamberlerin Karakter Özellikleri***. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019.

Gölcük, Şerafeddin. “İnsan Ve Kaderi”.***Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*** 2 (1986),13-50.

Gölcük, Şerafeddin. “Rızık”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 14 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/rizik

Gömbeyaz Kadir. “İbâdi Fırak Literatüründe Şehristani Etkisi -Kalhâtî Örneği-“. ***İslami İlimler Dergisi*** 10/1 (2015), 149-168.

Güdekli, Hayrettin Nebi. “Sırat”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 05 Mart 2024.

İlhan, Avni.- Öz, Mustafa. “İmamet”. ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 15 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/imamet#1

İnecik, Berivan. ***Kur’an’da Zebur: Tefsir Kaynakları Ekseninde Bir İnceleme*** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2018.

İsfahânî, Rağıb el-. **Müfredat (Kuran Kavramları Sözlüğü)**. çev. Abdulbaki Güneş- Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

Kalhâtî, Ebu Abdillah Muhammed bin Sa'id El-Ezdi. ***el Keşf ve'l Beyan***. thk. Seyyide İsmail Kâşif. C. I-II. Maskat:1980.

Kazancı, Ahmet Lütfi. ***İslam Akaidi***. İstanbul: Ensar Yayınları.2014.

Köksal Emre. "İlk Dönem Mu'tezile Kelâmında Zat Sıfat İlişkisi". ***Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*** 40 (2018/1), 235-249.

Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Kutlu, Sönmez. "Va'd ve Vaîd", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 15 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/vad-ve-vaid

Matûridî, Ebu Mansur el. ***Kitabu't- Tevhid***. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam yayınları, 2002.

Mevdûdî, Ebû'l A'lâ. "**Kur'an'a Göre Dört Terim**". çev. İsmail Kaya-Osman Cilacı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Muzaffer, Muhammed Rıza'l. "***Akaid'ül İmâmiyye***".çev. Abdulbaki Gölpınarlı. İstanbul: Zaman Yayınları, 1.Baskı, 1978.

Recep Şentürk, "İsmet", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***, Erişim 15 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ismet--fikih

Salimî, el-İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Humeyd es-. ***Meşâriku envâri'l-ukûl***, tsh. eş-Şeyh Ahmed b. Hamd el Halîlî, thk. Abdurrahman Umeyra.2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl,1989.

Sinanoğlu Mustafa, "*Teklif*" ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 06 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/teklif

Şahin, M. Süreyya"Cennet", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*** Erişim 28 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/cennet#1

Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim eş. ***"el-Milel ve'n-Nihal"*** Çev. Muharrem TAN İzmir: Akademi Yayınları,2006.

Tarakçı, Muhammet "Tahrif", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. 02.01.2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/tahrif--kitap

Topaloğlu, Bekir. "*Ahiret*", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 18 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahiret

Toprak, Süleyman. "Mîzan", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 25 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/mizan--ahiret

Toprak, Süleyman. "Kabir", ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*** Erişim 12 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/kabir#3-kelâm

Uludağ, Süleyman. "Amel". ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 01 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/amel#1

Uysal, Ekrem. “Ehl-İ Sünnet Ve Mu‘tezile ’ye Göre Kabir Azabı”. ***Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*** 1/2 (2017),68-79.

Watt, W. Montgomery. *“**İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**”,* çev. Ethem Ruhi Fığlalı. İstanbul: Birleşik Yayınları,2.Basım, 1988.

Yanmış, Kadriye. ***İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye’nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi***. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2015. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1151539

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Hanîfe”. ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 25 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hanife#2-akaide-dair-gorusleri

Yavuz, Yusuf Şevki. “İstivâ”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 22 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/istiva

Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 26 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kader

Yavuz, Yusuf Şevki. “Kesb”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 18 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb--kelâm

Yavuz, Yusuf Şevki. “Şefaat”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 20 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/sefaat#2-islamda-sefaat

Yeşilyurt, Temel. “Ru'yetullah”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*** Erişim 15 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyetullah

Yıldız, Harun “Kalhâtî”, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 06 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kalhati

Yıldız, Metin. “İbâziyye’nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu’t-Tis‘a (Dokuz İlke)”. ***Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*** 7/1(2020),167-187.

Yıldız, Metin. “Nübüvvet İnancı Bağlamında İslâm'ın Ötekine Bakışı*”*. ***Journal of Islamic Research*** 31/3 (2020),567-589.

Yiğit, İsmail. “Sıffîn Savaşı”. ***Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.** Erişim 05 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/siffin-savasi

Yüksel, Emrullah. “Hesap”, *T**ürkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 20 Şubat 2024.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Soyadı, Adı : BEDER, Abdullah

Uyruğu : T.C.

ORCID : …….

Eğitim

Derece	**Eğitim Birimi**	**Mezuniyet Tarihi**
Doktora	……	…….
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı	2024
Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü	2020

İş Deneyimi

Yıl	**Yer**	**Görev**
2023	Emniyet Genel Müdürlüğü	Polis

Yabancı Dil

Arapça

Yayınlar

…….

Hobiler

Kitap okuma, Resim, Futbol, Gezi

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Abdullah BEDER
Öğrenci No	21920003011
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Statüsü	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	Ebû Abdillah El-Kalhâtî'nin Kelâmi Görüşleri

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	104
İntihal Tespit Programı	TURNİTİN
Benzerlik Oranı (%)	8
Tarih	21/05/2024

*** Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

	Danışman	**Öğrenci**
Adı Soyadı	Metin YILDIZ	Abdullah BEDER
İmza		
	Tarih	05/07/2024